

NIKU Tema 31

Kulturarv og stedsidentitet

Byers kulturmiljø i kryssilden mellom bevaring og utvikling

Grete Swensen, Kari Larsen, Petter Molaug,
Johanne Sognnæs

NIKU
Norsk institutt for
kulturminneforskning

 NIBR
Norsk institutt for by- og regionforskning

Swensen, G., Larsen, K.C., Molaug, P.M. og Sognnæs, J. 2009. Kulturarv og stedsidentitet. Kulturmiljø i kryssilden mellom bevaring og utvikling. – NIKU Tema 31: 85.

Oslo, desember 2009

NIKU Tema 31
ISSN 1503-4909
ISBN 978-82-8101-077-2

Rettighetshaver © Copyright Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU.
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse.

Rapporten er ikke trykt, men er tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse: NIKU, Storgata 2, 0155 Oslo
Postadresse: NIKU, P.O:Box 736 Sentrum, NO-0105 Oslo
Tlf: 23 35 50 00
Fax:23 35 50 01
Internett: www.niku.no

Forsidebilde: Tollboden, Arendal. Foto: NIKU.

Tilgjengelighet:	Åpen
Prosjektnummer:	1562248
Oppdragsgiver:	Norges Forskningsråd
Faglig godkjenning hos NIKU:	Leidulf Mydland

Forord til rapportserien ”Kulturarv og stedsidentitet”

I denne rapporten presenteres delresultater fra prosjektet ”Kulturarv og stedsutvikling”, som har vært gjennomført i perioden 2006–2009. Det er et flerfaglig samarbeidsprosjekt mellom forskere fra Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU, Norsk institutt for by - og regionforskning, NIBR og Institutt for landskapsplanlegging ved Universitetet for miljø- og biovitenskap. Prosjektledelsen har ligget hos NIKU.

Målgruppene for formidlingen av prosjektets resultater er planleggere i kommunene, den offentlige kulturminneforvaltningen på ulike nivåer samt andre fagfolk som er opptatt av å sette vern og videreutvikling av byer med basis i kulturarven inn en samfunnsmessig sammenheng.

Følgende rapporter vil foreligge fra hovedprosjektet:

- Kulturarv og stedsidentitet. Prosjektsammendrag. Av Grete Swensen. Utg. NIKU
- Kulturarv og stedsidentitet. Byers kulturmiljø i kryssilden mellom bevaring og utbygging. Av Grete Swensen, Kari Larsen, Petter Molaug og Johanne Sognæs. Utg. NIKU.
- Kulturarv og stedsidentitet. Kulturarv og stedsidentitet. Kulturarvens betydning for identitetsbygging, profilering og næringsutvikling. Av Ragnhild Skogheim og Guri-Mette Vestby. Utg. NIBR
- Kulturarv og stedsidentitet. Kulturarv som operativt begrep i byutviklingen. Av Elin Børrud. Utg. Universitet for miljø- og biovitenskap

De ulike samarbeidsinstitusjonenes rapporter kan både leses uavhengig av hverandre og som elementer i en større faglig diskusjon omkring byutvikling.

Prosjektet har mottatt støtte fra Norges forskningsråd gjennom programmet ”Demokrati, styring og regionalitet” (Demosreg).

Desember 2009
Grete Swensen
prosjektleder

Forord

Denne rapporten presenterer resultatene fra NIKUs delprosjekt innenfor forskningsprosjektet ”Kulturarv og stedsidentitet”, som har vært gjennomført i perioden 2006 – 2009.

I dagens byutvikling gjør ulike drivkrefter seg gjeldende, og det er ikke uvanlig at det oppstår spenninger mellom de ulike partene som ønsker å fremme utviklingsprosjekter gjennom nybygging og de partene som ønsker å ta vare på originale materielle strukturer. Kultur og kulturarv brukes i dag for å profilere byer som attraktive steder, og denne tendensen til å anvende kultur for økonomiske/instrumentelle formål er i tråd med internasjonale tendenser. Men betyr økt interesse for kulturarv nødvendigvis at hensynet til kulturminner og kulturmiljøer har kommet styrket ut? I prosjektet stiller vi spørsmål om i hvilken grad og på hvilken måte den fysiske kulturarven betraktes som en ressurs i dagens byutvikling, og hvorvidt den fysiske kulturarven er med på å legge føringer for dagens byutvikling. Undersøkelsen er en kulturmiljøanalyse som bygger på materiale innsamlet fra fire mellomstore norske byer; Fredrikstad, Arendal, Ålesund og Narvik.

Prosjektgruppa i NIKU har bestått av følgende personer: arkeolog Kari Larsen, arkeolog Petter Molaug, arkitekt Johanne Sognnæs og etnolog/ prosjektleder Grete Swensen.

En rekke personer i Fredrikstad, Arendal, Ålesund og Narvik har bidratt med informasjon som har vært en nødvendig forutsetning for å gjennomføre prosjektet. Vi retter herved en stor takk til alle dem som har delt sine fagkunnskaper og synspunkter med oss.

Desember 2009
Grete Swensen
prosjektleder

Sammendrag

Swensen, G., Larsen, K.C., Molaug, P.M. og Sognæs, J. 2009. Kulturarv og stedsidentitet. Kulturmiljø i kryssilden mellom bevaring og utvikling. – NIKU Tema 31.

I dagens byutvikling gjør ulike drivkrefter seg gjeldende, og det er ikke uvanlig at det oppstår spenninger mellom de ulike partene som ønsker om å fremme utviklingsprosjekter gjennom nybygging og de partene som ønsker å opprettholde mest mulig av de originale materielle strukturene. Prosjektet tar utgangspunkt i følgende problemstillinger: I hvilken grad og på hvilken måte betraktes den fysiske kulturarven som en ressurs i dagens byutvikling? Er hensynet til ivaretagelse av den fysiske kulturarven med på å legge føringer for dagens byutvikling? Undersøkelsen er en kulturmiljøanalyse som bygger på materiale innsamlet fra fire mellomstore norske byer; Fredrikstad, Arendal, Ålesund og Narvik. Byene er valgt ut fra følgende kriterier: at de ligger i ulike regioner og at de har vært preget av moderat vekst, ikke fraflytting de siste årene. I tillegg har de fellesnevneren at de er fjord - eller elvebyer.

Den metodiske tilnærmingen er case-studier, som omfatter bruk av en lang rekke ulike kilder og analytiske strategier. Hovedkildene har vært intervjuer, samt gjennomgang av et utvalg plandokumenter. Øvrige kilder som har vært anvendt har vært aviser og avisdebatter, lokalhistorisk litteratur, kart, foto og befaringer. Case-studier er nyttig som metode fordi den gir konkret og kontekstavhengig kunnskap. Det sammensatte materialet som er framskaffet legger imidlertid også noen begrensninger for hvordan en sammenlignende, dvs. komparativ undersøkelse kan gjennomføres. En sammenligning er verdifull når den kan illustrere hvordan et fenomen opptrer i ulike sammenhenger, og det er denne formen for komparativ analyse som gjøres i vår undersøkelse.

Resultatene fra undersøkelsen viser at kulturminnene i de fire byene gjennomgående har blitt gitt en positiv omtale og stor plass, og da gjerne som en viktig identitetsfaktor i de offisielle plandokumentene. En bred offentlig diskusjon rundt kulturminner og kulturmiljøer bidrar også til økt interesse for stedsutvikling generelt.

Kultur og kulturarv brukes for å profilere byene som attraktive steder, og denne tendensen til å anvende kultur for økonomiske formål er som kjent i tråd med internasjonale tendenser. Det som angis som begrunnelser i kommunale planer er ofte koblet opp mot et ønske byene har for å tiltrekke seg nye innbyggere og næringsmuligheter ved å ha et særpreget urbant miljø, med en størrelse som gjør det attraktivt for unge familier. En by med en historisk forankring kan bidra til å knytte et bånd til stedet og bygge opp en stedsidentitet til byen.

Kulturarv er en tematikk som ofte er til stede i planer og strategiske dokumenter *på et generelt plan*. Gjennomgangen av et utvalg av de fire byenes planer har vist at det finnes mange forskjellige plantyper som mer eller mindre direkte kan influere på hvordan kulturminner og kulturmiljø forvaltes for fremtiden. Begrepet ”plan” kan omfatte dokumenter av mange ulike slag, utarbeidet etter ulike prosedyrer og med ulike konsekvenser. Noen er juridisk bindende og et kraftig styringsverktøy, andre viser til politiske intensjoner på et overordnet nivå og i et lenger tidsperspektiv, mens andre igjen befinner seg på et nivå som gjør at de vil få liten eller ingen praktisk betydning.

I tre av de fire byene har kulturminneproblematikken vært diskutert forholdsvis lenge, for eksempel i Ålesund og Arendal gjennom samarbeid med kulturminnemyndighetene om utvikling av bevaringsplaner (kommunedelplaner). De erkjenner betydningen av sin unike

byhistorie og anser byens eldre bebyggelse som en velegnet ramme for å profilere byen overfor turister. I disse byene er det med andre ord en alminnelig forståelse mellom kulturminnevernere og de lokale planmyndighetene om det generelle rammeverket de arbeider innenfor.

Men kulturarv er selvsagt bare et av en rekke temaer som inngår i byenes kulturpolitikk. Generelt sett kan vi si at det gis forholdsvis detaljerte retningslinjer i noen av planene for hvordan vern i bestemte vernesoner skal overholdes, men at mye endringer skjer gradvis uten at det nødvendigvis må forelegges til godkjenning. Slike endringer synes det å være vanskelig å fange opp i dagens praksis (jf. erfaringene fra Arendal og Ålesund). Det er når konkrete reguleringsplaner fremlegges at de største endringene inntreffer. Her hadde det vært ønskelig om det i større grad lå en helhetlig kulturmiljøtankegang til grunn for beslutningene som fattes som ledd i saksbehandlingen.

Ser vi nærmere på rollen kulturminneforvaltningen har inntatt i byutviklingsspørsmål, ser vi at de i hovedsak har arbeidet innenfor det vi vil karakterisere som deres avgrensede og definerte arbeidsfelt, som dreier seg om å utarbeide regionale kulturminneplaner og komme med uttalelser hvis det oppstår tvil om hvorvidt konkrete reguleringsaker influerer på kulturminners situasjon. De har i mindre grad engasjert seg i mer overordnede diskusjoner omkring byutvikling og kulturarvens plass i de enkelte byene, i hvert fall i en slik grad at det har nedfelt seg i strateginotater på området.

Undersøkelsen viser at det er en del begrensninger i gjeldende planpraksis som påvirker mulighetene for å utøve en helhetlig, veloverveid og gjennomtenkt ivaretaking av kulturminner og kulturmiljøer. Vi savner et større fokus på de mulighetene de eksisterende materielle strukturene har for enten å forsterke eller å skape en ny karakter i et område som er inne i en omformingsprosess. Dagens praksis med prosjektbaserte reguleringsplaner setter klare begrensninger, ved at helheter utfordres kontinuerlig og forutsetter forhandlinger i hver enkelt sak. Det ser ut til å være en tendens til at nye og mer komplekse samarbeidsformer innenfor byutvikling fører til at noen saker unndras fra offentlighetens lys og fra offentlig debatt. Sett i lys av en slik tendens er det behov for frittstående aktører som kan bringe saker opp til debatt.

Et stort problemkompleks melder seg i forhold til store helhetlige kulturmiljøer som ikke er definert som verneområder, slik f.eks. Narvik sentrum erfarer. De overordnede føringene i kulturminneplanen gir få eller ingen konkrete holdepunkter for hvordan det skal bli mulig å sikre at byens enhetlige karakter opprettholdes fremover. Problem som byer av Narviks type erfarer, er at bygningsmassen er for ung til å ha oppnådd nødvendig anerkjennelse som et kulturmiljø som samlet bør underlegges bestemte føringer, og da kan manglende vedlikehold og mindre, gradvise endringer føre til at helheten smuldrer bort.

Vi ser en rekke utfordringer for vern og utvikling av kulturmiljøer i definerte utbyggingsområder med industriarv. Med en åpen prosess og idèdugnader som gir rom for innspill fra flere parter ville sannsynligheten vært større for at det materielle kulturmiljøet ikke bare ble innsnevret til å dreie seg om industrihaller, men der også øvrige deler av anlegget, slik som kraner, jernbanespor, dokker, havna etc. ble vurdert i et helhetsperspektiv. Da blir ikke industriarven bare redusert til en bruksressurs, men blir også vurdert i lys av at den kan tilføre en by en viktig verdi på det symbolske og opplevelsesmessige planet. I slike prosjekter er det muligheter for å få til et velfungerende samarbeid hvis det både hos utbyggerne og innenfor kulturminneforvaltningen finnes erfaring og spesiell interesse og

kunnskap omkring denne typen verneproblematikk. Eksempelene fra Værste i Fredrikstad og Trekanten i Narvik viser at det er ulike strategier i bruk i slike utbyggingsprosjekter.

Det kan være mange grunner til at tankegangen rundt ivaretagelse og fornyelse av større helhetlige kulturmiljøer har vanskelig for å få fotfeste. Mange av konfliktsakene innenfor kulturminnevernet dreier seg fortsatt om enkeltstående bygninger og anlegg, sjeldnere om større kvartaler og bydeler. Dette er ikke synspunkter som er fremmede i kulturminneforvaltningen. Det er snarere virkemidlene som mangler. Noen overordnede strategiske føringer ville ha kunnet forhindre både landskapsmessig og planmessig fragmentering av den typen vi har registrert skjer f.eks i forhold til den lange sjøfronten i Arendal.

Vi ser mange eksempler på at det er mulig å bruke moderne arkitektur bevisst for å understreke et områdes karakter, uten at det behøver å gå på bekostning av viktige kulturminner i området. Det bør stimuleres til flere diskusjoner omkring samspillet mellom gammelt og nytt, der arkitektonisk kreativitet og nyvinning kombineres med respekt for kulturhistoriske karaktertrekk i miljøet, og da ved å fokusere sterkere på sammenhenger som fins mellom områdene som inngår i en bystruktur.

Abstract

Swensen, G., Larsen, K.C., Molaug, P.M. og Sognæs, J. 2009. Urban cultural heritage environments in the crossfire between preservation and development. – NIKU Tema 31.

A variety of forces are at work in modern urban development, and it is not unusual for tensions to arise between the various parties who want to advance development projects through new construction and those parties that want to maintain as much as possible of the original material structures. The project takes the following issues as its starting point: To what extent and in which way is our physical cultural heritage considered a resource in modern urban development? Does the goal of conserving our physical cultural heritage help to provide guidelines for modern urban development? The study represents a cultural environment analysis based on material collected from four medium-sized Norwegian cities: Fredrikstad, Arendal, Ålesund and Narvik. The cities were chosen on the basis of the following criteria: they are in different regions and they have seen moderate growth, not outward migration, in the last few years. They also have another common denominator in that they are fjord - or river - cities.

The methodological approach used was case studies, which involve using of a wide variety of different sources and analytical strategies. The principal sources were interviews and a review of a sample of planning documents. The other sources that were used were newspapers and newspaper debates, local historical literature, maps, photos and inspections. Case studies are a useful method because they provide specific, context-dependent data. However, the complex material that is obtained also results in some limitations when it comes to making comparisons, i.e. how a comparative study can be carried out. Comparisons are valuable when they can illustrate how a phenomenon behaves in various contexts, and it is this form of comparative analysis that has been carried out in our study.

The results of the study show that the cultural monuments in the four cities have generally been given a positive report and a large amount of space, and are often regarded as important identity factors in official planning documents. Wide-ranging public discussions about cultural monuments and cultural environments also help to increase interest in local development in general.

Culture and cultural heritage are used to promote the cities as attractive places, and this tendency to utilise culture for economic purposes is, as is well-known, in line with international trends. The reasons given by local authority plans are often associated with the cities' desire to attract new inhabitants and commercial opportunities through having a distinct urban environment of a size that makes it attractive to young families. A city with a historical foundation can help to create a tie to the place and create an identity for the city.

Cultural heritage is a theme that is often present in plans and strategic documents *at a general level*. The review of a sample of the four cities' plans illustrated that many different types of plans exist that can more or less directly influence how cultural monuments and cultural environments are managed in the future. The term "plan" can encompass many types of documents, produced according to many different procedures and that have various consequences. Some are legally binding and a powerful steering tool, others indicate political intentions at a general level and over a long time perspective, while yet others are on a level that means they will have little or no practical significance.

The issue of cultural monuments had been discussed for a long time in three of the four cities. For example, in Ålesund and Arendal through their cooperation with the cultural monument authorities on the development of conservation plans (municipal sector plans). They acknowledge the importance of their unique city history and regard the city's older buildings as a fitting backdrop they can use to promote the city to tourists. In other words, a general understanding of the general framework within which they are working exists between the cultural monument conservationists and local planning authorities in these cities. However, cultural heritage is of course just one of a series of themes that make up the cities' cultural policy. In general, it can be said that relatively detailed guidelines are provided in some of the plans with respect to how protection in specific conservation zones should be preserved, but that many of the changes occur gradually and do not necessarily have to be presented for approval. It appears to be difficult to catch such changes with current practices (cf. the experiences of both Arendal and Ålesund). It is when specific area development plans are presented that the greatest changes occur. Here it would be desirable if there was a greater focus on a comprehensive cultural environment mindset providing the basis for making the decisions that are taken as part of the process.

If we look more closely at the role the cultural monument authorities play in urban development matters, we see that they have primarily worked within what we would characterise as their delineated and defined field of work, which involves drawing up regional cultural monument plans and expressing opinions if doubts arise regarding the extent to which specific planning cases affect the situation of cultural monuments. They have not got very involved in more general discussions concerning urban development and the place of cultural heritage in individual cities.

The study shows that current planning practice has some limitations that affect the opportunities for exercising the comprehensive, well considered and thought through conservation of cultural monuments and cultural environments. What is missing is a greater focus on the opportunities the existing material structures represent with respect to either strengthening or creating a new character in an area undergoing a transformation process. The current practice of project-based area development plans sets clear limitations by continuously challenging the bigger picture and requiring negotiations in each individual case. It appears there is a trend that new and more complex forms of cooperation within urban development are resulting in some cases being withdrawn from public view and and public debate. Given this trend there is a need for independent actors who can put issues on the agenda for debate.

A major, complex problem arises in relation to large comprehensive cultural environments that are not defined as conservation areas, e.g. like the one centre of Narvik is experiencing. The general guidelines in the cultural monument plan provide few or no specific clues with respect to how it should be possible to ensure the city's uniform character is preserved in the future. The problem cities like Narvik face is that the buildings are too young to have attained the necessary recognition as a cultural environment that should be subject to specific guidelines as a whole, and thus a lack of maintenance and smaller, gradual changes can result in the larger picture crumbling away.

We see a number of challenges with respect to the protection and development of cultural environments in defined development areas with an industrial heritage. With a transparent process and collective brainstorming that allows room for contributions from a number of parties it is very likely that the material cultural environment will not just be limited to

encompassing industrial halls, but also other parts of a site such as cranes, railway tracks, docks, ports, etc, will be included due to the bigger picture perspective. This will prevent the industrial heritage simply being reduced to a usable resource since it will also be considered from the perspective of it being able to add something of important value to a city on the symbolic and experience-related level. Opportunities exist in such projects to achieve a well-functioning partnership if the developers and the cultural monument authorities both have experience of, a special interest in and knowledge about this type of protection issue. The examples of Værste in Fredrikstad and Trekanten in Narvik show various strategies are employed in such development projects.

There may be many reasons why the mindset of conserving and renewing larger comprehensive cultural environment finds it difficult to gain a foothold. Many of the instances of conflict within cultural monument protection still involve individual buildings and sites, and more rarely city blocks and city districts. These are not points of view that are alien in the management of cultural monuments. It is more the means that are missing. Some general strategic guidelines would have been able to prevent both landscape and planning fragmentation of the type we have registered taking place in, for example, relation to the long shoreline in Arendal.

There are many examples that show it is possible to deliberately use modern architecture to stress an area's character without this necessarily having to be at the expense of important cultural monuments in the area. More discussion should be encouraged about the interaction between old and new in which architectonic creativity and innovation are combined with a respect for the cultural historic characteristics of an environment by focusing more heavily on the relationships that exist between the areas that form a city's structure.

INNHOLD

Forord til rapportserien ”Kulturarv og stedsidentitet”	3
Forord	4
Sammendrag	5
Abstract	8
1. INNLEDNING	12
Kulturarv og stedsidentitet	13
Avgrensning av kulturmiljøer i de fire byene	15
2. KILDER & METODE	16
Case-studier som innfallsvinkel	16
Intervjuer	17
Øvrige kilder	17
3. FIRE BYER: I TEKST, BILDER OG KART	20
Fredrikstad	20
Arendal	22
Ålesund	24
Narvik	29
4. PLANSITUASJONEN	33
Nye samarbeids- og styringsformer innenfor planlegging	33
Lovverket og forvaltningen	34
Kulturminneplaner i de fire byene	34
5. BYUTVIKLING MED KULTURARVEN I FOKUS?	38
Kulturminner og kulturmiljøers plass i byutviklingen	38
Kjente og kjære kulturminner	38
Moderne kulturminner i utviklings- og transformasjonsområder	40
Byutvikling og historien plass	60
Synspunkter blant informantene på byenes kulturarv	62
6. KULTURARV OG BYUTVIKLING: IDEALER OG REALITETER	66
Utbyggernes posisjon	66
Regional kulturminneforvaltning og kommunene – roller og samarbeid	67
Organisatoriske virkemidler	68
7. KULTURARV SOM PREMISS ELLER FERNISS?	72
Om resultatene	72
Et uoversiktlig planlandskap	74
Begrensninger i dagens planpraksis	74
Mer ferniss enn premiss	76
Utfordringer og behov for nye arbeidsformer	78
8. LITTERATUR OG KILDER	80

1. INNLEDNING

Dynamisk byutvikling er en kompleks prosess hvor mange interesser og aktører er virksomme. Den forutsetter at det foretas en balansegang mellom ulike behov. På den ene siden melder det seg et behov for å utarbeide overordnede planer som legger strategiske føringer for en ønsket fremtidig byutvikling. På den andre siden forutsettes det rom for kursendringer underveis som gjør det mulig å kunne imøtekomme umiddelbare og påtrengende behov.

Byen kan betraktes som en arena der ulike drivkrefter skaper ulike former for spenninger og konflikter. Resultatene av noen av disse spenningene nedfeller seg i form av synlige spor og strukturer i bylandskapet: spenninger mellom ønsker om å tillate forandringer og ønsker om å opprettholde det originale og autentiske¹, og spenninger mellom økonomiske press for å nyutvikle, inkluderte arkitektstandens ønsker om å få albuerom for kreativ utfoldelse og muligheter til å forskjønne og berike strukturer og helheter (Larkham 1996:18).

Mange byer består av heterogene kulturmiljøer hvor bygninger fra flere århundrer tilbake står side om side med bygninger fra seinere år. Kulturarvressurser er bare en av mange interesser som skal tas hensyn til i byomformingsprosesser. Når ny byggeaktivitet finner sted vil kulturarvressursene ofte bli påvirket, men hvorvidt konsekvensene er av positiv eller negativ natur avhenger av en rekke faktorer.

Det har vært foretatt flere studier av bytransformasjonsprosesser i Norge, spesielt i Oslo etter at resultatene fra forskningsprogrammet "Byutvikling – drivkrefter og planleggingsutfordringer" ble publisert (Aspen 2005, Sæter & Ruud 2005, Ellefsen 2007). Når det gjelder hvordan slike prosesser påvirker situasjonen for kulturminner spesielt er det imidlertid atskillig færre undersøkelser å vise til her til lands. Internasjonalt foregår det en kontinuerlig diskusjon omkring slike spørsmål (se for eksempel Monclus & Guardia 2006, Bontje & Mustard 2008, Butler 2007, Evans 2003, Pinder 2000, Rantisi & Leslie 2006, Vaz & Jaques 2006).

Vår undersøkelse kan betegnes som en kulturmiljøanalyse. Kulturmiljø brukes i denne undersøkelsen for å betegne et avgrenset geografisk område som inneholder et utvalg fysiske spor som det knytter seg kulturhistoriske fortellinger til. Kulturmiljø er nedfelt i Kulturminneloven som "områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng" (§ 2). Vi ser nærmere på hva slags prosesser som treer i kraft når et område som tidligere har hatt en sentral funksjon i byen, og som mange av byens beboere har hatt et forhold til, omdannes og omdefineres. Hva slags begrunnelser ligger bak utvelgelsen av noen kulturhistoriske spor på bekostning av andre - hvem forfekter ulike synspunkter i forhold til hva som bør bevares, hvorfor og hvordan – de viktigste aktørene som er på banen – hvorvidt det er utarbeidet planer som legger føringer for den videre utviklingen av området?

Undersøkelsen bygger på et materiale vi samlet inn fra fire mellomstore norske byer i løpet av 2008. Til grunn for valget ble det lagt at byene skulle være plassert i ulike regioner og være preget av moderat vekst, ikke fraflytting. En viktig faktor ved det endelige valget var at flere av byene hadde store sentrumsnære områder som nylig var frigitt for utbygging og dermed velegnet for å studere hvordan diskusjonene omkring bevaring og utvikling/transformasjon av kulturarven foregikk i praksis. I tillegg har de en fellesnevner ved at de er fjord- eller elvebyer. De fire byene som har inngått i undersøkelsen er Fredrikstad, Arendal, Ålesund og Narvik.

Problemstillingene som undersøkelsen tar utgangspunkt i er følgende:

- I hvilken grad og på hvilken måte betraktes den fysiske kulturarven som en ressurs i dagens byutvikling?
- Er hensynet til ivaretagelse av den fysiske kulturarven med på å legge føringer for dagens byutvikling?

Rapporten har sju hovedkapitler. Etter at vi innledningsvis har gitt innblikk i noen av tilnærmingene som gjør seg gjeldende til begreper som kulturarv og stedsidentitet, samt en kort begrunnelse for avgresningen av studieområder i byene, kommer vi i kapittel 2 inn på hva slags innfallsvinkler og kilder som har vært tatt i bruk. Kapittel 3 er ment å kunne leses som et faktaoppslag, som gir et kort innblikk i byenes historikk. Kapittel 4 diskuterer plansituasjonen i lys av nye samarbeids- og styringsformer som dominerer i dag, mens kapittel 5 og 6 gjennom noen ”nærsynte” beskrivelser av konkrete bevarings- eller utbyggingssaker i de fire byene tar opp til diskusjon i hvilken grad kulturarven står i fokus i byomformingen som skjer. I kapittel 7 oppsummeres hovedresultatene.

Kulturarv og stedsidentitet

Kulturarv og stedsidentitet er positivt ladete ord som kan tas i bruk når man ønsker å skape assosiasjoner om ”det gode sted”. Av den grunn trenger de en presisering når de anvendes i en undersøkelse der formålet er å forstå endringsprosesser i byen bedre. Kulturarvdiskursen kan ses i lys av en mer allmen dreiningen som har skjedd innenfor mange humanistiske disipliner fra å ha objektet eller gjenstanden i fokus til i større grad å inkludere betrakteren. Vi vil bruke G.J. Ashworth’s (2008) diskusjon om paradokser og paradigmer som gjør seg gjeldende i forholdet til kulturarven som en introduksjon til de spørsmålsstillingene vi tar opp til drøfting i rapporten. For å illustrere sitt hovedpoeng anvender han en dikotomi - modell som illustrerer de motsetningene som finnes i synsvinklene, og hvor det ene paradigmet ses i lys av det andre. Vi vil imidlertid legge til at han understreker og tidvis også overdriver de ulikhetene som finnes mellom ståstedene for å få frem hovedpoengene sine. For folk som kjenner synspunktene som gjør seg gjeldende innenfor kulturminneforvaltningen og lokal planlegging vil det snarere være riktig å si at argumentene mer representerer standpunkter som glir over i hverandre enn om direkte motpoler. Bevaringsparadigmet strekker seg tilbake til nasjonalromantikken på midten av attenhundretallet og dens hovedkjerne ligger i ideen om “at en virkelig fortid kan bli bevart inn i nåtiden og overført til en reell fremtid” (s.24). Essensen ligger i å beskytte mot forringelse, og i en grunntanke om at bevaring dreier seg om anerkjennelse, ivaretagelse og overføring av iboende universelle verdierⁱⁱ. Ashworth anslår at det er rundt 1990 at den nye kulturarv - paradigmet for alvor slår rot. Kulturarv er ikke primært basert på historien som sådan, men dreier seg om hvordan samtida anvender fortida for å fylle egne behov (Graham, Ashworth & Tunbridge 2000). Kulturarv blir på den måten et spørsmål om nå – og ikke da. Dette åpner for en mengde ulike tolkninger, og kulturarv spiller en rolle i samtidige prosesser hvor kulturarvressursene skapes ettersom nye behov oppstår. I henhold til et slikt syn er kulturarv en foranderlig kulturell konstruksjon der verdien alltid er utenforliggende. Slik kulturarv har mange formål; økonomiske, politiske og sosiale, og alle er formet for å fylle funksjoner i samtida.

Vi kan følge hvordan disse synspunktene har nedfelt seg i diskusjonene omkring byutvikling, der kultur som drivkraft og som innfallsvinkel til byutvikling de siste årene har fått økt oppmerksomhet. Dette har ikke minst sammenheng med utviklingen av et kulturbasert byutviklingsideal, der transformasjonsprosesser i byer som Newcastle, Bilbao, Boston og

Baltimore har dannet viktige forbilder for byutvikling over hele den vestlige verden. Dette må også ses i lys av tilgrensende strategier for byutvikling knyttet til merkevarebygging/branding og stedsforedling, ikke minst inspirert av internasjonale forskere og ”guruer” som Richard Florida (2002) og Charles Landry (2000). Det er blitt en viktig utfordring for byene å posisjonere seg i konkurransen om å skape nye arbeidsplasser som bidrar til ”det gode liv”, sikrer en attraktiv og kompetent befolkningssammensetning, trekker besøkende og turister og hindrer utflytting (Marling et.al. 2007). I de fleste av disse kulturbaserte prosessene er stedets identitet og historiske røtter sentrale temaer. Innfallsvinklene til hvordan byens historie og fysiske kulturarv dokumenteres, analyseres og tas i bruk, er imidlertid svært ulike – slik de ulike case-studiene i vår undersøkelse også viser.

Kulturarven oppfattes i dag som ettertraktet ressurs i mange byutviklingsprosjekter. Transformasjon av nedlagte industriområder til attraktive byområder er en internasjonal trend som også brer seg i norske byer og tettsteder. Kulturarven er også i større grad blitt en ressurs for opplevelsesturisme og regionalt og lokalt entreprenørskap. I tråd med dette har også kulturarven endret karakter – den er ikke lenger statisk og med krav på legal beskyttelse og bevaring, men fungerer også som en tolkbar og formbar ressurs. Det er ikke bare snakk om å identifisere, velge ut og konservere kulturhistorisk interessante bygninger og objekter. Det nasjonale Verdiskapingsprogrammet initiert av Miljøverndepartementet og Riksantikvaren er et uttrykk for at kulturarvbegrepet er i endring – og at fortidens rolle og betydning er dynamisk og i forandring.

En slik utvidelse av kulturarvsbegrepet må også ses i sammenheng med den demokratisering og globaliseringen av kulturarvsfeltet som har vært tydelig de siste 20 årene. Jan Kolen, professor i kulturarv ved Amsterdams universitet har omtalt dette som et internasjonalt paradigmeskifte (Kolen 2006). Demokratiseringen har gjort kulturarven tilgjengelig for en større del av samfunnet, og til et egnet felt for å skape nettverk for politisk og kulturelt samarbeid, for å bygge nye, felles identiteter og for bred mobilisering og deltakelse. Slik blir kulturarven også et ”sosialt fenomen” som åpner for personlig og emosjonell myte- og minneproduksjon. Dette er ikke minst tydelig i omformingene av industriområder, som for eksempel Værste i Fredrikstad.

Richard Florida (2002) hevder byene konkurrer om den kreative klassen – høyt utdannende, innovative mennesker. Å kapre disse er avgjørende for å sikre videre vekst og fremgang, og for å klare det, må de kunne tilby unike kvaliteter, noe som gjør at den bestemte byen skiller seg positivt ut fra andre. Kulturarv i form av kulturminner og kulturmiljøer er en av de faktorene som kan bidra til å skape en slik ”uniqueness”.

I det flerfaglige hovedprosjektet ”Kulturarv og stedsidentitet” er stedsidentitet et av spørsmålene som forskerne ved NIBR har viet spesiell oppmerksomhet. I NIKUs del av prosjektet spiller dette spørsmålet en mer underordnet rolle. Når vi anvender identitetsbegrepet blir det koblet opp mot det fysiske miljøets betydning. Vi retter fokus mot hvor mye plass det fysiske miljøet spiller i diskusjonen om stedsidentitet. Generelt kan sies at identitetsbegrepet først og fremst er individuelt og at det er følelsesladet. Når mange mennesker føler den samme identiteten til et sted, kan det føre til samhold. Oppvekstår har spesielt stor betydning for identiteten. Stedsidentitet baserer seg på visuelle faktorer (som naturen rundt, landemerker, naturtopografisk struktur, bebyggelsestopografi – gater, parker, bybyggelsesmiljø, enkeltbygninger), sosiale faktorer, felles type handlinger og handlingsreferanser, felles klimareferanser, felles luktreferanser og på felles historie og

hendelser. I vårt prosjekt er det særlig noen av de visuelle faktorene som er satt i fokus, men disse er også nær knyttet til historie og hendelser.

Historikeren Knut Kjeldstadli peker på at byidentitet ofte dreier seg om å etablere en bevissthet om et "vi" som står i et motsetningsforhold til et bilde av "de andre". I en artikkel fra 1995 regner han opp seks former for forskning på byidentitet i forbindelse med skriving av byhistorie (Kjeldstadli 1995:69-70). Av de punktene han påpeker, vil vi nøye oss her med å trekke frem punktet om "Å få frem det særegne ved byen i den epoken en omhandler, for å få en fornemmelse og forståelse av hvordan de ulike livene ble levd", fordi det er argumenter vi kjenner igjen fordi de ofte brukes i forbindelse med bevaringsarbeid i by. Kjeldstadli skriver videre at byen selv ikke har noen identitet, men at byidentiteten alltid er knyttet til menneskene som bor der. Den er ikke noen enhetlig og entydig størrelse. Den er noe annet enn summen av parker, sykehus, banker og kjente kunstnere som finnes i en by (op. cit.).

Steinar Aas uttrykker det på en annen måte i sin dr.art.-avhandling fra 2006 om Narvik byhistorie: "Identiteten blir konstruert som en kontinuerlig prosess der identiteten til byen blir summen av levde liv, erfaringer og fortellinger blant dem som bor der." (Aas 2006: 24). Mens byene på mange måter er i et konkurranseforhold til hverandre når det gjelder turisme, fremheving av kvaliteter for næringsliv og innbyggere, vil ønsket om en positiv byidentitet ofte være basert på oppfatningen til deler av befolkningen.

Med utgangspunkt i visuelle faktorer innenfor kulturminner og kulturmiljø er begrepet *minnesteder* et spennende utgangspunkt, spesielt behandlet av den franske historikeren Pierre Nora. I Nora's versjon kan minnesteder være både konkrete og symbolske. Søking etter minner er et forsøk for samtiden på å mestre "the perceived loss of one's history". Minnesteder er som historie rekonstruksjon av liv, "always problematic and incomplete of what is no longer" (Nora i Kritzman 1996:XIII). Myten som ytring og fortelling har bl.a. vært diskutert av litteraturforskeren og filosofen Roland Barthes. I norsk forskning har særlig Anne Eriksen vært opptatt av myter i historien. Det kan bli svært betydningstunge fortellinger som setter menneskene i kontakt med noe utover dem selv og blir en viktig del av en kultur. Slik kan myten forvalte kulturelle sannheter, trass i at den ikke nødvendigvis behøver å være objektiv sann (Eriksen 1995:17-18).

I denne undersøkelsen synes det klart at noen av de kulturmiljøene som har stått i fokus passer godt inn i denne modellen og kan betegnes som minnesteder eller steder som det blir knyttet myter til. I andre tilfeller er kulturmiljøene for nærme i tid eller er av en type som folk stort sett ikke tillegger bevaringsverdi.

Avgrensning av kulturmiljøer i de fire byene

I vår undersøkelse har hovedfokus vært lagt på hvordan den materielle kulturarven i de fire byene blir forvaltet og videreutviklet i dag som ressurs. I den sammenhengen blir både studiet av enkeltbygninger, anlegg og større kulturmiljøer i bylandskapet interessante, samt analyser av hvordan og hva slags argumentasjon planleggingen tar utgangspunkt i. For at oppgaven skulle bli håndterlig, måtte vi avgrense studieområdene til noen mindre delområder i hver by. De aktuelle områdene ble valgt ut fordi de kunne by på interessante og utfordrende problemstillinger vedrørende bruken av kulturarv som ressurs i byutviklingen. I to av byene (Ålesund og Arendal) har vi sett på gamle verneverdige bykjerner som er under kontinuerlig press fra utbyggingsinteresser, i de to andre byene (Fredrikstad og Narvik) har vi satt

søkelyset på sentralt beliggende industriområder som er under utvikling og transformasjon til ny bruk.

- I Fredrikstad pekte Værste-området seg ut. Værste ligger på Kråkerøysiden av Vesterelven, og er betegnelsen på området som omfatter det tidligere Fredrikstad mekaniske verksted. Her finnes bygninger og installasjoner fra tung mekanisk- og skipsbyggingsindustri – som i perioder sysselsatte over 2000 menn og kvinner. Området, som samlet sett dekker over 800 dekar, er av kommunen utpekt som sentralt byutviklingsareal i byen, med blant annet boliger, næring, utdannings- og kulturinstitusjoner og rekreasjon.
- I Arendal valgte vi å se på havnefronten – avgrenset til et belte som omfatter Kittilsbukta, Tyholmen, det nye kulturhuset, Pollen, biblioteket, Kunnskapshavna og Barbu. Mye av identiteten i Arendal har tradisjonelt vært knyttet til havna/sjøfarten. I løpet av de siste årene har det skjedd gradvise endringer her, og nye prosjekter er under planlegging.
- I Ålesund er hovedfokus konsentrert til sentrum, der mye av bebyggelsen er oppført i Jugendstil, inkludert selve sundet – Ålesundet – som er det sentrale punktet i denne byen og det sterkeste identitetsbærende enkeltelementet, og det som ofte profileres utad.
- I Narvik ligger det 1400 mål store området Trekanten fra sjøen og innover og deler byen i to. Lagring og utskipping av jernmalm har vært grunnleggende for byoppkomsten og byutviklingen og Trekanten har rommet store havne-, jernbane-, industri- og malmlagerområder. Med endringer i teknologi og infrastruktur er store områder blitt ledige for nye formål og spørsmål om bevaring og etterbruk eller riving og nyetablering har stått sentralt etter at Narvik kommune overtok området i 1999.

2. KILDER & METODE

Case-studier som innfallsvinkel

I dag er case-studier en vanlig metode innenfor både ulike humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag. Den har blitt beskrevet som et forskningsopplegg mer enn som en spesiell tilnærming til innsamling eller analyse av data, og den omfatter bruk av en lang rekke ulike kilder og analytiske strategier (Curran et al, 2006). Case-studier har fra tid til annen blitt kritisert fordi den baserer seg på analyse av materiale fra ett enkelttilfelle, eller som her på et begrenset utvalg av studieområder. Kritikken har blant annet gått på at det ikke er mulig å generalisere på bakgrunn av et så begrenset materiale. Men slik kritikk har seinere blitt imøtegått, der ikke minst den konkrete og kontekstavhengige kunnskapen denne tilnærmingen gir tilgang til blir trukket frem som noe som åpner for ny forståelse av et fenomen (Stake 2005, Flyvbjerg 2006). Fordi fremgangsmåten gir et sammensatt og nyansert materiale, legger den også noen begrensninger for hvordan en sammenlignende, dvs. komparativ undersøkelse kan gjennomføres. Ikke alle data er av en slik karakter at de egner seg til å systematiseres og gjøres til gjenstand for sammenligning. Men en sammenligning er verdifull når den kan illustrere hvordan et fenomen opptrer i ulike sammenhenger, og det er denne formen for komparativ analyse som gjøres i vår undersøkelse. Materialinnsamling og kildesøking ble avsluttet 21.12.2008.

Intervjuer

Hovedkilden i undersøkelsene har bestått av intervjuer med et utvalg informanter. Bruk av kvalitative intervjuer, i form av egen kildeinnsamling og -fortolkning, er en tid- og ressurskrevende metode. Det er en metode som har til hensikt å gi kunnskap om en annen persons innsikt, erfaring, synspunkter og fortolkninger knyttet til spesielle emner og hendelser. Intervjuer blir foretatt på et personlig nivå som gir innblikk i visse problemer som ellers sannsynligvis ikke ville vært avdekket (Chase, 2005; Fog, 1999; Flyvbjerg 2006). På bakgrunn av de forberedende diskusjonene i prosjektgruppa ble de viktigste informantgruppene i vårt delprosjekt representanter for kulturminneforvaltningen, frivillige lag, kulturinstitusjoner og næringslivsaktører. Intervjuene ble gjennomført etter en intervjuguide med forberedte temaer og spørsmål, tatt opp på bånd og deretter transkribert. I tillegg har forskerne ved NIBR utført intervjuer med politikere og ansatte i administrasjonen i kommunen. Informantene har særlig vært spurt om sitt syn på kulturminner, kulturmiljøer og kulturminneverdier i byen, med spesielle vekt på de utvalgte delområdene. Andre sentrale emner som ble brakt opp var synspunkter på aktører, hvem som tar beslutninger og hva slags argumenter som blir brukt.

- I Fredrikstad ble det gjennomført seks intervjuer med relevante aktører. Intervjuene ble foretatt i april og mai 2008. Det ble gjennomført intervjuer med representanter for Fredrikstad kommune, både administrasjon og politikere, fylkeskommunens kulturetat, Fredrikstad museum, Griff arkitekter og Jotne AS. Det lyktes oss dessverre ikke å få til en avtale med Værste AS. Det foreligger imidlertid mye informasjon av relevans for vår tematikk på deres hjemmesider og i tidligere intervjuer med adm.direktør for Værste AS som vi har benyttet som kilder (nettsider, avisartikler, intervjuer referert til i masteroppgaver, se for eksempel Langgård 2007).
- I Arendal gjennomførte vi åtte intervjuer med representanter for fylkeskommunens kulturetat, Aust-Agder kulturhistoriske senter, beboerforeningen Barbu Vel og frivillige kulturvernorganisasjoner (Fortidsminneforeningen og historielaget). Intervjuene ble gjennomført i månedsskiftet mars/april 2008.
- I Ålesund foregikk intervjuingen i juni 2008. I tillegg er det gjennomført to telefonintervjuer. Informantene kom fra vernesiden, fra utbyggersiden og fra kommunen. Til sammen ble det gjort ni intervjuer, flest med personer fra den førstnevnte gruppen.
- I Narvik ble intervjuene foretatt i slutten av august 2008. Seks personer ble intervjuet. Informantene var personer knyttet til Narvikgården AS, et heleid kommunalt utviklings-, eiendoms- og driftsselskap, Narvik kommunes kulturavdeling, Ofotemuseet (museum nord), Krigsmuseet og Fredssenteret i Narvik og Narvik historielag.

Dette kildematerialet har spilt en vesentlig rolle for hvordan rapporten har blitt bygd opp, og det er med som en underliggende premiss for deler av slutningene som trekkes. Tidvis brukes sitatene aktivt for å understreke et poeng, mens kapittel 5 har et eget avsnitt der noen av synspunkter hos informantene på kulturarvens plass i byutviklingen blir presentert.

Øvrige kilder

Aviser og avisdebatter

Systematisk bruk av aviser som kildemateriale er en interessant, men krevende kilde i kulturhistoriske undersøkelser hvis tema for undersøkelsen går et stykke tilbake i tid. Avisene ble i denne undersøkelsen primært brukt som et utgangspunkt for å få oversikt over de viktigste aktørene som deltok i diskusjonen omkring utbyggingen og transformasjonen av området. De fungerte først og fremst som en kilde for å bringe frem en del faktainformasjon for å lette intervjuarbeidet og ble ikke gjort til gjenstand for en fortolkende diskursanalyse.

- Når det gjelder Værste og Fredrikstad, har det vært søkt i Fredrikstad Blad, Demokraten, samt nettutgaver av NRK Østlandet for å skaffe informasjon om utviklingen på Værste og diskusjonene omkring dette.
- I Arendal har vi gjort søk i Agderposten og Arendals tidende samt nettutgaven av NRK Sørlandet på saker som angår prosjekter i det avgrensede studieområdet.
- For Ålesunds vedkommende ble det gjennomført noen søk i avisene, men disse ble begrenset til bestemte temaer og foregikk i en kortere periode i tiden like før og etter feltarbeidet.
- I Narvik har det bare i begrenset grad blitt foretatt noen systematisk gjennomgang av aviser. På folkemøte om Trekanten i 2004 var ca.350 til stede og mange synspunkter kom frem. Det er skrevet et kort referat av forskerne ved NIBR.

Lokalhistorisk litteratur

For alle de fire byenes vedkommende foreligger det en solid lokalhistorisk litteratur som har blitt trukket inn i undersøkelsen etter behov.

Fredrikstad bys historie foreligger som et 5-bindsværk, utgitt i perioden fra 1960-1999 (Dehli 1987, 1993; De Figueiredo 1999). En viktig lokalhistorisk kilde er også tidsskriftet Mindre-Alv, årboken for Fredrikstad museum som gis ut med to nummer hvert år. I tillegg foreligger noe lokalhistorisk litteratur om Fredrikstad mekaniske verksted (se for eksempel Henriksen og Poppe 1986; Schibsted 1995). I tillegg er også Fredrikstad byleksikon en viktig lokalhistorisk kilde (Kaurel og Karlsen 1996; Kaurel, Karlsen og Standal 2000).

Det foreligger mye lokalhistorisk litteratur om Arendal, og mye er skrevet om kulturminner i byen – om både Tyholmen, om kirkebasaren, Pollen og kanalene (se for eksempel Foss og Rosenvinge 1998; Rosenvinge 1998; Molden og Havran 1998; Olsen 1977; Bjørkhaug og Aanesen 1972). Aust-Agder kulturhistoriske senter gir også ut en årbok, som inneholder mange artikler (se for eksempel Aanensen 2006).

For Ålesunds vedkommende ble det søkt i Riksantikvarens bibliotek på litteratur som hadde Ålesund som stikkord, og et utvalg av denne litteraturen ble gjennomgått. Det viste seg at hovedtyngden av litteraturen kom for en del år siden, det er publisert relativt lite de siste årene. Litteraturen befinner seg i tre hovedkategorier: Lokalhistorisk litteratur, særlig med fokus på brannen, bøker om Jugendstilen, og bøker/ artikler som drøfter forholdet mellom vern og utvikling og som er relativt kritisk mot måten vernet håndteres på (Beite 1972, Gjestrum 1997, Grytten 1980, Grytten & Havran 1996, Grytten 2004, Hamran & Torstensson 1998, Høydal 1974, Myklebust 2000, Roald 2000, Schrøder 2002, Tvinnereim 1981).

Nyeste versjon av Narvik bys historie ble skrevet i forbindelse med byjubileet i 2002 og utkom i to bind i 2001 og 2002 (Aas 2001, Svendsen 2002). Også andre eldre byhistoriske verk finnes (Blix & Hovdan 1926, Ytreberg 1953, 1954). Refleksjonstillegget som Steinar Aas har skrevet som del av sin doktorgradsavhandling i 2006 har vist seg verdifullt i prosjektsammenheng (Aas 2006). Det har fokus på byidentitet i Narvik vurdert ut fra de tre byhistoriene fra 1926, 1954 og 2001. Til byjubileet 2002 ble det av Narvik kommune utgitt et hefte med tittelen "Vandringer i Narvik. En tur blant det som var, og det som er", hvor de fleste enkeltbygninger, minnesmerker og andre levninger som har kulturminneinteresse blir presentert (Blomlie 2002). Heftet er rikt illustrert og har gode kart. I forbindelse med diskusjoner om fremtidig bruk av Trekanten ble det i 2004 holdt et folkemøte i Narvik med innlegg fra lokalbefolkningen, NORUT, Landbrukshøgskolen på Ås, In'by m.fl. og også en workshop. I samarbeid med en del andre miljøer i byen og med lokal deltakelse har

arkitektstudentene i Fantastic Norway AS i 2004 jobbet frem en skisse for hvordan aktivitetsparken i Trekanten kan se ut (www.narvikgaarden.no/trekanten.asp). Både folkemøtet, plandokumenter og annet materiale er blitt brukt som eksempel i KRYSS, veileder: Kulturplanlegging i norske byer og tettsteder, utformet av NIBR, utgitt av Statsbygg (Kryss 2005). Dette har vært en viktig kilde for dette prosjektet.

Et utvalg plandokumenter

Det er en sammensatt, men nokså ulik samling plandokumenter som har vært gjennomgått i de forskjellige byene. Det har ikke vært mulig innenfor prosjektets ramme å gjøre en systematisk kartlegging og foreta en diskursiv analyse av eksisterende planer, og det er verneplanene og arealplanene som har fått størst plass i vår gjennomgang. Som det vil fremgå av kapittel 4, er det stor variasjon mellom byene med hensyn til plantypene som har vært gjennomgått.

Kart, foto, befaringer

Øvrig materiale som har fungert som kilder i ulike faser av prosjektet er egne foto tatt under befaringer i byene, foto fra aviser, samt nedlasting av kart og foto fra kommunenes og andre relevante aktørers nettsider. Eldre fotosamlinger har vært brukt i varierende grad: Mens slike fotosamlinger ikke vært viktig kilde verken i Fredrikstad eller Arendal, stiller det seg noe annerledes i Ålesund, som i tillegg til et rikt fotomateriale har en omfattende bygningsdokumentasjon i form av registreringer og oppmålingstegninger. Dette materialet gir et godt bilde av den originale Jugendstilbebyggelsen slik den opprinnelig så ut. I Narvik eksisterer en stor samling av eldre fotografier. De omfatter mange verdifulle opptak av hus og anlegg som er revet og brent, bl.a. fra jernbaneområdet, malmlagerne og havneanleggene til LKAB. Samlingen, som administreres i regi av Lofotmuseet har egne hjemmesider (www.fotosamlinga.no). Dette er også en del av det historiske nettleksikonet Gamle Narvik (www.gamlenarvik.no). Som ledd i feltarbeid i den enkelte byen ble det foretatt befaringer, enten som i Fredrikstad og Arendal på egen hånd eller som i de øvrige to byene sammen med lokalkjente. I Ålesund ble det gjennomført en byvandring med en guide fra Jugendstilmuseet. Denne vandringen ga svært mye informasjon i løpet av kort tid, både om bygningsmassen generelt, enkeltbygninger og enkeltsaker, og om de ulike aktørene og instansene sin befattning med de ulike sakene. I Narvik er det foretatt befarings i Trekanten-området, også LKABs område med velvillig hjelp fra ansatt ved Narvikgården AS.

3. FIRE BYER: I TEKST, BILDER OG KART

Fredrikstad

Fakta om Fredrikstad

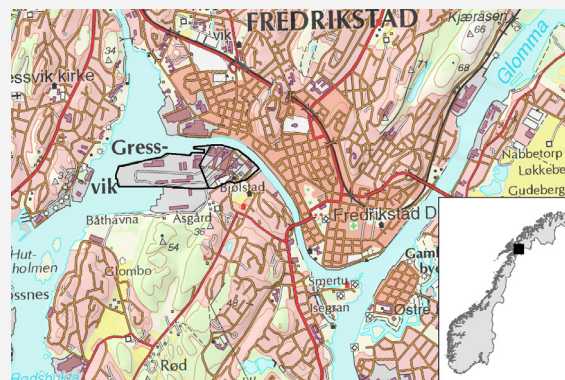
Fredrikstad har om lag 72 000 innbyggere (2008). Byen Fredrikstad ligger der hvor Glomma deler seg i to på sin vei ut mot havet, og elven er et viktig strukturerende element i byen.

Historisk bakteppe

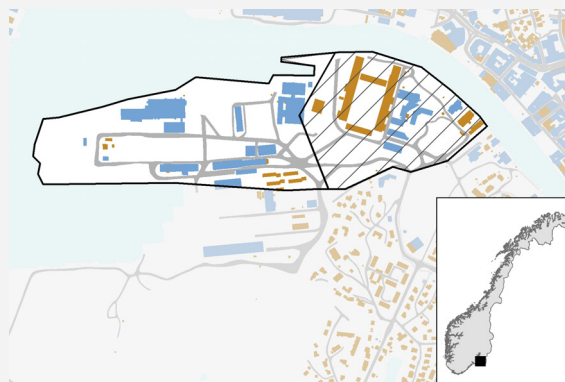
Fredrikstad kommune ligger i et område med en bosetningshistorie tilbake til steinalderen. Utenfor byen er det helleristninger fra bronsealderen og gravminner fra jernalderen – kulturminner som vitner om bosetning og aktivitet gjennom lang tid.

Byen Fredrikstad ble anlagt under den Nordiske syvårskrigen, i 1567, etter at Sarpsborg var blitt plyndret og brent ned av svenskene. Det var ønskelig å plassere den gjenoppbygde byen nærmere havet av næringsmessige grunner. Byflyttingen skjedde på kongelig forordning, og i 1579 fikk den navnet Fredrikstad etter Frederik II. Byen er ikke anlagt som en festningsby, men fikk en militær garnison først på 1640-tallet og ble deretter befestet. Befestningen besto av store jordvoller, beregnet på å fange opp fiendens kanonkuler. Befestningen ble først permanent i 1663, og først på 1730- og 40-tallet fikk vollene sin nåværende form med bekleddningsmurer av stein. Kongsten fort ble bygget i stein mellom 1683 og 1685 på en liten fjellknaus øst for byen. Både Kongsten og Fredrikstad festning ble nedlagt som aktivt militært anlegg i 1903. Gamlebyen med festningsanleggene ble administrativt fredet på 1930-tallet. Festningsverkene ble restaurert i perioden 1991-94.

Fra 1753 ble det etter hvert mer bebyggelse på østsiden av Glomma, et område som i utgangspunktet var myrlendt og lite byggevennlig. Det ble anlagt sagbruk og bryggeanlegg langs elva, og befolkningen på vestsiden (Rolvøy) økte. Fredrikstad hadde stor trelasteksport. Da sagbruks-privilegiene opphørte i 1860, ble mange oppgangssager erstattet av dampdrevne sager, og i Fredrikstad ble det en sterk økning i antallet sagbruk. Også annen industri kom til utover på 1800-tallet, bla. teglverk, steinbrudd og skipsverft/slipper. Riktignok har teglverk og steinbrudd en lengre forhistorie i Fredrikstaddistriktet. Nabbetorp teglverk nord for Gamlebyen ble anlagt alt i 1660, men det var først på midten av 1800-tallet at produksjonen for alvor økte,

Oversikt Fredrikstad. Kart: NIKU.

Kart: NIKU.

Elva med Værste og gangbrua skimtes så vidt i bakgrunnen. Fredrikstad. Foto: NIKU.

basert på de rike leireforekomstene på begge sider av Glomma. Nye dampager og teglverk kom opp nærmest side om side. Også skipsbygging og skipsreparasjoner var vanlig i Fredrikstad alt på 1700-tallet. Det var innenfor dette industriområdet Fredrikstads største bedrift, Fredrikstad mek. Verksted AS ble grunnlagt, i 1870.

Industrien har preget byen til langt opp ut på 1900-tallet, med hovedvekt på skipsfart, kjemisk industri, næringsmiddel, tekstil- og senere også informasjons- og miljøteknologi. I 1964 ble Glemmen kommune innlemmet i Fredrikstad, og Torsnes kommune innlemmet i Borge. I 1994 ble Fredrikstad slått sammen med de fire omkringliggende kommunene Borge, Kråkerøy, Onsøy og Rolvsøy.

Værste i fokus

Værste er området som tidligere rommet Fredrikstad mekaniske verksted, en av hjørnesteinsbedriftene i byen. Fredrikstad mek. verksted startet som Myrens mek. verksted i 1870-årene, i en periode da dampskipfarten i stor grad tok over for seilskipene. På det meste jobbet 2.500 menn og kvinner på FMV. Skipsbyggingsvirksomheten og det meste av industriproduksjonen opphørte i perioden mellom 1987 og 1998. Store deler av verftsområdet ble i 1998 solgt til Værste AS, et utviklingselskap etablert med målsetting om å utvikle det over 800 mål store området til beste for Fredrikstad og byens innbyggere. Deler av området ble i 2003 regulert. I etterkant av reguleringsplanen er det blant annet etalert ny fotballstadion for Fredrikstad fotballklubb, ny gangbro over Vesterelven som forbinder området med sentrum. Her finnes også lokaler for ulike næringsinteresser og for Høyskolen i Østfold, i en blanding av nybygg og ombygging av eksisterende bygg, samt nye boligbebyggelse langs elvebredden inn mot sentrum. Det er også regulert inn ny Kråkerøybro, med videre tunnell gjennom Bjølstadfjellet. Dette arbeidet er startet opp, og er planlagt pånet i 2010.

Gamlebyen. (Fra www.opplevfredrikstad.com)

Industriarven på Værste er variert. Her er et eksempel på teknisk installasjon. Foto: NIKU.

Utsikt mot dokk-området. Kranene og flere av de store hallene dominerer fortsatt området (2008). Foto: NIKU

Arendal

Fakta om Arendal

I 1992 ble kommunene Arendal, Øyestad, Tromøy, Hisøy og Moland slått sammen til nåværende Arendal kommune. Arendal har i dag i underkant av 40 000 innbyggere.

Byens første bebyggelse ble anlagt på flere øyer, som senere er fylt ut. Senere byvekst skjedde blant annet langs atkomstveiene til byen, og på øyene utenfor. Bysentrum, også i dag, ligger omgitt av bratte fjell/knauser, der bebyggelsen klører seg fast i relativt bratte kleiver og heier. Dette gjør blant annet at dagens by fremstår med små, avgrensede byrom. Sjøen og holmene utenfor, også på Hisøy og Tromøy, er også en viktig del av bylandskapet.

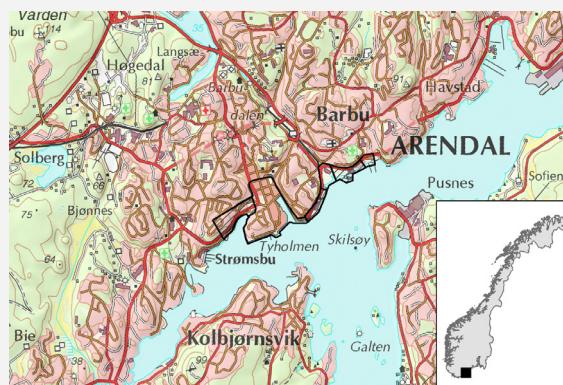
Historisk bakteppe

- Byen fikk kjøpstadsprivilegier i 1723.
- Baserte sin økonomi på eksport av tømmer og seinere på kornimport. Skipsfart og skipsbygging fikk gradvis en voksende betydning.
- Etter noen feilslåtte avtaler gikk flere av byens skipsforetak og handelshus fallitt 1880-årene.
- Som resultat av to store bybranner rett etter hverandre i 1863 og 1868 ble store deler av sentrumsbebyggelsen i tre ødelagt. Det førte til at deler av sentrum ble pålagt murtvang.
- Noen områder av byen unngikk bybrannene, og Tyholmen er i dag et høyt verdsatt område som bla. omfatter en fem etasjer høy trebygning fra 1815 (Det gamle Rådhuset).

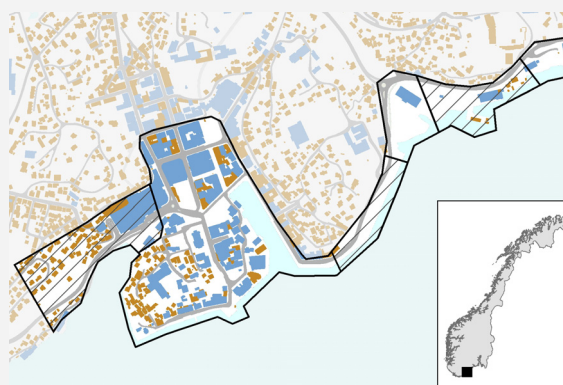
Havnefronten i fokus

Mye av Arendals utvikling og historiske identitet er knyttet til havnefronten. Opprinnelig var her syv holmer og skjær, som etter hvert ble fylt igjen. Dette skyltes både skipsfartsnæringens behov men også en økende befolkning med behov for boliger og fellesarealer. Sjøen var hovedferdselsåre, og mye av byens aktivitet og bebyggelse vendte seg mot sjøsiden.

I dag ser vi at mange nye utbyggings/byformingsprosjekter skjer nettopp langs havnefronten: planene om utfylling og nybygging i Kittilsbukta, Arenasenteret og det nye kulturhuset, opprustingen av Pollen, tilbygget til hotellet ytterst på Tyholmen, planene om etablering av småbåthavn utenfor Rådhuset, etablering av Kunnskapshavna ved den tidligere Tollboden/Dauholla og planene om bolibygging i Barbu – mange prosjekter av ulik

Oversikt Arendal. Kart: NIKU.

Kart: NIKU.

Gamle rådhus (fra www.arendal-kommune.no)

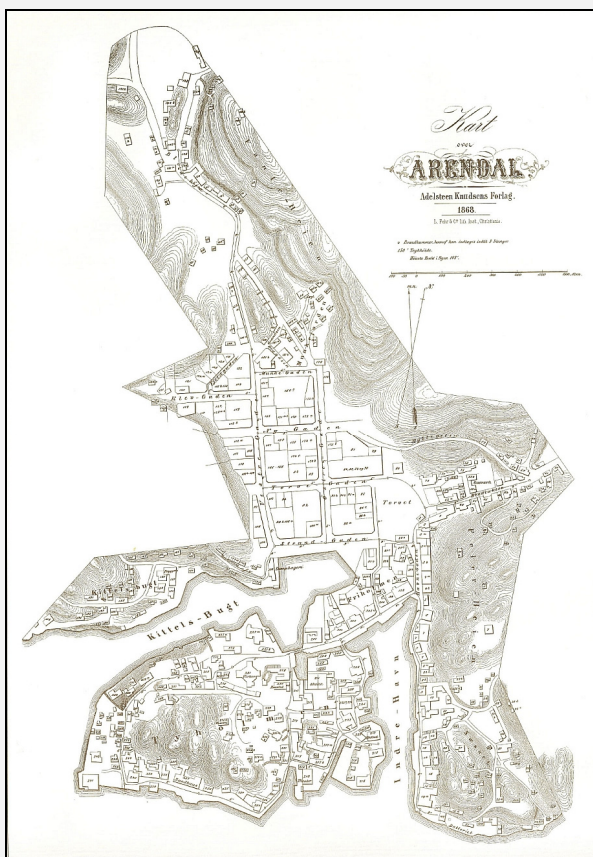
karakter og størrelse, men som til sammen vil kunne bidra til en betydelig transformasjon av havnefronten i overskuelig fremtid dersom de alle realiseres.

Langbrygga. Foto: NIKU.

Hotellet på Tyholmen, sett fra Langbrygga. Foto: NIKU

Gamle Arendalskart, kart M-13, kartsamlingen Aust-Agder kulturhistoriske senter.

Arendal sentrum med Arendal kirke og basarhallene. Foto: NIKU.

Ålesund

Fakta om byen

Ålesund er med sine 42.000 innbyggere den største byen i Møre og Romsdal, og mellom Bergen og Trondheim. Byen har et bredt sammensatt næringsliv, men utmerker seg fortsatt som landets største eksporthavn for fisk og fiskeprodukter.

Ålesund er byen mot havet, lokalisert i et kupert øylandskap og omgitt av et åpent og vidt sjøområde. Innenfor ligger fjellmassivene kalt Sunnmørsalpene og innenfor der igjen de kjente fjordarmene som figurerer på verdensarvlista. Ålesund har ikke bare i seg selv en klar og tydelig identitet, den ligger også i et område med særskilte landskapsmessige kvaliteter. Selve sundet – Ålesundet – er det sentrale punkt i denne byen og det sterkest identitetsbærende enkeltelementet. Det er først og fremst bildene fra dette byrommet som gjør at vi gjenkjenner byen.

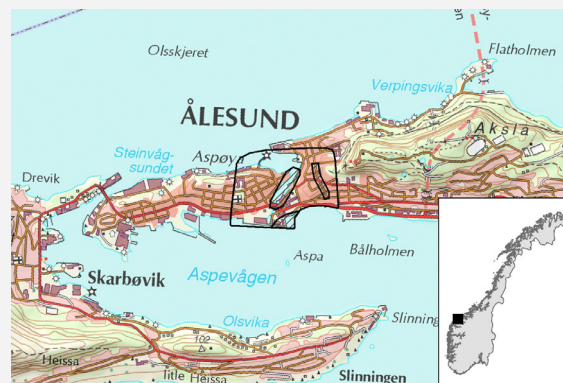
Historisk bakteppe

Ålesunds gode havn, den korte avstanden ut til rike fiskebanker og til leia - selve Nordveien - var viktige forutsetninger for fremveksten av byen (note: Avsnittet om Ålesunds byutviklingshistorikk bygger på følgende kilder: Verne- og byformingsplan for Ålesund sentrum (VBF). Plan- og bygningsavdelingen, mars 2001 - Ålesund kommunes nettside - Myklebust, Dag: *Den Levende Jugendbyen* (1995)).

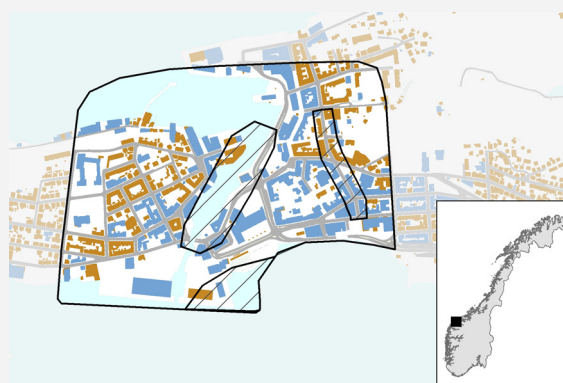
Arkeologiske funn har vist at det har bodd mennesker innenfor det nåværende byområdet i ca 9000 år. På 1500-tallet slo de første handelsmenn (bergenske "utligger") seg ned ved sundet mellom Aspøya og Nørvøya, og i de neste to hundre år vokste det frem et lite tettsted her i skjæringspunktet mellom fjord og farlei. Det var i denne perioden stedsnavnet Ålesund for første gang fremsto i skriftlig kildemateriale.

Ålesund er en av de mest helhetlig utformede byene i Norge. Dette skyldes den katastrofale bybrannen i 1904 og den svært raske gjenoppbyggingen som foregikk i en kortvarig historisk periode dominert av Jugendstilen.

De markante høydedragene er et annet særtrekk ved Ålesund. Bortsett fra fuglefjellet Rønneberghaugen inne i sentrum som etter mye diskusjon ble sprengt bort, er de fleste bevart og opparbeidet som attraktive friområder - grønne parker med utsikt over bebyggelsen og sjøen.

Oversikt Ålesund. Kart: NIKU.

Kart: NIKU.

Bebyggelsen i Ålesund samsvarer på en særegen og vakker måte med landskapet. Kompakte bygningsvolumer med skiferkledde skråtak knytter an til de mange kollene og knausene som stikker opp av sjøen og ellers i landskapet. Gjenreisingsarkitekturen er ikke radikalt forskjellig fra bebyggelsen fra før brannen, den er bare større og mer solid.

Fasadene er som regel i pusset mur, mens enkelte kan være i stein – enten naturstein eller tegl. Vinduene ligger på den tradisjonelle måten, som enkeltstående hull i veggflatene, oftest plassert i vertikale akser. Noen av vinduene og dørene kan være markert individuelt med karnapper, balkonger, tårnoppbygg eller på annen måte. Overgangen mellom vegg- og takflater er ofte markert med spesielle detaljer. I selve fasadene er det ofte en form for flatedekor, gjerne med blomstermotiver. Fasadene var opprinnelig umalte og dekoren kom i liten grad fram. Mange av bygningene har seinere blitt malt og dekoren er gjerne framhevet med kraftige farger, noe som har ført til at bebyggelsen i dag oppleves på en helt annen måte enn tidligere.

Jugendbyen med Brosundet i fokus

Da byen ble gjenreist i løpet av to-tre år etter den omfattende bybrannen i 1904, var det en svært homogen og samtidig særpreget by som oppsto. Dette skyldes den usedvanlig raske gjenreisningen, at det var ualminnelig god tilgang på kompetente fagfolk og at en bestemt byggestil - Jugendstilen - var den foretrukne i hele byggeperioden. Bebyggelsen ble utformet på en tett og kompakt måte. Det var ingen småby av 1800-tallstypen som ble rekonstruert, men en moderne og framtidsrettet by med bygningstyper man forbandt med vesentlig større byer.

Bystrukturen etter brannen var i hovedsak den samme som før bybrannen, noe kartene ovenfor viser. Gatenettet, som tok utgangspunkt i strandlinjen og topografien for øvrig, ga en uregelmessig struktur i de sentrale bypartiene. En slik struktur gir en annen opplevelse av bygningsmassen enn en rettlinjet og rettvinklet gatestruktur, fordi man får se fasadene fra ulike vinkler når man går i gatene.

Først utpå midten av 1900-tallet skjedde det radikale endringer i forholdet mellom bebyggelse og landskap. Utfyllinger i sundet, bortsprenning av små koller, og nye rettlinjede veier førte til at bybildet ble endret på vesentlige punkt.

I de senere år har det fra flere instanser blitt reist sterk kritikk mot den måten denne kulturarven forvaltes på. Debatten om hvordan byen skal videreutvikles, er preget av mange ulike interesser og aktører.

Utsikt over Brosundet, med Brosundet Hotell i forgrunnen. Foto: NIKU.

Fram til 1867

På Sunnmøre begynte man å produsere klippfisk ca 1750 og etter hvert ble dette området viktigste eksportartikkel. I 1824 startet en handel direkte med Spania som kom til å få stor betydning for byens økonomiske utvikling. I 1851 ble byens første skipsverft etablert og utover på 1850-tallet ble det bygd flere fartøy som seilte både på Latin-Amerika og Østen.

På 1860-tallet kom overgangen fra åpne båter til dekkfartøy, noe som førte til at båtene kunne gå lenger utpå fiskebankene. Sunnmøre ble et pionerområde i norsk havfiske og i 1864 ble den første norske fiskeriutstilling avholdt i Ålesund.

Ålesund fikk fulle ladestedsrettigheter i 1824 og bystatus i 1848. Da hadde innbyggertallet vokst til nesten 1500. I 1867 var bebyggelsen ennå konsentrert i strandsonen, enten i selve sundet eller på sørsiden av de øyene som danner sundet - Nørvøya i øst og Aspøya i vest.

Perioden 1867 - 1898

Den kraftige ekspansjonen i byens næringsliv i siste halvpart av 1800-tallet førte til at byen måtte utvides allerede i 1874. Byen vokste i denne perioden også ved fortetting innover. Samtidig ble nye områder gjort klare for utbygging ved at de ble regulerte i datidens rutenettmønster. På nordsiden av sundet kom Skansekaia i denne perioden og på sørsiden ble det innvunnet nytt land gjennom utfylling i sjøen.

Perioden 1899 – 1907

I 1900 hadde byen vokst til ca 12 000 innbyggere. Så kom bybrannen natt til 23.januar 1904. En kraftig storm fra sydvest førte til at det meste av byen ble utradert i løpet av noen dramatiske timer. 800 hus gikk tapt og mer enn 10 000 mennesker ble husløse.

Gjenreisingen gikk imidlertid overraskende fort. Byen hadde gode inntekter fra fiskeriene og siden det var nedgangstider ellers i landet, var det lett å få tak i dyktige fagfolk. I løpet av en treårsperiode ble de nedbrente trehusene erstattet med 600 nye - og betydelig større - murbygninger. Disse var individuelt utformet, men med klare fellestrekk sprunget ut fra tidens rådende stilart, Jugendstilen. Sjølinjen ble ikke berørt i nevneverdig grad, og heller ikke i gatestrukturen ble det gjort store endringer. Fordi sundet ennå var byens sentrum, fikk Ålesund etter gjenoppbyggingen et unikt nytt bybilde med store, tunge murbygninger som tronet direkte i vannkanten og rammet inn havnebassenget. Det arkitektoniske og håndverksmessige nivået var relativt høyt, både når det gjaldt fasader, glassarbeider og interiørdetaljer.

Kart 1867

Kalle kart fra Verne- og byformingsplanen for Ålesund.

Kart 1898

Kart 1907

Perioden 1907 - 1931

På sørsiden av sundet ble det fylt ut for byggingen av Storneskaia. Ingen endringer inne i selve sundet, bortsett fra en ny utstikkerkai på østsiden. For øvrig fortsatte byfortettingen i den etablerte gatestrukturen.

Perioden 1931 - 1974

På 1950-tallet var Ålesund sentrum for de største sildefiskeriene landet hadde opplevd. I 1960-åra begynte utflyttingen av både industriarbeidsplasser og mennesker fra bysentrum. Ålesund ble slått sammen med nabokommunen Borgund i 1968, og utflyttingen fra den gamle bykjernen akselererte. Parallelt med dette skjedde en omlegging av trafikken fra sjø til land.

I denne perioden ble det gjort dramatiske endringer i landskapet. Store utfyllinger på østsiden av sundet ga plass til en ny vei utover til Skansekaia. Pakkhusene, som før lå i sjøkanten, havnet nå langt inne på land. Også på sørsiden av byen kom det store utfyllinger, mest på Aspøya, men også på Nørvøya. Det markante fuglefjellet Rønneberghaugen, som lå inne i sentrum, ble sprengt bort i 1971-73.

Landsdelens kommunikasjonsmessige tyngdepunkt ble i løpet av 1980-åra flyttet fra havna i Ålesund til Sunnmøres viktigste veikryss: Moa. Her vokste det frem nye varehus som trakk kunder både fra det gamle bysenteret og fra nabokommunene. Nye boligfelt skapte nye bydeler, og etter en tid bodde halvparten av byens befolkning øst for Nørvasundet.

Perioden 1974 - 1991

Ny innfartsvei fra øst medførte store inngrep i strandsonen på Nørvøya, spesielt øst for Buholmen. Buholmsundet ble fylt ut, og holmen forsvant.

Perioden var preget av motstridende tendenser innen byutviklingen. På den ene siden våknet interessen for gjenreisingsbebyggelsen, og generalplanen fra 1974 inneholdt for første gang et temakart som framhevet Jugendstilbebyggelsen som verdifull.

I den første samlede reguleringsplanen for sentrum (1974), ble store deler av sentrum regulert til "spesialområde bevaring". I norsk sammenheng var Ålesund dermed tidlig ute med å verne sitt sentrale byområde. På den andre siden kom det i denne perioden opp en rekke nye bygg i sentrum som brøt radikalt med det eksisterende miljøet, både når det gjaldt bebyggelsesmønster, skala og arkitektonisk uttrykk. Rådhuset som sto ferdig i 1980, medførte et skarpt brudd med den eldre byggeskikken og framstår ennå i dag som en dominerende kontrast.

Kart 1931

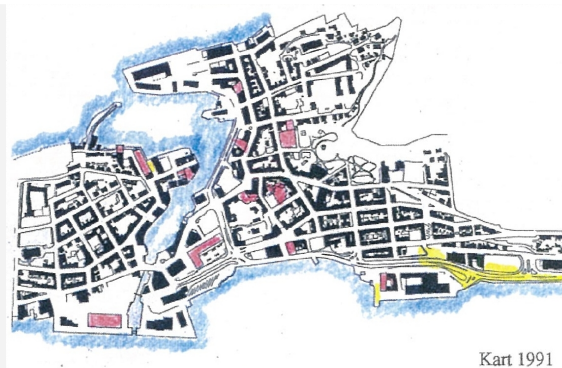
Kart 1974

Etter 1991

I 1993 ble det vedtatt en verne- og byformingsplan (VBF) for Ålesund. Denne ble utarbeidet i samarbeid mellom kommunen, fylkeskommunen og riksantikvaren og hadde som mål å trekke opp retningslinjer for ivaretagelse og videreutvikling av de unike arkitektoniske og bymiljømessige kvalitetene i Ålesund sentrum. Denne verne- og byformingsplanen, som kun var retningsgivende, ble etter noen år fulgt opp med en juridisk bindende reguleringsplan for Ålesund sentrum (stadfestet i 2000).

I 2009 ble det vedtatt en reguleringsplan for Ålesunds sentrale sjøsiden, men denne har vakt så stor motstand at den foreløpig er lagt på is. For å få et bedre grunnlag for å ta stilling til den videre utviklingen i dette området er det vedtatt å utlyse en arkitektkonkurranse. (Note: Overarkitekt Ole Søvik, Ålesund kommune, i foredrag på Riksantikvarens landssamling i Oslo, 14.10.09.)

Jugendbyen oppfattes i dag som alvorlig truet. Så mye som en fjerdedel av gjenreisningsbebyggelsen er revet. ICOMOS Norge besluttet i september 2007 å føre Jugendstilbyen Ålesund opp på listen over de fem mest truede kulturminnene i Norge. (Note: ICOMOS Norge er den norske avdelingen av International Council on Monuments and Sites. Organisasjonen ble dannet i 1965 og er rådgiver for UNESCO i spørsmål om verdensarv.)

Kart 1991

Narvik

Fakta om Narvik

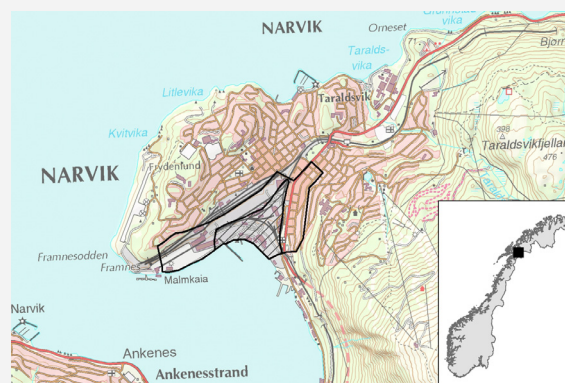
Fra naturens side har Narvik en storslått beliggenhet, på et nest mellom Rombaken (Rombaksfjorden) og Beisfjorden innerst i Ofotfjorden som skjærer seg inn i landet, ved foten av høye fjell. Byen, som i dag har ca.18000 innbyggere, omfatter i tillegg til selve byområdet også Ankenes på vestsiden av Beitstadfjorden og noen andre områder lengre borte, som Bjerkvik. Selve byen er preget av et bakkete terreng, med Trekantenområdet med det tidligere LKAB-området som det laveste i midten, skrånende ned mot Beitstadfjorden og Narvik havn i vest. På begge sider av Trekanten dekker bebyggelsen mellom høydedragene. I nord ligger boligområdet Frydenlund, i sør administrasjonsområdet Oscarsborg med boligbebyggelse i bakkant.

Historiske hendelser

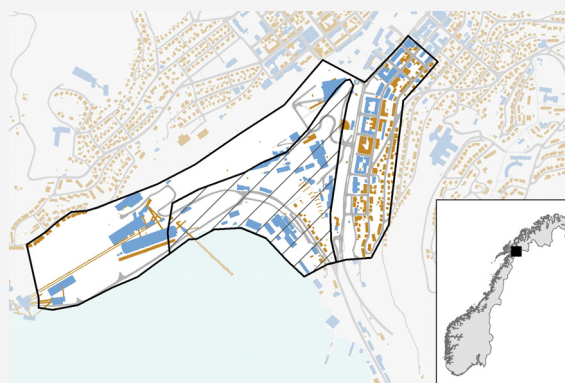
- Jakt og fangstkultur fra eldre steinalder og senere
- Samisk sommerbeite i middelalder og nyere tid
- Gårdsbosetning fra jernalder og middelalder
- På 1800-tallet 4 gårdsbruk, bl.a. Narvik gård. Sør for byen Fagernes med handelssted.
- 1885 Victoriahavn påbegynt for malmutskipning av jernmalm fra Sverige.
- 1898 Ofotbanen Narvik-Kiruna påbegynt i samarbeid mellom den norske stat og LKAB (etablert som svensk gruveselskap i 1890).
- 1897 Første reguleringsplan for byen
- 1902 Narvik får bystatus. LKAB sentral i byutviklingen. Ofotbanen ferdig.
- 1920-tallet sterk utbygging av jernbane, malmlager og losseinnretninger
- 1940 Kampene om Narvik, bombing og brann i store deler av byen.
- 1945-1950-tallet: Gjenoppbygging.
- 1950-tallet: Demag transport- og lastekonstruksjon.
- 1970-tallet: Modernisering av malmutskipingen
- 1992 Arkitektkonkurranse. Idékonkurranse om etterbruk av Trekantenområdet
- 1997 Trekantenområdet frigitt for div. næringsformål. Kommunedelplan for Narvikhalvøya vedtatt
- 1999 Narvik kommune får overført områder i Trekanten fra LKAB og NSB BA. Narvik Vekst AS etablert
- 2001 Narvikgården AS etablert, heleid av Narvik kommune

Historisk bakteppe – Narvik

Narvik er i utgangspunkt basert på malmeeksporten fra Kiruna over Ofotbanen. Dette har vært den helt

Oversikt Narvik. Kart: NIKU.

Kart: NIKU.

Ofotemuseet, Narvik. Foto: NIKU.

sentrale faktoren for vekst og for inntekter til byen. Men det har også ført til at byen har vært økonomisk avhengig av verdenskonjunktorene og at hensynet til malmtransporten og malmutskippingen har vært premissgivende for byutviklingen.

Når det gjelder sysselsetting har LKAB og jernbanen vært de to store arbeidsgiverne. Arbeiderkultur og fagforeningene har stått sterkt, og politisk har byen tradisjonelt vært styrt av Arbeiderpartiet. Narvik har vært betegnet som en by med hele verden som oppland.

Malmutskippingen har gjort at den tradisjonelt har kunnet sammenlignes med et ensidig industristed som Odda. Byen har vært en nettverksby med forbindelser til Storbritannia, Brasil, Nederland, Tyskland og selvfølgelig Sverige. Den svenske byhistorikeren Lars Nilsson har pekt at råvareprodusenter i periferien i Norden fikk sterkere kontakt med områder i det industrielt utviklete Europa enn med politisk sentrale regioner i sitt eget land (Nilsson 2000:15). Narvik hadde sterkere forbindelse med Stockholm og Rotterdam enn med Oslo og andre norske byer, og har hatt sterkere koblinger internasjonalt enn andre nordnorske byer (Aas 2006:23). Dette har satt sitt preg på Narviks innbyggere, i tillegg til at byen i lange perioder har hatt svært gode inntekter av malmutskippingen.

Trekanten i fokus

Narvik er brukt som case-studium pga. de store funksjonelle og fysiske endringene som skjer i sentrum av byen. Store områder som var brukt i forbindelse med malmagring og utskipping av malm er nå blitt ledige for andre formål. Her er flere verneverdige og noen fredete bygninger, bl.a. verksteder og lokomotivhaller. Men for store områder er situasjonen uavklart. Hvilke levninger er bevaringsverdige og hva slags etterbruk og nybygg er planlagt? Narvik har bare 18.000 innbyggere og har ikke noe stort naturlig oppland. Både bevaring og utbygging krever store ressurser. I hvilken grad er kulturminnelevningene her blitt brukt eller planlagt brukt som en ressurs?

På LKABs område ble det gamle omlastings, knuse- og lagerområdet og kaiene erstattet av store anlegg av det tyske firmaet DEMAG på 1950-tallet. Mange av de eldste bygningene som hadde overlevd bombingene under krigen ble erstattet av nye, både som et ledd i modernisering og kapasitetsutbygging. Jernbanens stasjonsbygning fra 1902 ble for eksempel revet i 1951, da en ny ble bygget. Administrasjonsbygget for LKAB fra 1900 ble erstattet av et stort nybygg i

Narviks beliggenhet. Kart fra byjubileet i 2002 basert på forlegg fra 1800-tallet. Kart fra Aas 2006:

<http://www.ub.uit.no/munin/bitstream/10037/658/1/thesis.pdf>

Ofotenbanen og rallarvegen er kraftige identitetsskapere for Narviks befolkning. Her forsiden på hefte i serien Fotefar i nord, om kulturminner i Nord-Norge.

Trekanten-området på 1920-tallet, sett mot vest. Til venstre øvre rangerområde, til høyre lokomotivstaller. I bakgrunnen sentrum og Oscarsborg. Foto: Fotosamlinga, Narvik.

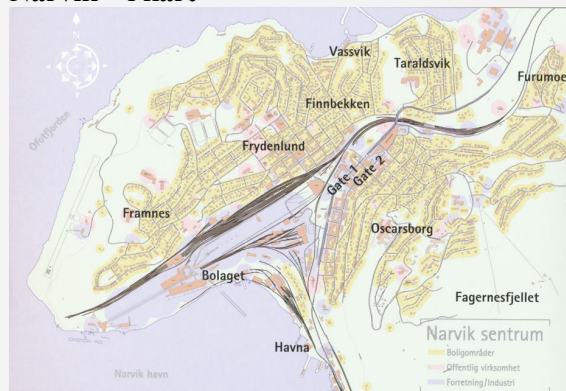
1956-58. Så sent som på slutten av 1980-tallet ble bygninger fra før første verdenskrig på LKABs område revet. Store investeringer og moderniseringer i malmutskipingen ble gjort på 1970-tallet med "Balo", band og lossing med ny lossestasjon og "Kala", nytt malmlager og kai. Men malmvirksomheten har gått tilbake, og også annen industrivirksomhet er det blitt mindre av på 1990-tallet. For Narvik har høgskolen, turisme basert på natur og rallartradisjonen vært viktig, i tillegg til sentralfunksjonene for distriktet og kraftproduksjonen.

Den siste store investeringen av LKAB er "Sila", lagringsanlegg med siloer for jernpellets og transportbånd til kai inne i fjellet ved ytre Framnes. Det er beregnet ferdig i 2009. Tiden var løpt fra DEMAG-området og teknologien fra 1950-tallet. Store deler av området ble liggende brakk og brukt som opplag. Et sterkt press fra Narvik kommune på LKAB, NSB og Staten gjorde at trekantområdet fra DEMAG ned til havnen ble frigjort og det kunne lages planer for utnyttelse av området.

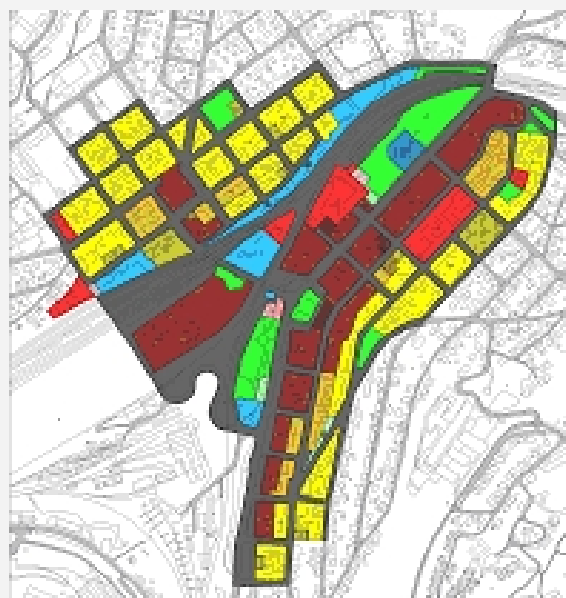
Et utvalg kulturminner

- Veideristning eldre steinalder
- Gårdshaug på Frydenlund, nå fjernet
- "Posthuset". Bygning fra ca.1880 bevart, sek. plassering
- Ofotbanen fra 1902. Flere stasjoner og rallarvegen fra Rombaksbotn
- Bystruktur, Gate 1, 2 og rådhuset
- Kai 1 (steinbrygge), EF-lageret lokomotivstall 1902. Fredet lokomotivstall 1 fra 1903, Mekanisk verksted eldste del 1902, Steinhuset fra 1905, Villa Meyer fra 1903, Verdensteateret kino
- LKABs funksjonærboliger i Havnegata
- En rekke vrak av krigsskip og andre båter ligger i fjorden utenfor Narvik.
- Svenskehus, murhus, DEMAG, Administrasjonsbygg LKAB 1956-58, Verkstedet "Tomta", Fredskapellet fra 1957, Sjømannskirken fra 1950 (fredet)
- "Balo" ny lossestasjon, "Kala" nytt malmlager og kai

Narvik – i kart

Bykart over Narvik med boligområder, offentlig virksomhet og forretning/industri. Jernbanespor markert. Kartet er fra <http://www.destinationnarvik.com/>.

Kart fra Narvik kommune, sentrumsplanen.

Demag-anlegget fra 1950-tallet under demontering. Noen av betongpilarene står fortsatt. Det er uenighet om dette er kulturminner som er verd å bevare. Foto: Narvik kommune, Fotosamlinga.

Mekanisk verksted nede ved havnen. Eldste deler fra 1902. Regulert til bevaring. Mulig sted for Teknorama. . Foto: Narvik kommune, Fotosamlinga.

Steinhuset i Narvik. Bygget i en etasje som lagerhus i 1905. Påbygd i mellomkrigstiden og etter krigen. Regulert til kulturformål. Foto: Narvik kommune, Fotosamlinga.

4. PLANSITUASJONEN

Nye samarbeids- og styringsformer innenfor planlegging

I løpet av de siste 20-30 årene har byplanleggingen her i landet endret karakter fra å være primært et offentlig anliggende til i større grad å bli styrt av private interesser. I gjenoppbyggingsperioden etter krigen hadde det offentlige nærmest monopol på arealplanlegging. Planene dekket store sammenhengende områder og var i hovedsak utarbeidet av kommunene selv med hjelp fra utenforstående eksperter. På slutten av 1980-tallet endret dette seg. Planer ble nå i større grad utarbeidet av private eiendomsbesittere og en ny gruppe av eiendomsutviklere. Planområdene ble mindre i utstrekning, ofte dekket de bare en enkelt eller noen få eiendommer, og vi fikk det fenomenet som ofte har blitt omtalt som ”lappeteppes”- regulering (Bowitz et al. 2002, Børrud 2005, Røsnes 2008). Hensikten med planene er ofte å fremme økt utnyttning (Saglie et al. 2007, Windju 2008, Netland 2008), men også andre formål (Børrud 2005). Byutvikling har blitt en langt mer kompleks prosess og finner sted gjennom bruk av mer eller mindre formelle nettverk som består av deltakere fra både offentlig og privat sektor. Overgangen fra en hierarkisk til en neo-liberalistisk planleggingspraksis som har funnet sted i mange vestlige samfunn har dominert mye av de siste årenes diskusjoner blant planforskere (Mydske et al. 2007). Denne prosessen som gjerne omtales som en overgang fra ”government” til ”governance” har blitt beskrevet som et skifte av posisjoner. Mens planleggingen i en tidligere fase foregikk i en hierarkisk prosess der få aktører var blitt tillagt makt til å utøve autoritet på vegne av andre, har vi nærmet oss en situasjon hvor makt er flyttet ut i et bredere nettverk, der bypolitikk er et resultat av å styre mellom ulike deltakere – offentlige og private (Fimreite & Medalen 2005). Faktiske undersøkelser av planpraksis i et utvalg norske kommuner har vist at det ofte er snakk om en stegvis prosess som er karakterisert av en blanding av gjensidig tilpasning som styres av regler, samhandling og forhandlinger (Bowitz & Høegh 2005).

Innenfor kulturminneforvaltning har frivillige lag og foreninger lenge spilt en viktig rolle. Både Fortidsminneforeningen (Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring etablert i 1844) og ulike lokale interesseorganisasjoner er viktige stemmer i mange byer. Fortidsminneforeningen har en formell klagerett etter PBL, i saker som dreier seg om kulturminneinteresser.

Som et resultat av liberaliseringsprosessen innenfor planlegging har rollene til ulike lokale aktører blitt viktigere enn tidligere. Å mobilisere støtte fra ulike sider kan bli brukt som en viktig strategi for å oppnå innflytelse i konkrete saker. Bygging av aktivistnettverk kan i noen sammenhenger vise seg å være en fruktbar strategi i byer (Aars & Kvalvåg 2005) ved å klare å reise en opinion som stopper eller bremser utbyggingsplaner, slik som i Barbu (beskrives mer inngående i kapittel 5 og 6). I hvilken grad dette også foregår i andre byer har vi ikke grunnlag for å uttale oss om. I en annen undersøkelse blir det vist at frivillige organisasjoner og sivilsektor først og fremst trekkes med på et avsluttende stadium og da i former for ”medvirkning” som er redusert til det å bli informert på offentlige møter/ folkemøter i høringsrunden (Falleth et al. 2008).

Mens kommunale planleggere har utstrakt kontakt med eiendomsutviklere før planene kommer til offentligheten, spiller samarbeid med frivillige organisasjoner og sivilsektor en mer perifer rolle. Et annet fenomen er at deler av det som før var offentlig virksomhet i dag er skilt ut som foretak, noe som reduserer offentlighetens innsyn og som også medfører at disse foretakene opptrer mer likt med private næringsinteresser. I de seinere år er det økonomiske

interesser – med den nye yrkesgruppen ”eiendomsutviklere” i sentrum - som i størst grad har styrket sin posisjon (Falleth et al. 2008).

Lovverket og forvaltningen

Når det dreier seg om vern av kulturminner og kulturmiljøer i by, er det to ulike lovverk som står til rådighet. Det er:

1. Lov om kulturminner (Kulturminneloven)
2. Plan- og bygningsloven (PBL)

Kulturminneloven er den strengeste av disse og den forvaltes av nasjonale myndigheter. Forløperen for dagens lov, Lov om bygningsfredning, ga allerede fra 1920 hjemmel for å frede bygninger. Først fra 1992 ble den utvidet til også å omfatte kulturmiljøer. Pr. i dag er det svært få kulturmiljøer som er fredet her i landet, og bare et av disse er et bymiljø (Birkelunden i Oslo). Når områder i by vernes gjennom et lovverk, er det derfor i all hovedsak Plan- og bygningsloven som tas i bruk. Hjemmelen til å regulere bygninger og anlegg til det som i loven heter ”spesialområde bevaring” kom i 1965 (Ved den nylig vedtatte lovendringen har dette begrepet falt ut og i stedet har vi fått en type bestemmelser om ”hensynssoner”, men vi vil ikke gå inn på denne endringen her). Vern etter Plan- og bygningsloven er mindre strengt enn fredning etter Kulturminneloven. Det er kommunene selv som fatter vedtak om vern (i kommunestyret) og forvalter områdene gjennom sin byggesaksbehandling. Fylkeskommunene har imidlertid en viktig rolle som høringsinstanser og faglige veiledere. I de større byene håndteres gjerne sakene av egne byantikvarer, dvs. kommunalt ansatte med kulturminnekompetanse.

Kulturminneplaner i de fire byene

Når det gjelder planer som har betydning for ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer, bør det skilles mellom to grupper av planer. På den enes siden har vi politiske planer, som legger noen av de overordnede føringene for hvordan byutviklingen skal håndteres – og på den andre siden har vi de planene som er juridiske bindende dokumenter hvor verktøyet ligger for å håndheve bevaring, eksempelvis planer som regulerer et område til spesialområde bevaring. Nå kan det tidvis vise seg å ikke være like lett i praksis å skille mellom disse to hovedgruppene, så i det følgende har vi valgt å omtale planene samlet under hver by.

Fredrikstad

Fredrikstad kommune omtaler kulturminnetemaet i flere ulike plan- og strategidokumenter. I samfunnsdelen til kommuneplanen 2006-2017, som er et politisk dokument, vises det til at byens kulturarv og historie er sterkt knyttet til elven, og særlig Gamlebyen trekkes frem som viktig kulturarv, men også bronsealder, Oldtidsveien, den maritime historien og 1700-tallshistorien nevnes. Natur- og kulturhistorie trekkes frem som viktige ressurser og som grunnlag for opplevelser – viktige ingredienser i å skape et attraktivt samfunn. Planen fremhever at kulturminner og landskap som er viktige for innbyggernes identitet skal tas vare på og videreutvikles.

I arealdelen til kommuneplanen (2008-2017) trekkes triangelet Gamlebyen – Sentrum/Grønli – FMV-området frem som spesielt viktig utviklingsområde. Når det gjelder kulturminner på FMV-området, vises det til at utover det som allerede er regulert til bevaring i byen som helhet, bør man også søke å bevare andre industriminne, som for eksempel kranene. I tillegg finnes en rekke områder som er markert som byggeområde – bevaring i det tilhørende kartet

til arealplanen, for eksempel Glemmen kirke, Fredrikstad bibliotek, Andersenslippen og Trosvik gård. Det er utarbeidet en egen byggeskikkveileder for kommunen, i tillegg viser kommunen til lokalsamfunnsrapportene med stedsanalyser som viktige dokumenter for håndtering av kulturminneverdier i byutviklingen. For Gamlebyen er det utarbeidet en egen reguleringsplan, med tilhørende retningslinjer for vedlikehold og byggearbeider. Kommunen har ikke egen kulturminneplan. Imidlertid foreligger det en egen sentrumsplan, som det er planlagt rullering av – særlig med tanke på utvikling av den nevnte aksene Gamlebyen – Sentrum/Grønli – FMV-området.

Kommunen har også en egen kulturmelding (Kulturmelding Fredrikstad 2000-2012), som ble vedtatt i 2001. Meldingen fokuserer hovedsakelig på kunst- og kulturområdet, men har også et eget kapittel om møteplasser, og om hvordan kulturminner kan være viktige elementer i ”magiske steder” – der historien er tydelig til stede og gir ekstra dimensjon til personlige opplevelser av stedet. For øvrig trekker også meldingen frem viktig videre bruk og forvaltning av sentrale kulturminner, som Isegran og Elingård Herregård.

Arendal

Ingen av de områdene vi har sett på i vårt case-studie har vært trukket frem av kommunen som transformasjonsområder i kommuneplanen – dette til tross for at summen av de ulike utbyggingsprosjektene må kunne sies å ville endre/transformere byens sentrum ganske inngripende (eks boliger i sjøkanten versus oppe i åsene; utfylling og bebyggelse på steder som tidligere var sjø/strand (Kittilsbukta, Kunnskapshavna, Barbu). Kommunen har imidlertid utpekt følgende områder i Arendal som aktuelle transformasjonsområder: Strømsbusletta-Myrene og Blødekjær (kommuneplanen 2007-2015). Kommunen trekker selv frem idealer innenfor New Urbanism som viktig strategisk rettesnor for arealforvaltning og arealutvikling fremover, og ønsker derfor å legge til rette for at: *”nye boligområder lokaliseres sentrumsnært eller nær servicesentra og næringsområde”* (Kommuneplan 2007-2015: 32).

I følge kommunen er *”NEW URBANISM”* (er) en tankegang der en forener idealene om den inkluderende, flerfunksjonelle og fotgjengerbaserte byen. *New Urbanism dreier seg om gjenoppdagelse av tradisjonell byforming, der idealer om funksjonsblanding kommer som en reaksjon på de senere års arealplanlegging som har medført store transportbehov”* (Kommuneplan 2007-2015: 32).

Arendal har egen kommunedelplan for bevaring. *”Kommunedelplan for sikring og videreutvikling av bevaringsverdig bebyggelse og områdene rundt”* ble vedtatt av kommunen i mars 2003. Kommunedelplanen har fokus på det tradisjonelle bygningsvernet, sikring, vern av bygninger eller bygningsmiljøer/uthavner og gir bl a generelle retningslinjer for saksbehandling og regulering av bevaringsverdig bebyggelse. I tillegg har planen utpekt 66 områder som sammenhengende miljøer. Noen av dem er prioritert for regulering til spesialområde bevaring. Dokumentet er i stor grad en bevaringsplan, og den tar derfor ikke for seg om og hvordan kulturminner kan brukes aktivt i byutviklingssammenheng. Imidlertid har planen stort fokus på eierne og det å skape positiv oppslutning omkring vernet.

Ålesund

I nasjonal sammenheng var Ålesund tidlig ute med å drøfte vern av bymiljøet. Allerede i 1973 ble det av daværende byplansjef Olav Høydal tatt et fast grep for å sikre Ålesunds kulturhistoriske kvaliteter. I forslag til generalplan fra 1974, var det et eget hefte som omhandlet kulturminner – *”Bevaring av bydeler, gårdsanlegg, sanering, rehabilitering”*.

Heftet viser en systematisk oversikt over de ulike typer kulturminner, det forteller om det aktuelle lovverket og hvordan dette kan brukes, og påpeker verdien av Ålesunds bebyggelse:

”En bør ha klart for seg hva Ålesunds sentrumsbebyggelse egentlig betyr – ikke bare i lokalhistorisk og Norgeshistorisk sammenheng. Dette bygningsmiljøet er i virkeligheten ganske enestående i internasjonal betydning”.

I 1986 kom det på plass en reguleringsplan for hele Ålesund sentrum, med en uttrykkelig målsetting om å ta vare på byens arkitektoniske og miljømessige særpreg. I bestemmelsene ble det lagt til grunn at man i forbindelse med fornyelse av verneverdige bygninger skulle søke en tilbakeføring til opprinnelig utseende og at nybygg på ledige tomter skulle tilpasses omgivelsene. Dette var den første helhetlige planen for det sentrale byområdet, etter gjenreisingsplanen fra 1904. Det ble fastsatt prosedyrer som sa at antikvariske myndigheter skulle uttale seg i alle relevante saker. Behovet for mer detaljerte anvisninger i form av veiledningsmaterieell dukket likevel opp etter kort tid, og det førte til at det fra kulturminnemyndighetens side ble tatt initiativ til utarbeiding av en mer omfattende verne- og byformingsplan. Det ble nedsatt en bredt sammensatt styringsgruppe som to år seinere kunne presentere planen i form av et innholdsrikt dokument på ca. 100 sider. Planen ble godt mottatt og ansett som et solid faglig dokument. Den har blitt regnet som god fra fagfolkens ståsted, men den nådde ikke ut til det brede publikum. Planen var heller ikke utformet som en juridisk bindende plan, den var kun av retningsgivende og veiledende art. Den kunne derfor trekkes inn etter behov. *”Den består av mange ”bør” og ”kan” som åpner for dispensasjon”*, har det blitt hevdet (informantmeddelelse Å 9). Den ble derfor supplert med en formell reguleringsplan for sentrum som ble stadfestet i 2000.

Jugendbyen som begrep har uten tvil en sterk posisjon både i og utenfor Ålesund. Også i planer på et mer overordnet og generelt nivå, har begrepet fått fast plass. I kommuneplanen for 2003 -2014 som nylig er vedtatt, fremheves ”Jugendbyen” som viktig og omtales som ”et unikt bybilde”. I 2009 ble Ålesund – nettopp på grunn av Jugendbebyggelsen - omtalt av engelske The Times som Norges ”vakreste by”, noe det ofte henvises til. Selv om Jugendbyen står svært sterkt i folks bevissthet, er det likevel ulike oppfatninger av hvor strengt vernebestemmelsene skal og bør håndteres. En av våre informanter viste til at en av byens ledende politikere, nemlig ordføreren, før siste valg ga tydelig uttrykk for at han syntes vernet burde håndheves mer lempelig (informantmeddelelse Å 1).

Narvik

I kommunedelplanen for Narvikhalvøya fra 1997, med varighet til 2008 gis det planbestemmelser for hele Narviks byområde. Det finnes bestemmelser for by- og bygningsvern i sentrum og sentrumsnære områder. Blant annet legges det her vekt på bevaring av bystrukturen i sentrum der hvor gatenettet har rutenettform, med bevaring av gatenett, bygningsvolumer og bygningsplassering. Det er også bestemmelser for utbygging av eksisterende boligområder utenom sentrum med frittstående trehusbebyggelse. Derimot er det ikke noen spesielle bestemmelser om bevaring og kulturminner for området Trekanten. Området her er planlagt for industriformål eller næringsformål, mens området nærmest sjøen er øremerket kombinert industriformål og friområde.

Kulturminneplanen fra 1997 er blitt fulgt opp av en formingsveileder for forming av ulike utbyggingselementer i Trekanten i 1999 og reguleringsplan for Trekanten fra 2003 (2003.25).

Kulturplan for Narvik 2005-2009 er først og fremst en plan for kulturutvikling. Denne skal som hovedmål være nyskapende og gi sterke opplevelser for alle, være engasjerende for barn, unge og eldre, være identitetsskapende, være drivkraft for å gjøre Narvik attraktivt som reisemål, være bygd på samarbeid, være internasjonalt orientert og flerkulturell. Blant delmålene inngår også å ta vare på kulturminner og styrke formidlingen av demⁱⁱⁱ. Men dette blir ikke vektlagt i kulturvisjon for Narvik, eller i strategiene for å oppfylle kulturplanens visjoner. Her er det vektlagt engasjement, kvalitet, nyskaping og samarbeid for å skape et mangfoldig kulturtilbud. Sentrumsplanen for Narvik er ikke ferdig. Planprogram var ute til høring i 2008, men prosessen pågår fortsatt.

Kommuneplan for Narvikhalvøya har virketid 1999-2008, men det er ikke kommet noen ny plan til erstatning for denne. Kulturminneplan for Narvik er på kommunens agenda, men arbeidet er blitt forskjøvet, trolig pga. økonomiske forhold og bemanningssituasjonen. Sentrumsplanen hvor spørsmålet om bevaring av levninger i Trekantenområdet vil måtte behandles, er fortsatt under arbeid, et år etter at høringsfristen for planprogrammet er over.

Gjennomgangen av et utvalg av de fire byenes planer viser at det er mange forskjellige plantyper som, både direkte og indirekte, berører spørsmål som angår problematikken rundt kulturminner og kulturmiljøer i fremtiden.

5. BYUTVIKLING MED KULTURARVEN I FOKUS?

Kulturminner og kulturmiljøers plass i byutviklingen

I dette kapittelet er det kulturminnene og kulturmiljøene som står i fokus. Vi spør først hva det er som presenteres som kulturarv i de ulike byene. Det kan både dreie seg om arkeologiske levninger, bygninger og anlegg med mer som samstemmer med de mer allment delte oppfatninger av hva som skal defineres som kulturminner og kulturmiljøer. Det vil si slikt som innenfor bevaringsparadigmet har blitt utpekt som viktige å bringe videre inn i fremtiden på grunn av sine iboende universelle verdier (alder, sjeldenhet, arkitektonisk verdi etc.). Men i disse byene omfatter kulturarv også mye annet – fraflyttede industrilandskap med rester etter anlegg som har hatt en bærende rolle i byens økonomi og som nå utbygges for nye formål. Vi spør hva slags diskusjoner som har vært ført omkring hvordan denne typen kulturhistoriske levninger, som både er av forholdsvis ny dato og ikke anerkjent som egentlige arkitektoniske byggverk, skal håndteres i de nye utviklingsprosjektene. Det inkluderer også utvikling av større bylandskap der elementer av eldre kvartalsstrukturer kan inngå i nye sammenhenger.

Kjente og kjære kulturminner

I kampen om å posisjonere seg, ser vi at kulturarven trekkes inn for å tiltrekke seg studenter, skape nye arbeidsplasser og sikre en attraktiv og kompetent befolkningssammensetning – gjerne ”kreativ, ung og urban”. Særlig i kampen om lokalisering av regionale høyskoler, brukes kulturarven bevisst i markedsføringssammenheng. I en av Arendal kommunes planer heter det for eksempel at: *”Byen er stor nok til å ha urbane kvaliteter og akkurat liten nok til å ha beholdt småbyens sjarm og intimitet. Det er nasjonalt en økende interesse for de historiske bykjernene som bosted, som sted for utdanning, kontor- og handelsbasert næringsvirksomhet og som opplevelsarena for kultur og fornøyelse”*.^{iv} Kultur og kulturarv er med andre ord brukt for å profilere byen som et attraktivt sted å etablere seg for studenter og yngre familier. Dette synes å være en ganske allmenn trend i dag, og i denne sammenhengen er anerkjente kulturminner, som Gamlebyen i Fredrikstad og verneområdet Tyholmen i Arendal, like velegnet som helt nyetablerte boligområder på forhenværende industritomter med islag av industriarv av den typen vi finner på Værste^v i Fredrikstad. Ispedd spesielle historisk baserte markeringer, av den typen vi finner i Arendal (Kjæmpestad) og i Narvik (Vinterfestuka), er de med på å tegne et bilde av en by med en historisk forankring som kan bidra til at så vel hjemvendte utflyttere og nye innflyttere kan knytte et bånd til stedet – bygge opp en stedsidentitet – til byen.

I alle de fire byene som inngår i undersøkelsen finnes det objekter, bygninger og anlegg som har vært allment anerkjente som verdifulle (og verneverdige) kulturminner og kulturmiljøer forholdsvis lenge^v. For mange nordmenn identifiseres Fredrikstad som byen der Gamlebyen ligger. Festningsverkene ble restaurert i perioden 1991-94. Gamlebyen er et naturlig utgangspunkt for en god del av kulturbegivenhetene i byen, og administrasjonen til Fredrikstad museum flyttet inn i Tøihuset i 2002. I Fredrikstad er det en stor bevissthet omkring elven som byens historiske forankring og viktig strukturerende element, og som bindeledd mellom de ulike delene av byen – for som det heter i kommuneplanen: *”Vi bygger videre på Fredrikstad som byen og samfunnet ved utløpet av Glomma. Det plasserer oss geografisk og gir historisk sus ved at byens preg, vår kulturarv og vår historie er sterkt knyttet til ”ælva”* (Kommuneplanens samfunnsdel 2006-2017: 27). Ellers som en av

informantene uttalte det: *”Ikke noe ved byen som ikke kan føres tilbake til utløpet av Glomma”*.

Arendal har mange trehus som er høyt verdsatt, for eksempel steder som Tyholmen, Kolbjørnsvik, Rævesand, Sandvigen, og Merdø. Tyholmen har en spesiell plass i hjertet hos dagens beboere i Arendal. Området har en forholdsvis tett og enhetlig eldre trehusbebyggelse takket være det faktum at området unnslopp de to store bybrannene. I dag er forståelsen for å ivareta trebygninger fra 17- og 1800-tallet allment akseptert blant de fleste, men ikke i 1973 da de første vedtakene for bevaring ble fremmet. Verneplanen som ble vedtatt i 1976 innlemmet Arendal blant en av de første byene her til lands som hadde en omfattende bevaringsplan for et større byområde (Kommunedelplan for bevaring, punkt 2). Verneplanen som ble vedtatt i 1976 innlemmet Arendal blant en av de første byene her til lands som hadde en omfattende bevaringsplan for et større byområde (Kommunedelplan for bevaring, punkt 2).

Andre områder som verdsettes høyt, er Pollen-området. Her har det vært nedlagt mye innsats de siste årene for å skape et attraktivt urbant område langs kaiene, ved for eksempel å mure trapper ned til vannkanten og satse på ny flytende konsertscene som bidrar til at området er blitt et populært forretnings- og restaurantstrøk.

”Jugendstilbyen” som Ålesund gjerne omtales som, er et moderne begrep, og en av informantene mener det kom på midten av 70-tallet i forbindelse med arkitekturvernåret i 1975 (informantmeddelelse Å 1). Før den tid skal folk ha skammet seg over byen sin, for den ble sett som grå og umoderne. Men gjenoppdagelsen og revurderingen av stilen startet allerede på 1950-tallet. Per Fett ved Bergen Museum (sønn av tidligere riksantikvar Harry Fett) hadde avisinnlegg om stilen og byens bebyggelse på denne tiden. Stephan Tschudi Madsen, senere riksantikvar, kom med sin avhandling om Jugendstil i 1956. På det lokale plan ble det satt søkelys på byens bygningsarv da en arkitektstudent fra distriktet på begynnelsen av 1970-tallet laget en oppgave om bebyggelsen i byens hovedgate. Også i generalplanen fra 1974 er det en klar erkjennelse hos planmyndighetene i byen av den unike kulturarven som gjenreisingsbyen og Jugendstilen representerer. I forbindelse med arkitekturvernåret i 1975 fikk denne bebyggelsen oppmerksomhet også utenfra. Stephan Tschudi Madsen var da blitt riksantikvar og pekte på byens kvaliteter og behovet for å verne disse. Det at det kom autoriteter utenfra og uttalte seg positivt, hadde betydning for at man lokalt begynte å se byen med nye øyne. Etter hvert som de tidligere grå fasadene fikk farge og de dekorative planteornamentene ofte ble fremhevet med kontrasterende farger, slo ”Jugendstilbyen” gjennom som begrep. Byen hadde fått en ny og positivt ladet identitet, og ikke minst Brosundet med sjøbodbebyggelsen fremstår nå som selve nerven i byen.

Narvik er en velregulert by med et sentrum som fortsatt har en struktur der vi gjenkjenner føringene som ble lagt allerede i mellomkrigstiden. Sverre Pedersen, professor i arkitektur ved NTH 1920-54 og leder for kontoret ”Brente Steders Regulering”, ble engasjert allerede i 1923 for å lage reguleringsplan for byen. Fra midten av 30-tallet ble det mulig å igangsette viktige byggeprosjekter, slikt som ferdigstilling av byens torg med Torghallen. Bombingen under andre verdenskrig førte til at store deler av byen ble ødelagt. Gjenreisningsarbeidet tok til umiddelbart etter at krigen var slutt under Sverre Pedersens overoppsyn. Oppbyggingen av forretningsgårder i mur langs Kongens gate og Dronningens gate – også kjent som Gate 1 og Gate 2 – ga byen et moderne og fremtidsrettet preg. Solid kommuneøkonomi i de kommende årene pluss det forholdet at den anerkjente arkitekten Jan Inge Hovig var bygningsjef i en kort periode (1947-1950) bidro også til at mange av byens hovedbygninger og villastrøk stammer fra perioden 1950-1970 (Blomlie, 2002). Den velregulerte bykjernen bidrar til å gi

byen et karakteristisk preg, som gjør det naturlig å betegne sentrum for et kulturmiljø. I tillegg har Narvik også fortsatt en god del enkeltstående bygninger med bevaringsverdi.^{vi}

I kulturminneplan for Nordland fylkeskommune for 2002-2006 blir det lagt vekt på å ”fremheve betydningen av kulturminner som uttrykk for prosesser over tid” og å ”skape oppslutning om verdiene kulturminner og kulturmiljøer har som fortellere”. Men slike overordnede målsettinger gir få eller ingen føringer i forhold til hvordan det skal bli mulig å sikre at byens enhetlige karakter opprettholdes fremover. Engasjementet i Narvik er stort når det gjelder kulturminner som har med Ofotbanen, rallarkulturen og rallarvegen å gjøre, sml. feiringen av Vinterfestuka. Dette spiller direkte sammen med stedsidentitet og turisme. Også eldre tradisjonelle kulturminner er preget av interesse og vilje til vern. Men nyere kulturminner fra mellomkrigstiden og senere er, med unntak av krigsminnene, lite i fokus blant folk flest. Det gjelder særlig levningene av malmtransport og malmlagring, verksteder, havneinnretninger og andre konstruksjoner i Trekantenområdet, men også etterkrigstidens sentrumsbebyggelse.

Hver av disse byene har sin egenart og sine særpregete kulturminner som skal forvaltes og videreutvikles, med en historie og utforming som forutsetter spesielle tilnærminger tilpasset stedet. Det er allikevel en del problemer som kan sies å være felles problemer som bykommuner må takle i dag i forhold til områder og enkeltanlegg som er anerkjente som verdifulle i bybildet. Kulturmiljøene i verneplaner innenfor PBL kan være godt nok beskyttet gjennom utfyllende bestemmelser, men problemer kan eksempelvis oppstå i de nærmeste sonene rundt, som ikke er underlagt spesielle bestemmelser (Eksemplifiseres med referanse til enkelt saker seinere i kapittelet). Hvis enkeltbygninger av ulike grunner forsvinner, kan det oppstå uenighet rundt hva slags bygninger som bør komme som erstatning. Et problem som vi vil hevde Narvik erfarer, er at bygningsmassen er for ung til å ha oppnådd nødvendig anerkjennelse som et kulturmiljø som samlet bør underlegges bestemte føringer, og da kan manglende vedlikehold og mindre, gradvise endringer føre til at helheten smuldrer bort.

Vi vil liste opp noen allmenne utfordringer mange byer erfarer, og vi bruker Arendals kommunedelplan for bevaring som et utgangspunkt da den beskriver situasjoner med klar overføringsverdi til flere av de andre byene: forandringer i stedets visuelle karakter forårsaket av gradvis ombygging av enkeltbygninger – problemer forårsaket av oppgradering til dagens standard ved å anvende moderne byggematerialer og tekniske metoder – forstyrrelser forårsaket av tilfeldig plassering av bygninger for å oppnå maksimalt byggeareal – utfordringer som oppstår i forbindelse med at tidligere loftsområder blir omgjort til leiligheter – problemer som inntreffer når en forsøker å innlemme biler og parkeringer i eldre bygningsområder – behovet for å vektlegge omgivelsene rundt enkeltbygninger, slik som plasser, eldre gateløp, murer, trapper og beplantning (Kommunedelplan for bevaring Del 2)

Moderne kulturminner i utviklings- og transformasjonsområder

I dette avsnittet vil vi rette fokus mot noen utvalgte eksempler på det vi kan kalle ”moderne kulturminner”. Det er kulturmiljøer med bygninger og anlegg m.m. som i hovedtrekk har blitt bygd i løpet av de siste hundre årene. Det kan reises spørsmål fra visse hold om de i det hele tatt skal omtales som kulturminner – og det er nettopp de spesifikke problemene slike områder reiser i forhold til fremtidig vern som vil bli diskutert her. Felles for eksemplene er at utbyggingen ikke har foregått på ”jomfruelig mark”, men har måttet forholde seg til en bebyggelse som allerede legger føringer for den videre utbyggingen. Det har vært nødvendig å ta stilling til et knippe med spørsmål som bevaringsarbeid kontinuerlig møter: hva *må* tas

vare på – hva *kan* tas vare på – finns det en landskapsstruktur som bør respekteres - skal det strebes etter autenticitet – hvor kan nye arkitektoniske og andre overraskelsesmomenter bidra til å berike strukturer og gi stedet karakter osv.

De første eksemplene er hentet fra Fredrikstad og Narvik, der det dreier det seg om industri- og havneområder som ligger sentralt i forhold til byens sentrum, men der rasjonalisering og ny teknologi har ført til at områdene i løpet av de seinere årene er blitt frigitt til andre formål. Etter å ha gitt et meget kort innblikk i historikken til områdene, blir oppmerksomheten rettet mot forholdet som eksisterer mellom eldre bebyggelse og anlegg og utviklingsplanene som er på gang.

De to siste eksemplene er hentet fra Arendal og Ålesund, der havnefronten på ulike måter innehar en viktig funksjon. Den sammensatte karakteren som preger mye havnebebyggelse er spesielt tydelig i Arendal, mens den i dagens Ålesund først og fremst karakteriseres av to soner: den eldre sjøhusbebyggelsen mot sundet nord for bybrua og en ny tilpasningsarkitektur på sørsiden.

Før vi går inn og beskriver situasjonen i de fire byene, vil vi kort se nærmere på hvordan slike tendenser som vi finner i disse byene til å fremme omformingen av industri- og havneområder er del av en større internasjonal strømning (Carlberg & Christensen 2005; Jones 2007; Avery 2007).

Det var særlig på 1980- og 1990-tallet at interessen ble vakt for nyetableringer og omforming av mange nedslitte sentrumsnære havneområder. På mange måter ble igangsettingen av slike prosjekter et av kjennetegnene på den byplanleggings – og byfornyelsesstrategien som gjorde seg gjeldende disse årene. Det har også bidratt til å vekke interessen for å følge omformingsprosessene av slike områder innenfor ulike forskningsmiljøer. De positive effektene slike prosjekter har hatt for revitalisering av saneringstruete områder blir trukket frem (Avery 2007), men det legges heller ikke skjul på at noen slike prosjekter ble dominert av kommersielle interesser som gikk på bekostning av hensyn til fellesskapsinteresser (Jones 2007:146). Ideene stammer visstnok opprinnelig fra USA på 1970-tallet (Jones 2007:143), og er uttrykk for en strategi som kombinerer behovet for flere boliger med potensielle muligheter for å fremme rekreasjon, turisme og handelsvirksomhet. Etter hvert som eksemplene strømmet inn fra USA, fulgte andre europeiske byer etter, og London, Barcelona, København, Rotterdam og Liverpool er noen av de mange byene som lot seg inspirere. Ettersom de positive erfaringene begynte å melde seg, festnet dette alternativet seg som en attraktiv modell hos mange utbyggere, og kan avleses i en rekke strateginotater fra nasjonale og lokale planmyndigheter (Jones 2007:143).

Historiens plass på Værste`

Dagens Værste er et interessant landskap å bevege seg i, for det er et område som nærmest må karakteriseres som et ”mulighetenes landskap”. Her finnes topp moderne leiligheter med storartet utsikt over elva og store deler av byen. En arkitekttegnet gangbro gjør det lett vint å bevege seg fra sentrum og inn i området. Her finnes en høyskole, som inkluderer en stor mursteinsbygning tegnet av arkitekt Arnestein Arneberg (tidligere administrasjonsbygning). Midt inne på det store området ligger den mye omtalte fotballarenaen, hvor det har vært lagt vekt på å kombinere bruk av eldre industrihaller med moderne arkitektonisk formspråk. Det blir kontinuerlig reist nye kontor - og næringsbygg, og ikke minst ulike kulturbaserte næringer har funnet muligheter for å etablere seg her. Samtidig drives det fortsatt mekanisk industri på området, som har planer om å holde på så lenge det er økonomisk lønnsomt. De store tomme

industrihallene som fortsatt finnes på området, samt heiskraner, lager skur og noen jernbanespor står igjen som rester fra byens industriperiode. Et spesielt slående trekk ved området er at det – til tross for de mange funksjonene som frem til nå har funnet sin plass her - fortsatt er rom for omfattende utbygging i et foreløpig forholdsvis uforutsigbart landskap (informantmeddelelse F 2/ F 3).

Det forholdet at Værste-området både ligger sentralt og grenser mot Vesterelva, bidrar naturligvis til å gjøre det til et spesielt attraktivt utbyggingsområde, og i diskusjonene omkring utviklingen av Værste-området, og byutvikling for øvrig, har elven og elvefronten stått sentralt (eks diskusjon om Kråkerøy-bro; om hvilke funksjoner som skal inn i ulike områder; Gamlebyen versus Værste og sentrum). Byggingen av gangbroen og den planlagte nye Kråkerøybroa trekkes frem som avgjørende for å få til en utvikling på området – og som grunnlag for kommunens målsetting om å utvikle Værste som en del av Fredrikstad; som en ny bydel.

Det har også vært diskusjon om hva elvebredden skal brukes til. Denne diskusjonen har særlig tatt seg opp etter at det er blitt bygget flere boligblokker langs Vesterelva – og diskusjonene har blant annet gått på tilgjengelighet og funksjon (privatisering av arealene langs elva, rekreasjons- og turmuligheter etc.).

I og med at gangbrua mellom sentrum og det gamle området til Fredrikstad Mekaniske Værksted ble bygd, ble det mulig å bygge attraktive, boliger og kontorer på et område som tidligere ble betraktet som byens utkant. Foto: NIKU.

De første leilighetene ble innflyttingsklare på Beddingen i 2008, og den nære tilknytningen til elva og sentrum har blitt betraktet som et stort salgsfortrinn. Foto: NIKU.

Når det gjelder selve Værste-området har denne diskusjonen også vært oppe mht til boligprosjektene (Beddingen). Men også den andre eieren på området, Jotne AS, har vært opptatt av at områdets beliggenhet. Strandlinje til Vesterelva og nærheten til Fredrikstad sentrum gjør at området i fremtiden har et stort potensial til å utvikles som et nytt boligområde - med innslag av næringsvirksomhet. I forbindelse med arkitektforslaget som Jotne AS fikk utarbeidet i forkant av den første reguleringsplanen, ble det også en diskusjon om hva sjøarealene skulle brukes til (dvs. dokken). Et aspekt ved dette var knyttet til eventuell påvisning av forurenset masse i grunnen og hvilke føringer dette ville kunne gi for videre utvikling av dokkområdet – et annet dreide seg om allmennhetens tilgang til området. Arkitektforslaget, utarbeidet av Nils Torp AS, hadde boligbygging som sin kjerne, men strand for byens befolkning og småbåthavn i dagens dokkområde var innarbeidet. Et nytt arkitektforslag, utarbeidet av Snøhetta AS, spilte også på nærheten til vannet. Jotne AS visjon

er å: ”skape ett nytt konsept med moderne arkitektur og en ny form for å bo, med boliger i forskjellig størrelse og prisgrupper, men alle med kvaliteten av å være nær sjøen, grøntarealer og sentrum. En del av boligene tenkes plassert med båtplass rett foran boligen og bilen rett bak boligen. Ideen er også å kunne tilby en del av boligene som såkalt "second homes" til de som måtte ønske dette.” (www.jotne.no)

Værste AS har vært bevisst på hvilke aktiviteter, funksjoner og leietakere de har ønsket å ha inne i området. Det forholdet at Fredrikstad ligger i aksene av Østfoldbyene Moss - Sarpsborg-Halden, samt i aksene mellom Stor-Oslo – Göteborg gir spesielle utfordringer. Det påvirker tendenser i forhold til fortetting og kommunikasjonsmønstre. Høyskolene har vært en ettertraktet institusjon. Mottoet ”Fra industrisamfunnet til kunnskapsamfunnet” har inngått som en viktig byggekloss i etableringen av Værste og profileringen av området som moderne, nyskapende og kreativt. De første utdanningsinstitusjonene som flyttet inn på området var helsefag og bioingeniørene.

Dagens høyskole består av det tidligere Administrasjonsbygget til FMV, samt nybygg fra 1990-tallet. Foto: NIKU

Tiknytningen til den tidligere mekaniske virksomheten på FMV-området la implisitte føringer på utnyttningen av området og ser ut til å ha vært styrende for planleggenes vurderinger hele veien. Et tydelig tegn i den retningen er at Værste AS sammen med politikere allerede i 2000 foretok en studietur til Göteborg der de sammen så nærmere på Eriksberg, der det var bygget hotell og kongresshall i gamle industribygg (FB 6.5.00). En rekke premisser var satt for de som leverte inn forslag til reguleringskonkurransen som ble utlyst i 1999. Navnet på det forslaget som kom i betraktning avspeiler premisene: ”I går, i dag, i morgen”. Det tok sikte på å bevare store deler av det typiske for FMV-området, i forhold til det som var blitt stående etter oppryddingen som var foretatt før 1998. Premissene besto bl.a. gangbro og ny Kråkerøybro, bevaring av de 2 langhallene og bevaring av administrasjonsbygget.

Arkitektene som har vært involvert i masterplan-arbeidet for området, beskriver holdningene til den eldre industriarven som ”noen bevisste grep. Det ble tatt utgangspunkt i at i hvis det skulle legges tyngde inn i diskusjonen, burde det gjøres noen avgrensninger av hvor vernet skulle foregå” (informantmeddelelse F 2/F3). Det var utover i 2005 at problematikken omkring kulturminner og ny bruk av eldre industri kom mer i fokus i medias omtale av aktivitetene inne på Værste-området. Det var særlig ny og alternativ bruk av de gamle hallene som ga støtet til at vernediskusjoner kom i gang.

En viktig debatt dreide seg om en av hallene. Hall 25, også kjent som Essi-hallen, ved den gamle fotballbanen på FMV skulle for noen korte sommeruker ominnredes til midlertidig kulturhus, i regi av Opplev Fredrikstad, i samarbeid med Thorbjørn Holt i Værste AS og Fredrikstad Kino. Det var en forutsetning for at hallen kunne brukes, at den ble asbestsanert

først. Fredrikstad Blad opplyste at det ble gitt ca 200 000 til dette tiltaket. Planen var at hallen allerede i 2006 skulle rives for å gi plass til den nye veiforbindelsen til området (FB 11.1.05). Dette ga støtet til at det blusset opp en polemikk om bruken av de eldre industrihallene. I en kronikk signert Christian Krohn ble direktør Torbjørn Holt kritisert for uttalelse han skulle ha kommet med om at hallene var kondemnabile. Det ble vist til områdets viktige historie i nær fortid, og den betydningen kranen og verkstedhallene har som kjennetegn og som historiske dokumenter (FB 21.01.2005). Holt svarte med en kronikk der han viste til at deler av fasaden på Smia og Maskinverkstedet ville bli restaurert og at Værste As tvert i mot var opptatt av å ta vare på store deler av bygningsmassen som har hatt betydning for byen. Han la vekt på at han hadde lang erfaring med gjenbruk av gamle bygninger, og at det å forene gammelt og nytt er en utfordrende, men også konfliktfylt prosess. *”Noe gammelt må vike plass for noe nytt. Men dette gir også muligheter for å skape spennende kontraster både i innhold, formspråk og materialvalg”* (FB 29.1.05).

Utover våren samme år tok en planmessig riving til som ledd i beslutningen om å bygge om og bygge ny fotballstadion for Fredrikstad fotballklubb inne på Værste området. *”Flere generasjoner industrihistorie skal ende opp som grunnlag for sportslige og kulturelle aktiviteter”*, sto det å lese i Demokraten. Stadion skulle bygges mellom de to hallene, høyde, profil og struktur fra de gamle hallene skulle gå igjen i nykonstruksjonen.

I et intervju med daglig leder i Værste AS, Thorbjørn Holth ble saken grundig belyst. I henhold til planen skulle byggingen av den nye stadion starte i august. Vanskelighetene med rivningsarbeidene var at det nesten ikke fantes noen konstruksjonstegninger over de gamle bygningene på FMV. Holth uttalte at: *”Det blir en dag til dag vurdering over hva som skal gjøres. Bestemmelsen om hva som kan brukes, og hva som må rives ser man først når armering og bæreevne i konstruksjonene avdekkes. Men målet vårt er å beholde så mye av det gamle som overholdet mulig”*. Han beskrev videre hva som hadde skjedd med maskinhallen. Rivingen av de bygninger på det tidligere skipsverftet ble gjort etter konsultasjoner med fylkeskonservatoren. *”Før vi gikk i gang med noe som helst, tok vi kontakt med fylkeskonservatoren”*. Rivingen og oppbyggingen av gamle bygninger som de på Værste ble sett på som det muliges kunst. Mye av bygningsmassen ble vurdert som dårlig, for forfallet var gått for langt. Men Holth påpekte at *”Det er en utfordring å bygge sammen gammelt og nytt, men vi har stor tro på at resultatet vil bli meget bra”*. (FB12.5.05/D 13.5.05). Drøye 12000 sitteplasser, alle under tak og en kostnadsramme på drøye 105 mill kr var andre nøkkeltall som ble fremhevet fra det som ble omtalt som *”prestisjeprosjektet rett over elva”*.

Byggeprosjektet ble fulgt med ørneblikk fra flere hold. Bymiljølista la ikke skjul på at de var kritiske til rivingen og gjenoppbyggingen av de to hallene i forbindelse med ny stadion. Fylkeskonservator var raskt ute på banen og svarte med å understreke at Fylkeskonservator ikke hadde myndighet til å insistere på at stadion skulle bygges med vegger og tak som ligner på det som var blitt revet. Det var Fredrikstad kommune som hadde laget reguleringsplan for området og det var dette som lå til grunn for at stadion fikk denne utforming. Bråten, som var den hos Fylkekommunen som hadde arbeidet med disse spørsmålene, uttalte at *”Jeg oppfatter det slik at disse konstruksjonene har en særegen form, og til dem er det mange som knytter noe som har med identitetsfølelsen har i Fredrikstad”* (D 17.6.05). Det var også andre som var kritiske til rivingen som foregikk på Værsteområdet – og det ble vist til at Værste AS hadde sagt at de hadde andre ambisjoner. De som sto bak kronikken mente at Værste heller burde tilby nåværende FMV lokaler i det gamle maskinverkstedet (FB 22.9.05).

Underveis i utbyggingsfasen ble fylkeskonservatoren trukket inn for å sikre at planleggingen foregikk i tråd med det fylkets kulturminneforvaltning anså ønskelig; et konkret eksempel var det planlagt Cowi-bygget. I uttalelsen fra fylkeskonservatoren het det at ”Fylkeskonservatoren vurderer det som vesentlig at administrasjonsbygningen beholder sin dominerende rolle i området, og at dette vektlegges i videre utbygging” (FB 20.11.06).

Fotballarenaen har bidratt til at det i dag er det i perioder er mange som kjenner til Værste, og det heter seg at når fotballkampene er over er det tilløp til kødannelser på gangbrua.

Foto: NIKU

Bruk av historien ser ut til å ha blitt bevisst anvendt i profileringen av Værste utbyggingen. Et eksempel var forslaget som Holth hadde om ny bruk av det gamle maskinverkstedet, der det ble foreslått bygd om til ”kulturhall med historisk sus”. Da det ble omtalt første gang i Fredrikstad blad våren 2007, var det fremdeles på skissestadiet. Men planen var at det skulle være ferdig i 2010 (FB 11.4.07). Det ble anslått at den ombygde maskinhallen kunne få en publikumskapasitet på 1800, og Holth uttalte i et avisintervju at det kunne bli ”Østfolds svar på Rockefeller” (FB 15.8.07).

Planene for den gamle Smia var et annet eksempel på hvordan ny bruk av eldre industribygninger kunne foregå. Her skulle ifølge planen det nye ingeniørhøyskolebygget plasseres, og tegninger ble lagt frem i januar 2008 (FB 18.1.08). I 2010 er det planlagt at de nye lokalene skal stå ferdig. Det var lenge en kamp mellom Fredrikstad og Halden om lokaliseringen av denne høyskoleretningen – der Fredrikstad til slutt trakk det lengste strået. På grunn av hallenes tekniske stand, vil det bli bygget et nytt bygg i bygget. Hallene viste seg å være i dårlig teknisk stand generelt, og i forhold til de kravene som en ombygging til høyskole krever, vil hallene heller ikke holde mål.

Når hallene likevel ikke ble revet, skyldtes dette delvis fylkeskonservatoren, som tidlig i planprosessen trakk frem hallene som verneverdige. Verneverdiene var særlig forankret i bygningenes viktige symbolske verdi. Hallene ble vurdert som viktige visuelle elementer – både mht størrelse og karakter – fordi de skilte seg ut og blir meningsbærende i forhold til virksomheten. De gjaldt spesielt de to gamle partiene ut mot elva som folk forbinder med gamle FMV. Det at hallene også er store og relativt systematiske konstruksjoner som har en generell karakter – i motsetning til industribygninger som er skreddersydd i industriprosessen, har muliggjort en slik ”friere” gjenbruk (bygg-i-bygget), med mindre grad av autentisk bevaring enn det som er tradisjonen innenfor kulturminnevernet.

Et annet eksempel på at tilknytningen til FMV-perioden ble vektlagt, var diskusjonen om valg av vei- og stedsnavn i området. Kommunen hadde utarbeidet et kart med forslag til navn i

Værste-området og folk ble oppfordret til å komme med forslag. I forkant av lanseringen av navneforslagene hadde lokalkjente og personer som kjenner historien til FMV blitt rådført, ble det opplyst kulturkontoret (FB14.11.02).

Også i områdene rett rundt Værste fantes fysiske minner fra byens maritime historie, som noen var bekymret for ville kunne bli ofret for at de skulle bli rom for mer boligbygging. Det var en diskusjon som tydeliggjorde at en del parter anså at boligbyggingen gikk på bekostning av mer tradisjonell næringsvirksomhet. Det dreide seg om å sikre at området ved elva beholdt preget det fra gammelt av hadde hatt av skipsbygging. Den konkrete saken gjaldt sikring av fortsatt drift ved en av de eldre slippene, Bertelsen-slippen som grenset opp til Værste-området. Det var snakk om at slippen kunne bli solgt til et Oslo-firma som hadde planer om å bygge leiligheter. Eierne av Bertelsen-slippen mente kommunen hadde gjort lite for å sikre dem fortsatt drift og at de sto i fare for å måtte nedlegge (FB 19.8.06). Fredrikstad Blad tok på lederplass til orde for at dette dreide seg om interessante bygninger som burde ivaretas. Uten dem ville en viktig del av byens maritime historie forsvinne (FB 15.8.06).

*Berthelsen-slippen slik den så ut våren 2008.
Foto: NIKU.*

*I fremtidens Værste ser man for seg en funksjonsblanding av boliger, kulturnæringer og høyskolevirksomhet. I dag foregår det fortsatt en del næringsvirksomhet på området side om side med nybyggingen. Hvor lenge heiskranene vil fortsette å gi området dets spesielle karakter er et åpent spørsmål.
Foto: NIKU.*

Da fabrikkporten ble revet, var det en kun en kort notis om at ”Nå er det slutt på porter på Værste” med bilde av fjerningen av port og vaktrom i lokalavisen. Diskusjon om eventuelt vern var ikke inne i denne situasjonen (FB 5.7.01).

Det har skjedd mye på de vel 10 årene som har gått siden FMV-området ble ryddet og omdefinert til et utbyggingsområde. Det er et område hvor det er gjort visse bevisste arkitektoniske grep for å inkorporere nytt og gammelt. Fra kulturminneforvaltningens side har dialogen vært beskrevet som positiv (informantmeddelelse F4). I dette tilfelle har det vært gode muligheter for å få til et velfungerende samarbeid fordi det både innenfor kulturminneforvaltningen fantes en spesiell interesse og kunnskap omkring denne typen

verneproblematikk (arkitekturfaglig med interesse for nyere tids kulturminner) samt erfaring hos utbyggerne. Torbjørn Holth, som ble ansatt som direktør i Værste as hadde allerede erfaring fra prosjekter der kombinasjonene av eldre industriområder og kulturaktiviteter sto i fokus. Han hadde nemlig ledet omformingen av Møllebyen i Moss. Likhetene mellom de to prosjektene er stor når det gjelder kulturminnevern, fokus på ny bruk, og samarbeid mellom offentlige myndigheter og private investorer. Men Værste er 20 ganger større enn Møllebyen - både i grunnareal og utbyggingsareal. I et avisintervju i 2004 fremholdt direktøren at ”Investeringer av denne typen krever langsiktighet og medfører gjerne større risiko enn ordinære utviklingsprosjekter.” (FB 10.05.2004).

Det er fortsatt mye uforutsigbart i forhold til hvordan denne bydelen vil fremstå i fremtiden. Fredrikstad Museum var inne i bildet allerede på det tidspunktet hvor nedleggingen av FMV ble diskutert. En god del interessant gjenstands- og muntlig historisk materiale ble derfor sikret gjennom en bevisst strategi. Det man i en ideell situasjon kunne ha ønsket seg, var at det allerede på dette tidlige tidspunktet ble lagt en plan for hvordan industriarven som helhet skulle ivaretas. Med en åpen prosess og idédugnader som ga rom for innspill fra flere parter ville sannsynligheten vært større for at det materielle kulturmiljøet ikke bare ble innsnevret til å dreie seg om industrihaller, men der også øvrige deler av anlegget, slik som kraner, jernbanespor, dokker, havna etc. ble vurdert i et helhetsperspektiv.

Historiens plass på Trekanten

Bakgrunnen for transformeringen av industri- og transportområdet Trekanten i Narvik har vært malmbolaget (LKABs) ønske om mer moderne infrastruktur. Behovet for omfattende mellomlagring av malm er blitt mindre fordi lagerhold binder kapital. Samtidig har det vært et press for mer miljøvennlige lagrings- og transportmetoder. I dagens situasjon har LKAB beholdt en mindre del av Trekantenområdet til sin virksomhet. Under forutsetning av at virksomheten her og i det nye underjordiske anlegget SILA, samt at jernbanestrukturen fungerer, har LKAB ikke hatt spesielle ønsker om å ha innflytelse på de øvrige delene av Trekanten. Her er det Narvikgården AS, det heleide utbyggings- og næringssselskapet til Narvik kommune som er dominerende.

LKABs anlegg er fortsatt et markant trekk i bybildet. Dagens malmutskipingsvirksomhet foregår på et område som ligger i forlengelsen av og vest for Trekanten. Foto: NIKU.

Den enhetlige husrekken i Havnegata er funksjonærboliger LKAB oppførte på 1920-tallet. Havnegata ligger inne i dagens Trekantenområde og er en viktig kulturarvressurs. Foto: NIKU.

De store sammenhengende arealene med malmlager, sporområder, verksteder og kaianlegg er en stor utfordring å fylle med virksomhet. En mulighet har vært riving for etablering av helt ny næringsvirksomhet. Rivingen av Demag-konstruksjonene fra 1950-tallet har gjort en slik nyetablering mulig i deler av området, fra sentrum i Narvik med bybroen over jernbaneskinnene mellom Oscarsborg og Frydenlund og langs nordsiden av Trekanten. *”Med hensyn til rivingen var det en del som ville bevare anlegget. Det ble stående fem søyler igjen. Kommunen arrangerte en arkitektkonkurranse. Dette skjedde før kommunen hadde overtatt. Det var fantastiske og fantasifulle planer og disse ble utstilt. Det ville vært veldig vanskelig å vedlikeholde anlegget”* (intervjumeddelelse N 1). Problemet for Narvik med sine totalt 18 000 innbyggere har vært hva slags næringsvirksomhet det skal satses på. Foreløpig virker det som det først og fremst vil bli detaljhandel. I tillegg til den eksisterende Amfi shoppingssenter er det planlagt stort ICA Maxi handlesentrum og COOP Megamarked. Som et fjerde bygg satses det på en ishockeyhall med flerbruksmuligheter (informantmeddelelse N 4; Narvikgården AS årsberetning 2007).

Selv om Narvik som by er bygget direkte på malmtransporten og malmutskipningen, er dagens befolkning ikke spesielt opptatt av bevaring av de fysiske restene av dette. Det kan virke som om disse ligger for tett i tid, og at det er for mange ubehagelige trekk knyttet til dem, som støy, støv og arealkrevende virksomhet til at det vinner gjenklang som minnestad i Pierre Noras betydning av ordet (omtalt s.5). Kulturminneverdiene i det området som står mest sentralt i utbyggingen fremover i Narvik, Trekantenområdet, er derfor i stor grad neglisjert eller lite vektlagt.

På den øvre, nordøstre delen av Trekantenområdet har Amfi kjøpesenter etablert seg. Nedenfor denne parkeringsplassen planlegges det nå to nye kjøpesentre. Foto: NIKU.

Karakteristisk kulturmiljø fra en del av Trekantenområdet hvor NSBs verneverdige anlegg ligger. I bakgrunnen den fredete ”lokstall 1” fra 1903. Foto: NIKU.

Det mest karakteristiske ved Narvik, det store sentrale kulturmiljøet med jernbaneskinne, malmhauger, transportinnretninger og verksteder vises det ingen interesse for å bevare. Tvert imot er transformasjon en viktig målsetning. *”Det første avgjørende slaget om LKAB-området og bevaring gjaldt riving av Demag (fra Narviks gullalder på 1950-tallet). Betongsøylene – det er ruiner som fortsatt står. Nå forsvinner de bit for bit. De ble ikke vernet i forbindelse med utarbeiding av Reguleringsplanen av 1999”* (informantmeddelelse N 3). Problematisk er etterbruk av bygninger som ønskes bevart, fordi de er fredet, verneverdige eller representerer en bygningsverdi i seg selv. Typisk er de verneverdige og fredete lokomotivstallene brukt til å huse veteraner, i tillegg til noen konserter. De store verneverdige verkstedsbygningene ved havnen brukes også av lokale grupper for hobbyformål. Forslag om å etablere høyere

utdannelse (Høyskolen i Narvik) i de gamle verkstedbygningene i Trekanten er blitt forlatt til fordel for ideen om et teknorama der (informantmeddelelse N 2). Teknorama i Trekanten er koblet opp til kulturminner og reiseliv. Men fokus ligger ikke på kulturminnene i selve Narvik by, med malmlager, jernbanespor og utskipningshavn, men til rallarveien etablert i forbindelse med Ofotbanen og anleggsstedet Rombaksbotn. 3D-animering skal gi turistene inntrykk av hvordan det i sin tid var. Fysisk er det tenkt lagt opp til sjøtransport mellom Rombaksbotn og Narvik havn (Bostad 2007). Disse planene er knyttet opp til prosjektet ”Reiseliv i industriens vugge”, der Odda, Rjukan og Kirkenes er partnere ved siden av Narvik. Utgangspunktet har vært kulturoppfølgingsprogram hvor Trekanten i Narvik var pilotprosjekt sammen med smelteverkstomten i Odda. Dette er det redegjort for i Statsbyggs prosjektbeskrivelse (Kryss 2005). Planene om å bruke disse til et Teknorama med kobling til rallarhistorien og turisme er avhengig av omfattende investeringer som ikke kan finansieres i Narvik lokalt. Fra Narvikgården AS er det sagt at dersom det kommer opp andre næringsformål hvor finansiering er sikret, vil slike av økonomiske grunner måtte velges (informantmeddelelse N 4).

Narviks bybefolkning har fortsatt store utskipnings- og transportområder for malm nært innpå seg. Det er brygger, lasteinnetninger og hauger med malm. Det er også den dominerende Lundbergsjakten som er i full bruk og utgjør et markant trekk i dagens bybilde. Et slikt bygg vil by på store problemer å bevare og få en god etterbruk for.

Som andre norske byer med industriell havnevirksomhet har det også i Narvik vært et ønske om å ta tilbake strandområder for befolkningen. Når et slikt område i Trekanten i Narvik er blitt ledig, har det kommet forslag om å anlegge boligblokkbebyggelse i vannkanten med småbåthavn og strandpromenade (intervjumeddelelse N 3). Dette er til forveksling likt forslag i andre byer, som for eksempel Arendal.

Tenkt sjøfront-bebyggelse i Narvik. Narvikgården AS. Illustrasjon: Svein Holbø.

Trekantenområdet sett mot øst med bebyggelse. Malmporten Handelspart øverst. Narvikgården AS. Illustrasjon: Svein Holbø.

På området står det en del gamle bygninger og strukturer som er rester etter den gamle utskipingsvirksomheten, slik som steinkaia fra 1907, styrtviadukten, lokstall 1, 2 og 3, og utstikkerkai 3 og 4 på LKABs lagerområde (informantmeddelelse N 3). Flere av disse har status som bevaringsverdige og inngår i den delen av kulturarven som byen er stolt av og vet å verdsette. De er en stor ressurs for området som helhet.

En uheldig konsekvens av for sterkt fokus på slike enkeltstående bygninger som planleggingsverktøyet foreløpig ikke ser ut til å ha klart å løse, er hva som skjer i områdene mellom enkeltbygningene med sentral historisk betydning. Hvis byggevirksomheten ikke forholder seg til noen strategiske føringer for hvordan man i fremtiden tenker seg at området og byrommet som helhet skal utvikle seg, kan den samlede effekten bli at enkeltbygningene med sentral historisk betydning ”begraves” fremfor å profileres.

I prosessen rundt planleggingen av Trekantenområdet har mange parter blitt trukket inn. En arkitektkonkurranse ble utlyst i 1992 hvor deltakerne ble bedt om å forholde seg til mulighetene området bød på i forhold til rekreasjon og kulturell gjenbruk av eksisterende strukturer (Milojevic 2008).^{viii} Vektleggingen av å få frem ideer omkring hvordan det store området kunne utnyttes slik at det blir et levende midtpunkt i byen foregikk i den tidlige fasen av planleggingen og er et interessant eksempel på hvordan man kan skape engasjement rundt omfattende planleggingsprosesser. Seinere ser det ut til at prosessen har flatet mer ut, noe ikke minst den vanskelige økonomiske situasjonen i kommuneøkonomien medvirket til å forsterke. Mye av Trekantens potensial er den nære beliggenheten til LKABs industriområde. LKAB er fortsatt og har vært Narviks nerve, og når byen - inkludert Trekanten – sin historie er så tett koblet opp mot denne virksomheten, er denne historiske forankringen noe man kunne ha ønsket ble en lenke som koblet det nye bylandskapet på Trekanten mot det gamle industrilandskapet som fantes her før.

To nye bydeler med industriarv som potensial

Selv om mulighetene for bruk/gjenbruk, omforming, dokumentasjon og konservering av industriarven er mange, er det også mange utfordringer knyttet til bruken av den. Anleggenes art og karakter kan stille målsettinger om å ivareta originalitet og kulturhistoriske kvaliteter på prøve. Ombyggingen av hallene på Værste i Fredrikstad illustrerer at det er krevende prosesser som settes i sving når settet med parametre det skal tas hensyn til er bredt. Det gjelder forhold som areal (både bygningsareal og samlet areal på industriområdet), volum på bygninger og produksjonsanlegg, materialkvalitet, teknisk tilstand, forurensing (både i grunn og gjennom materialbruk), vedlikeholdskostnader og kulturminnefaglige krav ved ombygging/restaurering (bl.a. knyttet til å beholde størst mulig grad av materialautentisitet, bruk av tradisjonelle håndverksteknikker).

Der hvor utbyggingspresset er mindre, slik som i Narvik, har det ved funksjonstømming av industribygninger skjedd en midlertidig bruk av lokalene, med noe lokal støtte. Et eksempel er de store verkstedbygningene fra 1902 med tilbygg nede ved havnen. De brukes nå av Narvik Automobilselskab til å huse gamle biler. Det var her det først var aktuelt å plassere Høgskolen, men hvor det nå ligger an til etableringen av det nye Teknorama (omtalt tidligere). Men det mangler kapital, og det gjenstående alternativet er salg og generelt næringsformål.

Et viktig trekk ved industriarv er de mange midlertidige og ”tilfeldige” bygg og tekniske installasjoner som er oppført for å tilfredsstille nye behov knyttet til innovasjoner i produksjonslinjen etc. Slike installasjoner kan vise seg vanskelige å fylle med ny ”bruksrettet” funksjon. Rivingen av Demag-banen i Narvik er et eksempel på konstruksjoner som ikke umiddelbart kunne fylles med nye funksjoner. Løsningen med å la deler av konstruksjonen få bli stående har preg av å være en form for kompromissløsning. På Værste i Fredrikstad står fremdeles mange av de tidligere kranene til FMV, og flere har trukket frem dem som viktige innslag i byens ”sky-line” (informantopplysninger F2, F4). Likevel er det interessant å merke seg at ingen av utviklingsforslagene for området, har disse kranene med.

Eksempler på strukturer og elementer som fortsatt står igjen fra virksomheten på Fredrikstad Mekaniske Værksted. Foto: NIKU.

Noen av denne typen elementer og objekter innehar en sterk symbolfunksjon i bybildet og i byens ”skyline”, som kraner, fabrikkpiper med mer. Det hadde derimot ikke inngangsporten til det gamle Fredrikstad Mekaniske Værksted, hvor det var få diskusjoner knyttet til rivningen. Både i Narvik og i Fredrikstad finnes fremdeles mange som har arbeidet på anleggene og mange av byens innbyggere har slektninger, fra både egen og yngre generasjoner, som har arbeidet på LKAB og på Fredrikstad mekaniske verksted. Dette gir mulighet for å knytte personlige erfaringer og erindringer til anleggene som gir de nye områdene sterk lokal forankring og identitet.

Selv om de nye bydelene som vokser frem på Værste og Trekanten har det felles at de er etablert på eldre industriområder, er det noen vesentlige forskjeller. På Værste` har det helt fra etableringsfasen vært en intensjon hos utbygger at løsninger som ivaretok gjenbruk av industrihallene var ønskelig, og at det forutsatte løpende diskusjoner med kulturminneforvaltningen å finne frem til gode løsninger. Interessen og erfaringen hos utbygger fra lignende prosjekter har vært en ressurs i utviklingen av den nye bydelen. Som beskrevet i avsnittet ovenfor, har Trekanten også diverse verneverdig bebyggelse. Diskusjonene om hvordan denne bebyggelsen kunne integreres i utbyggingsplanene har imidlertid vært mer tilfeldig.

Historiens plass i sjøfrontutbyggingen i Arendal

Som allerede vist, oppfattes og defineres sjøfronten som Arendals ansikt utad og som viktig for byens historiske identitet. Det som i dag kan regnes som deler av en lang sentrumsnær havnefront starter i sør ved Kittilsbuk, inkluderer hele bevaringsområdet Tyholmen, Pollenområdet med kaiene og strekningen til og med Barbu. Det vi i denne sammenhengen har definert som de to primære utviklings- og transformasjonsområdene er området mellom Kittilsbuk og Tyholmen (I) samt strekningen fra Havnelageret til og med Barbu (II).

Transformasjonsområde 1: Området Kittilsbuk - Tyholmen er et område som har vært gjenstand for omfattende utbygging. I utgangspunktet var dette et område som representerer det vi kan betrakte som Arendals tradisjonelle bebyggelse, med enkle trehus som har tilpasset seg det skrånende, frodige kystlandskapet. Det meste er bolighus fra 1800- og tidlig 1900-tall, som har gjennomgått normal standardheving opp gjennom tidene. Her finnes et stort antall bevaringsverdige bygninger (Kommunedelplan bevaring 66 bevaringsområder, områdene 47, 50). Også deler av sentrumsområdet, med kvartalsstruktur, er definert som verneverdige i kommunedelplanen. Dette gjelder så vel enkeltbygninger som kvartalsstrukturen, som er et

uttrykk for 1800-tallets byplanidealer som delte byen opp i et enkelt rutenett uten hensyn til terrengforskjeller. Området var oppdelt av kanaler som ble brukt til frakt av varer med båt. Den siste kanalen ble fylt igjen i 1933, og hele området som i dag heter Sanden, ble fylt igjen i 1949 (Kommunedelplan bevaring, 66 bevaringsområder: 48). Et viktig, eldre element i dette området er Strømsbuveien, som ligger ovenfor Sandenområdet. Dette er den tidligere hovedinnfartsveien til byen, og både struktur og bebyggelse er godt ivarettatt.

*Arena kjøpesenter sett fra Tyholmen i 2008.
Foto: NIKU.*

Den omfattende transformasjonsprosessen startet i forbindelse med at det nye Kultur- og kommunehuset ble bygd (2004) midt i byen vis av vis kirka med basarhallen (Kirka ligger i randen av Tyholmen). Det nye monumentalbygget ble planlagt på tomte til den gamle busstasjonen. En rekke ekstern faglig ekspertise ble trukket inn i forarbeidet, blant annet ble det utarbeidet en stedsanalyse av konsulentfirmaet Asplan Viak som ledd i arbeidet med kommuneplanen samt innleid arkitektfaglig kompetanse til å vurdere utformingen av det nye torget og relasjonen mellom den verneverdige kirka og det nye Kulturhuset og kommunehuset. Dette bygget har skapt en ny vitalitet i denne delen av byen. Torget ser ut til å fungere som et møtested, noe steintrappene i den sørlige enden bidrar til å forsterke, samtidig som stedet har beholdt noe av den opprinnelige funksjonen som trafikkmessig knutepunkt for kryssende busser.

Visse kritiske røster har imidlertid reist seg fordi nybyggingen her skal ha bidratt for å tømme det gamle torget med omkringliggende handlegater for folk (informantmeddelelse A3, A7). Samtidig fikk nemlig eieren av naboeiendommen tillatelse til å bygge ut sitt forretningskompleks Arena kjøpesenter, som nå består av en innbygd handlegate med et eiendomskompleks i de øvre etasjene. Det ble lagt inn innsigelse fra Fylkeskonservatoren i Aust-Agder ettersom denne utbyggingen påvirket den bevaringsverdige Strømsbuveien, men den ble ikke tatt til følge. *”Det var mange gode argumenter for å ha dette kjøpesenteret inne i byen i stedet for utenfor, men de bygde det altfor høyt. Bebyggelsen i bakkant, på disse hyllene som Strømsbuveien, går ikke lenger an å se fra byen. Og det kommer det mange bitre kommentarer på – og særlig harseleres det med politikerne, som sa: Oj, ble det så høyt!”* (informantmeddelelse A 1). Lokale politikere har seinere innrømmet at de på det stadiet hvor planene ble godkjent ikke visste hvor høyt og omfattende dette bygningskomplekset ville bli og hvor stor kontrasten ville bli i forhold til det omkringliggende sårbare landskapet (informantmeddelelse A 4/ A 5/ A 6). I kulturminneavdelingen i fylket er oppfatningen at *”det er et eksempel på at næringsinteressene er sterke i byen. Det er begrenset kunnskap og motivasjon blant politikerne til å kjempe mot næringsinteressene”* (informantmeddelelse A 7/ A 8). En viktig politisk begrunnelse for byggingen av kjøpesenteret var å demme opp for handelslekkasje til kjøpesenteret Stoa like utenfor sentrum (informantmeddelelse A 7). I mai 2008 ble det gitt utbyggingstillatelse til en stor utbygging i indre Kittilsbukta, som ligger i det

tilstøtende området. Planene medfører utfylling og oppføring av stort kontorkompleks som nå vil bli bygd tett opp til kystlinjen og visuelt kunne komme til å fungere som en videreføring av det nye bygningsmiljøet. Prosjektet går ut på å bygge ut i sjøen foran husene der. Fylkets kulturminneavdeling kom med innsigelse, som ikke ble tatt til følge. For som de sier ”Vi ville markere at Arendal kommune er i ferd med å bygge inn mye av sjøarealene. Det betyr at historisk – topografiske elementer vil forsvinne, bli bygd ned” (informantmeddelelse A 7 / A 8).

Over: Til venstre i bildet ligger Tollboden, tegnet av Arnstein Arneberg i 1932. Bygget har vært foreslått revet i forbindelse med utbyggingen av Kunnskapshavna. Foto: NIKU.

Til venstre: Tollboden sett fra Barbu. Foto: NIKU.

Transformasjonsområde II: I dette området har vi inkludert to utviklingsprosjekter, som av planmyndighetene har blitt behandlet uavhengig av hverandre. Begge forholder seg imidlertid til sjøfronten og kan i topografisk sammenheng oppfattes som sammenkoblet. Kunnskapshavna er et viktig næringsprosjekt og må ses i sammenheng med at også Arendal ligger i en region der det er tett mellom byer og småsteder, som trenger flere ben å stå på.

Grimstad/Lillesand versus Kristiansand – høyskolen, kunnskap, utvikling og innovasjon er viktige ”våpen”. I Arendal er dette konkretisert i planene om å etablere Sørlandets Kunnskapshavn. Viktige pilarer i Sørlandets Kunnskapshavn er at den: ”skal bli en moderne arena for skapende virksomhet, innovasjon, læring og fremtidsrettet næringsvirksomhet – en satsning for å utvikle hele regionens kompetanse.” (www.arendal.kommune.no). Det meste av Kunnskapshavna er planlagt lokalisert til området mellom Dauholla og Tollboden. I 2005 ble det besluttet at Campus Øst skulle lokaliseres til Grimstad. Arendal kommune har likevel ønsket å gå videre med planene om Kunnskapshavnen – nå med bl.a. senter for etter- og videreutdanning, voksenopplæring og Viten- og Karrieresenter. Planer for området er under utarbeidelse (2008). I 2006 ble det også avholdt arkitektkonkurranse om utforming av Kunnskapshavna. Innenfor det aktuelle området ligger også Tollboden, bygd i 1932. Bygget er et godt og sjeldent eksempel på kombinasjon av nyklassisisme og funksjonalisme og er tegnet av arkitekt Arnstein Arneberg. Bygget er foreslått revet. Kunnskapshavna er planlagt plassert på ”byens flotteste sjøtomt” og vil bli byens nye ansikt mot sjøen.

I den andre kanten av den topografiske aksen ligger Barbu. Dette var tidligere et selvstendig strandsittersted og ble først innlemmet i Arendal kommune i 1902. Barbu består av en forholdsvis tett, velholdt trehusbebyggelse fra 17- og 1800-tallet. Det meste av bebyggelsen ligger i et kupert landskap med en vakker utsikt over skjærgården. Også Barbu-dalen har store kulturminneverdier, ikke minst knyttet til tidligere bruk av vannkraften til møllevirksomhet, tømmerfløtning, sagbruk og energiproduksjon. Store deler av bebyggelsen i Barbu har vernestatus i henhold til Plan- og bygningsloven. Et område som har vært diskutert som et mulig utbyggingsområde er et havneområde, hvor aktivitetene skal flyttes ut av byen i forbindelse med at det skal etableres ny havn i Eydehavn. Det aktuelle utbyggingsområdet ligger rett nedenfor den verneverdige bebyggelsen, og det er bare riksvei 410 som skiller de to områdene fra hverandre. Den private utbyggingsplanen som politikerne i 2008 skulle ta stilling til, besto av seks store boligblokker tett koblet opp mot sjøfronten.

Dette arkitektutkastet fra DARK/Arendal kommune var ett av flere som var med i vurderingen av utbyggingsmulighetene for Barbu. Illustrasjon: Axis.as.

Utsnitt av deler av den verneverdige bebyggelsen på Barbu som ligger rett ovenfor Riksvei 410. Foto: NIKU.

Argumenter i bruk hos dem som var i favør av utbyggingen, var bærekraftig bruk av sentrale ressurser, som kan forstås som en bra fortetningsgrad og sentral beliggenhet. Argumentene som ble brukt av motstanderne var måten blokkene ville forstyrre oppfatningen av kystlinjen, som er så viktig for mange som ankommer byen via sjøen. Videre ville utbyggingen danne en barriere mellom bebyggelsen og sjøen – en historisk viktig forbindelse. Utbyggingsprosjektet ble ikke møtt med innsigelser fra fylkeskonservatoren i Aust-Agder, men fylkeskonservatoren påpekte i sin uttalelse at det var viktig at byggehøydene ikke ble for høye slik at kontakten mellom bebyggelse og sjøen ble opprettholdt (informantmeddelelse A7). Men i kulturminneforvaltning i fylket var oppfatningen at når man anlegger et overordnet perspektiv ville det komme til å påvirke kulturmiljøet som helhet negativt (informantmeddelelse A7/8). Før reguleringsplanen var oppe til endelig godkjenning i kommunestyret, hadde saken vært mye diskutert i lokalaviser og andre fora. Ikke minst Barbu Vel hadde arbeidet intenst for å snu stemningen i retning av å få omdefinert området til friluftsmål og la frem konkrete planer om å legge området ut til park (informantmeddelelse A 2/ A 3). Utbyggingsplanen for de seks blokkene fikk ikke tilslutning i kommunestyret da saken var oppe (NRK Sørlandet 24. april 2008).

”Mitt inntrykk er at arendalittene er veldig glad i sin egen by og de blir avsyndig rasende når ... arkitekter kommer og snakker om Manhattan. De er jo veldig verdensvante og har vært på sjøen og mye ute og reist i generasjoner, og vil ikke at

Arendal skal være en storby. Arendal er på en måte småbyen, som skal utvikles rolig og forsiktig, og vokse litt utover. De vil ikke ha høyblokker og blokkbebyggelse. .. Arendalittene får disse storbymenneskene i vrangstrupen. Den slags provinsialisme lider ikke arendalittene av! Man vil gjerne vokse og bli moderne, men man kan ikke ødelegge med masse blokker i vannkanten” (informantmeddelelse A 1).

Det planmessige grepet som ble gjort i forbindelse med nybyggingen av Kultur og kommunehuset har gjort det mulig å integrere et moderne monumentalbygg i et kvartal med mange hensyn som skal ivaretas (tett eldre murbebyggelse, kirka og verneverdig trehusbebyggelse). Området har fått en ny helhetlig sammenheng, der elementer fra mange tidsepoker fungerer side om side. I området sørover har det ikke har ligget noen planmessige begrensninger i forhold til tilpasning til den eksisterende sårbare bebyggelsen og kystlandskapet, og potensialet det kunne ha gitt har ikke blitt utnyttet. I forbindelse med Kunnskapshavna, har det vært lite fokus på tilpasning til den eksisterende Tollboden – snarere det motsatte i og med at bygget er foreslått revet. Vi er heller ikke kjent med at det har vært oppe til diskusjon hvordan man kan tenke utbygging av Kunnskapshavna og sjøfronten i Barbu under ett. I diskusjonene rundt Barbus sjøfront, har hensynet til den verneverdige bebyggelsen ligget som en uuttalt begrunnelse. Det er imidlertid et paradoks at vern i plansammenheng i dag oppfattes som så avgrenset at to områder som ligger topografisk tett inntil hverandre kan behandles totalt uavhengig av hverandre. Når sjøfronten slik vi har gjort her betraktes samlet, blir det mer synlig hvordan dagens planleggingspraksis med å fremme private utbyggingsprosjekter kan forsterke en oppstyking av en sone som ideelt sett burde betraktes i et helhetperspektiv. Noen overordnede strategiske føringer ville ha kunnet forhindre både landskapsmessig og planmessig fragmentering.

Historiens plass i utbyggingsprosjekter i Jugendbyen

Vår tilnærming til byutviklingsprosesser i Ålesund skiller seg fra de øvrige tre byene ved at vi ikke har funnet det relevant å fokusere på ett avgrenset topografisk område spesielt, men har valgt å se Jugendbebyggelsen i byen som en helhet. Det er viktig å understreke at dette dreier seg om endringer som foregår innenfor eller tett inntil et verneområde. Dette endringspresset markerer seg på ulike måter i forhold til Jugendbebyggelsen, og vi vil trekke frem noen eksempler på utbyggingsplaner som berører bebyggelsen på ulike måter; Brosundet (I), utbygging av kjøpesenter (II) og hotellutbygging i et verneområde (III).

På et overordnet nivå synes det å være stor enighet om at ”Jugendbyen” er verdt å ta vare på. Det dreier seg om kulturarv som gir en sterk og felles identitet. I de strategier som er nedfelt for videreutvikling av byen er det en tydelig satsing på en både-og linje. Man vil både ta vare på det unike ved gjenreisingsbyen og legge til rette for en dynamisk videreutvikling av byen.

I løpet av de siste årene har det foregått flere utbyggingsprosjekter som på ulik måte berører Jugendbebyggelsen, og vi vil kort omtale noen av de mest aktuelle her.

I. Brosundet og sørsiden av sundet

Brosundet med sin imponerende sjøhusbebyggelse fungerer i dag som en vital nerve. På nordvestsiden av bybrua er store deler av den originale jugendbebyggelsen blitt bevart, pluss at det er oppført enkelte nye bygninger i tilpasset arkitektur (såkalt ”infill-bebyggelse” (se Veiby 2005)). Mange av de gamle sjøbodene er i dag i bruk som en kombinasjon av forretninger /øvrige næringer og leiligheter. Enkelte av bygningene i denne sjøbodrekka er eksempler på fra 1990-tallet med visse innslag av postmoderne arkitektoniske uttrykksformer.

Nordvestsiden av Brosundet slik kulturmiljøet kan oppfattes en vakker sommerdag. Foto: NIKU.

Det er likevel bygninger som forsøker å innordne seg et helhetlig kulturmiljø. Bygningsmiljøet i dette kulturmiljøet har en homogen karakter og fungerer til tross for individuelle særtrekk som en attraktiv helhet med stor opplevelsesverdi. Av de mange dyktig rehabiliterte bygningene kan Brosundet hotell nevnes som et eksempel på en utbedring som er gjort i tråd med tidens trender der det spilles bevisst på å innføre kontrasten mellom gammelt og nytt, spesielt i bruken av interiørdetaljene.

På sørsiden av bybroa har bebyggelsen et mer sammensatt preg, og består for en del av en ny tilpasningsarkitektur. Oppfatningen synes å være at denne bebyggelsen ikke påvirker jugendbebyggelsen direkte og det frivillige kulturminnevernet har ikke involvert seg i diskusjoner omkring denne utbyggingen.

Parallelt med diskusjonen om Jugendbyen går det for tiden (2008) en diskusjon om bygging av en ny bydel i sjøkanten på sørsiden av sundet. Planene for denne synes å ha blitt møtt med velvilje fra alle kanter – unntatt fra direkte berørte eiendomsbesittere som blir berøvet utsikt og påført støy. Høringsuttalelsene til planen, som finnes på kommunens nettside, viser at begeistringen kommer fra mange ulike hold, også fra det som oppfattes som kjernemiljøer på vernesiden. Det er interessant å legge merke til at planene for en ny og kunstig kanal, som utelukkende synes å være estetisk begrunnet, og som det vil koste en god del å etablere, blir positivt fremhevet av verneinstansene som et element som vil forsterke byens særpreget. Har man fulgt litt med på de utbyggingsplanene som har vært lagt frem i norske byer de siste 20 årene, vil man raskt ha observert at det å bygge nye bydeler i sjøkanten med en eller flere kanaler, er et gjennomgangstema som går igjen de fleste steder. Dette kan derfor ikke sies å være noe som styrker særpreget, men tvert imot noe som utvisker det. Som planelement er det et uttrykk for vår tid, og en tilnærmet stereotypi. Hvis Ålesund hadde hatt som målsetting å styrke særpreget, måtte man ha gått til verks på en annen måte. Hadde byen satt som mål å gjenerobre den gamle sjølinjen i sundet ved å fjerne utfyllingene fra 1960-tallet, slik at sjøhusene på begge sider igjen kunne ha dannet vegger i dette en gang så unike byrommet, ville det ha trolig vakt oppmerksomhet ut over landets grenser. Etablering av en - etter hvert nokså alminnelig - kanal i et nytt byggeområde har ikke denne effekten.

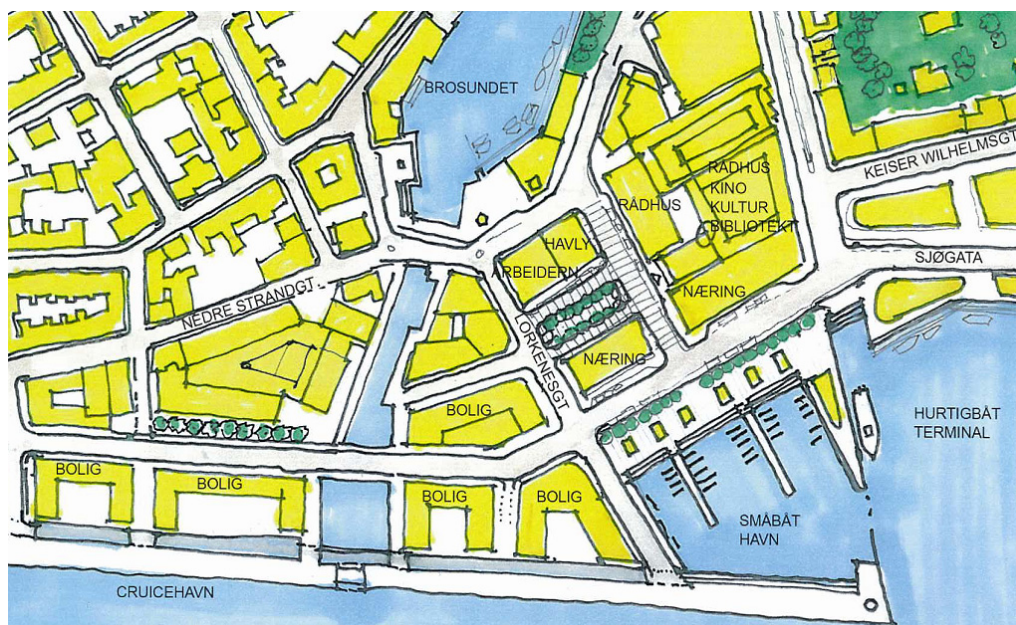

Eksempler fra bebyggelsen på sørsiden av Brosundet. Foto: NIKU

II. Utbygging av kjøpesenter.

I Ålesund har det blitt satt inn mottiltak for å forhindre at byens handel flytter ut av byens sentrum. Da det bilbaserte kjøpesenteret på Moa, noen mil utenfor byen, ble etablert, førte dette til en svekking av Ålesund som handelssted. Som et mottrekk mot dette ble det vedtatt at man skulle etablere kjøpesenter også inne i den gamle bykjernen for å trekke kundene tilbake til byen. Resultatet ble imidlertid ikke som forventet, for i stedet for å gi den gamle bykjernen ny vitalitet, ble Kongens gate ytterligere svekket som handlegate.

Kongens gate har gjerne blitt oppfattet som Ålesunds paradegate. Det skyldes ikke minst den lange, ubrutte rekken av vakre jugendbygninger som har blitt restaurert i løpet av de seinere årene. For å stimulere karakteren gata har som en levende bygate ble gata omgjort til gågate i 2000. Men fremfor å bidra til at den har blitt et urbant møtested med rikt kafèliv og handelsvirksomhet, har gata opplevd at den langsomt har blitt tømt for aktiviteter (intervjumeddelelse Å 5). Årsaken er at utbyggingen av Ålesund Storsenter i nabogata Storgata har ført til at folk trekker oppover i byen, slik at Kongens gate nå primært består av eiendomsめglere og kontorer etter at forretningsdrivende har flyttet ut (informantmeddelelse Å 5).

(fra www.alesund.kommune.no).

Ett av de mange utkastene til utbygging på i sørsiden av sundet. Illustrasjon: Vedlegg til Reguleringsplan Prestebrygga-Stornespiren-Rutebil-stasjonen. Førstegangsbehandling. Sak 019/08.

Synet på hvor vellykket ombyggingen og ekspansjonen av kjøpesenteret har vært fra et bevaringssynspunkt varierer mellom ulike aktører i plansektoren og kulturminneforvaltningen, inkludert det frivillige kulturminnevernet. Det har imidlertid utvilsomt lyktes i å skape en motvekt mot det gigantiske kjøpesenteret på Moa utenfor byen "Der var Riksantikvaren med på hele prosessen. Det hadde ikke vært noe igjen hvis vi ikke hadde blitt møtt med forståelse" (informantmeddelelse Å 2). (En mer detaljert diskusjon av utbyggingen av Ålesund storsenter, tidligere Grimmergården, finnes i hos Roald 2000 og Schröder 2002). I tillegg viser det seg at flere finner disse kjøpesentrene lite attraktive. De appellerer verken til lokale innbyggere (som fortsetter å handle på Moa) eller til tilreisende som oppfatter denne type handlesteder som anonyme og likegyldige. Sunnmørsposten presenterte i 2008 planer for en lukket gangbro over Storgata for å forbinde kjøpesentrene Møller City og Grimmergården. Eier hevder dette er nødvendig for å sikre den nødvendige publikumstilstrømning. Om ikke dette blir tillatt, risikerer man at Møller City dør ut (Sunnmørsposten 09.07.08).

III. Hotellutbygging i vernesone.

En hotellutbygging midt inne i Jugendbyen er et aktuelt eksempel på problemstillinger som melder seg når eldre bebyggelse og moderne behov forsøkes forent. Utfordringene meldte seg da hoteleieren ønsket å bygge på den eksisterende lave hotellbygningen med et påbygg på til sammen ni etasjer og bygge videre utover i nabokvartalene. Resultatet ble at det meste av to eksisterende jugendbygninger av varierende kvalitet ble revet under forutsetning av at fasadene ble stående slik at den visuelle karakteren av gata ble opprettholdt. Fylkeskonservatoren kom med en innsigelse i oppstartsfasen av byggesaken, men i følge personer innenfor det frivillige kulturminnevernet var uttalelsen alt for vag og utydelig til å nå igjennom hos de planansvarlige i kommunen. Hotellbygget var under oppføring i 2008. Saken førte til at det i en periode hersket et nokså kjølig klima mellom de ulike partene som interesserer seg for byens kulturminnevern (informantmeddelelse Å 9).

Ålesund Storsenter består nå av en rekke ungdombygninger der fasadene er istandsatt under rettleiding av kulturminneforvaltningen. Mindre deler av de opprinnelige interiørene er ivaretatt, og senteret fungerer i dag som et funksjonelt og helhetlig handle-senter. Foto: NIKU.

Ideen om å bruke kjøpesentrene som middel til å revitalisere bygatene synes dermed å ha spilt fallitt. På den ene siden trekker disse kjøpesentrene en del kunder til sentrum, på den andre siden fører de til at folk trekkes bort fra gaten, bort fra det offentlige rom og inn i lukkede og privatiserte indre byrom.

Foreslått gangbru mellom Møller City og Grimmergården. Foto: Sunnmørsposten 09.07.2008.

Ålesund har felles med de fleste norske byer at etterkrigstidens ulike idealer kan avleses i den materielle strukturen. På 1960-tallet, ble det som i mange andre byer også i Ålesund fokusert på kommunikasjonsmessige forbedringer. Tunneler ble sprengt ut og masse fra disse ble brukt til utfyllinger i strandsonen. På østsiden av sundet ble det bygget en ny og bred vei og bebyggelsen vendt mot denne ble omdannet i henhold til tidens idealer. Dermed falt den ene veggen ut av det sentrale byrommet i gjenreisingsbyen – Ålesundet og havna. De gamle sjøhusene, som en gang lå i sjøkanten og skapte det karakteristiske og helt spesielle ”byrommet” som havna i Ålesund var, ligger fortsatt på land, slik de har gjort siden utfyllingen i havnebassenget ble gjennomført på 1960-tallet. Da nytt rådhus skulle bygges på 1970-tallet, ble det også her valgt et uttrykk som var ”moderne”. Rådhuset ble reist som et betongelementbygg, i en høyde og form som sto i sterk kontrast til den på denne tiden aldrende arkitekturen fra gjenreisingsperioden. Tidens idealer hadde som mål å industrialisere bygningsproduksjonen ved hjelp av prefabrikasjon og elementbyggeri, samt satsing på nye betongprodukter og andre nyskapingen som ble presentert som vedlikeholdsfrie. Utover på 1980-tallet ble det interesse for en sterkere grad av tilpasning til eldre bystrukturer og bygningsvolumer, men der det moderne primært skulle komme til uttrykk i fasadeartikulering og detaljering. På slutten av 1990-tallet ble det igjen økt interesse for kontraster, med ”ærlighet” og ”vår tids arkitektur” som honnørord. Boligen vendte tilbake til bykjernen, men i et annet formspråk enn i tidligere tider – boligblokker i glass og stål, med store vindusflater og påhengte balkonger ble et nytt trekk i svært mange byer.

*Hotellet mens det var under utvidelse i 2008.
Foto: NIKU.*

I Jugendbyen finnes det mange eksempler på bygninger som er godt bevart. Det har imidlertid også foregått en god del gradvise bygningstilpasninger, som på sikt vil ha en forstyrrende effekt på helheten: utbygginger av loftsetasjer som ødelegger de karakteristiske takene, forenkling av bygningsdetaljer, vindusutskiftninger etc. Mange av de endringene som kontinuerlig har skjedd i bybildet i Ålesund bør forstås og fortolkes i lys av ulike tiårs arkitektursyn og hvordan synet på tilpasning har endret seg i takt med strømninger i tiden. Det synes å ha vært vanskelig å bli enige blant de toneangivende aktørene i byutviklingen om hvordan man kan satse tungt på å sikre og pleie Jugendbyen, slik den opprinnelig var. På et overordnet plan er det en felles forståelse av at Jugendbyen er unik, men når det kommer til konkrete saker er oppfatningen av hva som kan og bør gjøres svært ulike. Ålesund har med utgangspunkt i gjenreisingsbyen hatt en mulighet for å utvikle et bybilde som selv i europeisk sammenheng ville ha kunnet fremstå som unikt. Med et noe større fokus på denne kulturarven ville byen kunne ha vært en av Europas mest helstøpte og interessante Jugendstilbyer. Dette særpreget er imidlertid i ferd med å viskes ut. Byen blir mer og mer ”alminneliggjort”, dvs. avleiringer fra de generelle trendene innen arkitektur og byplanlegging som preger de fleste norske byene, tar en stadig større plass også i Ålesunds bybilde. Samtidig skjer det i forbindelse med utbedring av bygningsmassen en endring og forenkling av bygningselementer og dekor. Endringene skjer på alle nivåer, fra bystruktur til fasadedekor.

Byutvikling og historien plass

I dette oppsummerende avsnittet vil vi forsøke å se erfaringene fra de fire byene i lys av hverandre og kort beskrive og vurdere hovedinntrykket som dagens bylandskap i disse områdene skaper. Hvor uttalt har hensynet til den historiske dimensjonen og kulturminnene og kulturmiljøet vært? Med det mener vi i hvilken grad det kun har vært fokusert på hva som *må* tas vare på – i den forstand at kommunen primært forholder seg til det som allerede ligger av klart juridisk bindende planer for hva som kan tillates av endringer innenfor området. Eller

har også spørsmålet om hva som *kan* tas vare på vært fremme, og da tenker vi på i hvilken grad man har vært opptatt av hvilke potensialer kulturarv har i forbindelse med gjenbruk og transformasjon. Vi vil også knytte an noen kommentarer til hvorvidt spørsmål omkring respekt for eksisterende landskapsstruktur har vært fremme, hvorvidt, og eventuelt hvordan, spørsmål rundt autentisitet har vært håndtert og hvordan vi vurderer at de omtalte prosjektene i byene forsterker en underliggende forventning om at nye arkitektoniske og andre overraskelsesmomenter vil bidra til å berike strukturer og gi stedet karakter.

Skifertakene har blitt karakterisert som Ålesunds 5. fasade, og de gjør et imponerende inntrykk når byen betraktes fra noen av de omkransende høydene. De er imidlertid utsatt når huseierne ønsker å utvide med loftsleiligheter. Foto: NIKU.

I Fredrikstad og Narvik er det valgt to ulike strategier i forhold til å se industriarv som potensial. På området i og omkring Værste vokser det frem et helt nytt landskap, hvor deler av den monumentale industriarkitekturen har blitt innpasset i det moderne urbane landskapet, mens andre kontinuerlig vurderes i forhold til eventuell gjenbruk. Her er det primært en vurdering av hvordan den eksisterende industriarkitekturen kan innpasses og fungere som ressurs i dagens oppfatning av gode byrom og bymiljø som har dominert. Hva som har vist seg teknisk gjennomførbart i praksis kombinert med økonomiske overslag har vært det som har blitt endelig utslagsgivende for hvor mye som kan gjenbrukes. Flere arkitektoniske ”eksperimenter” har blitt prøvd ut (gangbrua, fotballarenaen), og bare fremtiden vil vise i hvilken grad disse kommer til å legge føringer for den øvrige utbyggingen som vil skje i årene fremover. At det har vært lite fokus på andre sider av industriarven enn bygningsmassen, kan delvis forklares med at det var gjort en stor opprensing i det opprinnelige industrimiljøet før utbyggerne med sine fremtidsvisjoner kom inn i bildet, slik at store deler av området har hatt mer preg av å skje på jomfruelig mark enn i et etablert industrimiljø. Men at et element med så stor symbolverdi for folk med tilknytning til Fredrikstad Mekaniske Verksted - fabrikkporten - ble revet uten andre kommentarer enn en avisreportasje fra rivingen, kan tyde på at det først og fremst er bruksverdien – og ikke symbolverdien - som har påvirket hva som har blitt betraktet som industriarv. Det samme gjelder den manglende oppmerksomheten om kranene, og deres betydning i bybildet – særlig med tanke på at mange av de som jobbet på FMV fremdeles lever i dag. Gjenbruk av de bygningene på Trekantenområdet som har historisk interesse har vært oppe til diskusjon med jevne mellomrom, og restaurering der hensynet til bygningene står i fokus er godt ivaretatt. Men her er det påfallende hvor isolert den enkelte historiske bygningen blir betraktet. Mens det i den tidlige fasen av utbyggingsprosjektet ble luftet mange ideer om allsidig bruk av det omfattende utbyggingsarealet, kan situasjonen i øyeblikket (2008) virke forholdsvis låst, der tanken på å utporsjonere området til ulike kommersielle tiltak synes å være det mest nærliggende, dvs.

området betraktes primært som en arealreserve. Store deler av det øvre området står i fare for å ende opp som et moderne kommersielt kulturlandskap. Her er det ingen forbindelse til den tidligere funksjonen. Den tette koblingen området har til LKABs område som er i fortsatt drift er en ressurs som kan utnyttes for å gi området som helhet en opplevelsesverdi, men da er det viktig å se områdets utviklingsressurser under ett. Mangel på kapital og mangel på ideer synes å utelukke at det tas et slikt grep.

Når vi sammenligner hvordan sjøfronten blir utnyttet i utviklingsprosjekter (fremlagt i planer så vel som i faktisk gjennomførte prosjekter), er det for så vidt ikke overraskende å observere at det i mange byer i dag planlegges ut fra en nokså fastlagt mal som ser ut til å ha vunnet gjenklang hos store deler av arkitektstanden. Utbyggingen av ”Beddingen” på Værste, de nedstemte planene for Barbu - utbyggingen, planene som har vært lagt frem for havneutbyggingen i Ålesund og langs sjøfronten på Trekanten har flere likhetstrekk.

Som vist har Ålesund og Arendal hver sine spesifikke problemer som oppstår når nye prosjekter, inkludert ekspansjon av eksisterende tiltak, skal innpasses en bystruktur som allerede er underlagt en rekke begrensninger gjennom vernebestemmelser i PBL. Men de har også noen klare likheter: I disse byene blir rommet for *fortolkning* av verneplaner relativt stor. Vernebestemmelser - som i utgangspunktet er juridisk bindende - tøyes gjennom dispensasjoner og en utglidende praksis. En slik saksbehandling skaper presedens for etterfølgende saker, og bidrar til å svekke verneplanen som verktøy.

Synspunkter blant informantene på byenes kulturarv

I dette avsnittet blir utdrag fra intervjumaterialet presentert mer utdypende enn det har vært muligheter for hittil. De fleste intervjuene har hatt form av samtaler som har fått utvikle seg fritt. Hensikten bak intervjuene har vært å få innblikk i informantenes syn på hvordan hensynet til byens kulturminner og kulturmiljøer blir håndtert, samt deres synspunkter på hvem som er de viktigste aktørene i byutviklingsprosessene og argumenter som har vært fremme i forhold til vern og utvikling. Presentasjonen som følger nedenfor gir et kort innblikk i noe av den rikholdige informasjonen om byenes kulturarv som samtalen ga.

De første sitatene gjelder noen tendenser som arendalittene har registrert gjør seg gjeldende i deres by med hensyn til den generelle byutviklingen:

”Det har vært mange utbyggingssaker i løpet av de siste tre årene. Vi diskuterte om det egentlig har skjedd noe siden bybrannen i 1878, og dette er svaret vi kom opp med. Nå ser Arendal svært annerledes ut fra kysten” (A7/A8).

”Pollen ligger sikkert – de er trygge. .. Kommunen har brukt Pollen i markedsføringen av Arendal. Her foregår det rekesalg på bryggekannten og det identifiseres med Sommerbyen. Den er ikke berørt (av utbygging) på noen måte. Det er arealene utenfor som er truet. (A7/A8) Bro over Pollen, det er et forslag som har kommet opp. ”Nå kan du spise og drikke deg rundt Pollen”. Det er blitt et bilfritt miljø, takket være bygging av parkeringshus i fjellet. Og det er viktig for bylivet. I Pollen er det bygd trapper helt ned til vannkanten. Det har vært drevet med mye båtbygging i områdene rundt Arendal gjennom tidene. Arendal har en stor båtmesse, og da brukes Pollen som utstillingsvindu. Et annet arrangement er båtracet. Da spiller også Pollen en viktig rolle. Pollen er byens hjerte” (A4/A5/A6)

Når vi spør om det er press på arealene i Arendal, får vi følgende svar: ”Når det gjelder gamle Arendal, så er det lite arealer. Men det fins andre arealer enn strandsonen og utsikt over Galtesund. Arendal har lite park- og grøntareal. Der er det et stort behov for byen som helhet, og som er offentlig tilgjengelig. I kommunen som helhet er det areal nok. Men i strandsonen er det ikke det (A4/A5/A6)”.

”Det var strid om utbyggingen på Sanden på grunn av kjøpesenteret. Opprinnelig var det unseelig i høyden. Men det skulle vokse – så høyt at det ville skjule innfartsveien, som både var et historisk og visuelt element. Mange, inkludert vi, mente det var dumt å bygge så høyt at det ville skjule noe som var en del av Arendals identitet de siste 150 årene. Topografien er del av bildet: det er et flatt parti nede i sentrum, og så opp på hydedragene derfra. Man fornemmet strukturen derfra. Nå er den borte (A7/A8).

”En bekymring er blant annet det vi kaller ”Tvedestrand-tendensen”, hvor man ser at sentrumslokalene blir stående tomme. Og noen lignende tendenser kan vi se i Arendal og rundt torget – at lokaler blir stående tomme – fordi Amfi-Arena har mange butikker og folk går dit, særlig om vinteren. Men så blomstrer det opp om sommeren. Særlig Pollen blomstrer opp om sommeren. Der har det kommet mange restauranter og skjenkesteder. Nå ser vi at det kommer stadig nye puber – og spa-tilbud. Det blir kanskje litt ensidig? Arena-senteret er veldig stort for denne byen, når man også tenker på de sentrene som var her fra før. Nå er det til og med noen som har planer om senter på Myrene, like utenfor sentrum, vest for byen. Og da kan det bli konkurser og tomme lokaler i byen. Men Arendal lever jo om sommeren – da skjer det mye her. Men vi ser jo at Arena-senteret har endret handlemønsteret i byen – nå går alle først der (A1).”

En samtale vi hadde med arkitekter som selv deltok som sentrale aktører i planprosessene, ga oss en mulighet for å få innblikk i de faglige diskusjonene som foregår innenfor deres fag og forstå diskusjonene som har blitt ført rundt planleggingen av den nye bydelen Værste bedre:

”Vi henter eksempler på transformasjonsprosjekter eller gjenbruksprosjekter, prosjekter som lades med nytt innhold fra flere andre steder. De prosjektene som har vært mest toneangivende for det de selv har gjort, spiller på det som var der opprinnelig og på det som er nytt, ved å ta i bruk en form for kontrollert kontrastering i forhold til det opprinnelige. .. Vi betrakter planer mest som innspill i en prosess. ”Det forutsetter at planene må være dynamiske – men tankene langsiktige” .. Det foregår en spesiell flyt i markedskreftene. Omtrent alt nå er i privat regi, med unntak av større statlige tiltak og veganlegg. Det er masse private instanser som sitter med planene – eksempelvis Værste. Det overlates til de private at de skal ivareta offentlige funksjoner. Da blir det stilt spørsmålstegn ved deres rolle. Dette inkluderer arkitektene. Man kan bli utfordret i forhold til dette. ... I innspillene som har kommet i forbindelse med Værste-utbyggingen har det kommet til syne ulike tilnærming til utforming av byrommet. Snøhetta og Nils Torp sine innspill var klassisk, tradisjonell byplan – en by som kunne ha ligget hvor som helst. Det foregår et taktskifte i arkitektfaget og arkitektdiskusjonene. På den ene siden er det den klassiske, der det snakkes om byrom, skala, bredde. Byrom har en viktig plass i den tankegangen. ... Så er det en nyere planleggingsretning. Her settes fokus mot hva er hvor – og hvorfor. Betydningsfullt å se hvordan de ulike elementene påvirker hverandre, hvilke mekanismer påvirker hverandre konkret. Her er det viktig hvordan man visualiserer og formidler. I noen planer blir enkeltprosjekter bærende, kjerneverdier i planen. Det er å få disse enkeltprosjektene på rett plass som blir planens bærende kraft. Vi forsøker å tenke i den sammenhengen – hvordan kan vi plassere noe på en viss måte sånn at det skjer noe annet. Hva kan skape liv og røre? Hva er det for innhold som kan gi et område identitet –

slik at det ikke blir generelt, men får lokal identitet som blir lesbar? ... Det vi anser for viktig i vår planleggingsfilosofi, er å anvende arkitektoniske elementer som motiver eller magneter (F2/F3)”.

En hotelleier i Ålesund viste at han hadde reflektert mye over sitt ståsted i forhold til å kombinere bruk av eldre bygninger og nye funksjoner:

Kulturarv kan bli brukt i reiselivssammenheng og kan fungere som et drapunkt i den forbindelsen. ”Som jeg ser det, kommer det an på utviklerens perspektiv. Det dreier seg om hvorvidt det ses i et langsiktig perspektiv eller om man regner i kroner og øre”. En ren entreprenør vil tenke på bruken. Det er en annen sak om du bygger opp det du kan generere av verdier over tid. Det dreier seg om å forsterke og bygge videre på den egenarten som er her). ... Det handler om å skape en balanse mellom nytt og gammelt. Vi har fulgt en linje der vi prøver å få fram det originale. Det nye er nytt. Jeg legger vekt på design i kombinasjon med det gamle. Vi hadde Snøhetta inne i deler av arbeidet. Det var med på å skape plattformen for produktet. Det er dette folk like, sammen med kontrasten det skaper. Noen sier det er bare problemer med det gamle. Da lurar man seg selv. Det ligger mye egenverdi i det. Men det er ingen hjelp i å bare lage museum av en by (Å10). Når vi spør om hans synspunkter på måten vernebestemmelsene blir håndtert på i Ålesund, får vi følgende svar: Det gjøres altfor slepphendt. Det jeg skulle ønske, var at man definerte verdiene i Jugendbyen, men at det var utviklet i dialog med brukerne. Det er nok de færreste som ser verdiene dette kan ha. Dette bør også gjelde når man fører opp nye bygg – at man viser samtiden med den bebyggelsen som reises (Å10)

Han var langt fra den eneste i Ålesund som etterlyste klarere retningslinjer:

Ålesund har en Verne- og byformingsplan. Den er ganske omfattende. Hvis den hadde blitt fulgt, hadde byen sett annerledes ut. I for eksempel Oslo hadde man ikke kunnet gått så langt, ta for eksempel en slik ting som trapperom. Det er det ikke mulig å bevare i Oslo. Her er det imidlertid gjort en omfattende bruk av dispensasjoner. Alle gode intensjoner til tross. Det er i henhold til rådmannen at de har gitt dispensasjoner. Når man går omkring, er det proppende fullt av ny bebyggelse. Det er tilpasning fra 80-tallet eller helt nytt. En engelskmann som fikk tilsendt en del materiell om Jugendbyen i Ålesund, ble helt bestyrtet da han kom hit og tok byen i øyesyn: Han hadde vanskelig for å tro at det var samme by! Man stiller seg spørsmålet: Hva er autentisk i forhold til det opprinnelige – og hva er nytt, tilpasning. Det er snakk om et miljø som er hardt revidert (Å5).

I Narvik gjorde det seg gjeldende flere forklaringer på hvorfor den fysiske kulturarven ikke var et spesielt prioritert tema i byen:

Det er generelt en liten vilje i Narvik til å bevare kulturminner. Byen skulle anlegges raskt. Mangel på planer går igjen i etterkrigstiden. Det er tradisjon for at man gjør ting i Narvik uten å planlegge særlig mye. Der det er en plan kunne man bestemme seg til å fravike den. Nå har fylkekommunen vist interesse når det gjelder Trekanten. Det er viktig å vise respekt for en plan som er lagt og gå igjennom begrunnelsene for planbestemmelsene Da vi spurte informanten om han hadde noen tanker om hva folk mente om bygninger fra 50-tallet, svarte han følgende: Folk tenker vel ikke så mye over det .. Det er ikke så mange som jobber med det. Kommunen er ikke noen kraft. Vi har hatt en fortetting av bybildet i sentrum. Det synes gjennom bygging av balkonger etc. Narvik har lite igjen av trehusbebyggelsen i sentrum (N1)

Vi fikk samme inntrykk da vi stilte samme spørsmål til en annen informant i Narvik:

Narvik er en ung by. Man er ikke så opptatt av kulturminner. Vi har ikke fått til noen Fortidsminneforening her. Det ble forsøkt for en ti år siden. Interessen oppfattes ikke som overveldende. Men hva vil du bruke som måling? Konfliktsakene ligger et stykke tid tilbake. DEMAG-lageret er en slik sak (N3) ... Men etterkrigsarkitekturen er også spennende. Her burde vi vært mye mer opptatt av etterkrigsarkitekturen.

Gjenreisningsbygg er for lite respektert som kulturminner og arkitektur. Og vi burde også vært mer opptatt av samisk. Slike kulturminner er ikke inne i selve byen men i Skjomen, Beisfjorden og Bjerkvik. Vi har vært forholdsvis gode på krigsminnene, og vi har hatt entusiaster ... Og oppe i Gate 2 har vi Verdensteater. De blir nå restaurert og blir Ungdommens Hus. Bygningen blir veldig moderne inne, og det er lagt inn en mesanin i salen. Bygningen er fra begynnelsen av 1900, 1913 kanskje. Det gamle Verdensteateret var kino. Det sto tomt noen år. Selv om det er moderne inne, har det blitt lagt vekt på å ta vare på formen. Kinoboksen står der fortsatt. De driver nå og restaurerer ute. Det er en morsom prosess, der ungdommer er med i en læreprosess.. Kommunen ga ungdommene den i 100 års gave i 2002. Så det har jo tatt sin tid. ”Det blir et smykke”. Vi er stolte over at vi har fått til det. (N2)

6. KULTURARV OG BYUTVIKLING: IDEALER OG REALITETER

I dette kapittelet diskuterer vi kulturarv i forhold til byutviklingen generelt, og spør hvordan det forholder seg mellom idealer og realiteter. At kultur og kulturarv ofte figurerer i kommunens planer og strateginotater, betyr ikke nødvendigvis at hensynet til bevaring og ivaretagelse av kulturminneverdier prioriteres. På bakgrunn av eksempler vi har trukket fram tidligere på utbyggingstiltak fra de ulike byene som har skapt diskusjon lokalt spør vi om det er spesielle aktører som ser ut til å ha hatt sterk innflytelse på beslutningene. Hvilken rolle kulturminneforvaltningen har inntatt i slike spørsmål blir også berørt.

Utbyggernes posisjon

Når vi i dette avsnittet vil forsøke å oppsummere de observasjonene vi har gjort i de fire byene om utbyggernes posisjon, er det viktig å starte med å understreke at utbyggere er en sammensatt gruppe. Det kan være en enkeltstående privatperson som ønsker å bygge til på en allerede eksisterende eiendom, butikkeiere som føler behov for å ekspandere, hotelleiere som har behov for å tilpasse seg høyere standardkrav og dermed ekspandere osv. Det dreier seg også om entreprenører som i tett samarbeid med hel- eller halvoffentlige selskap har påtatt seg hovedansvar for større utbyggingsoppgaver.

Poenget er imidlertid å forsøke – på bakgrunn av de forholdsvis detaljerte beskrivelsene i forrige kapittel av de anerkjente kulturminnene og kulturmiljøene samt moderne kulturminner i byutviklingsområder – å vise noen tendenser i hvordan kulturarv håndteres.

I flere av byene er det eksempler på at når større forretningsdrivende og hotelleiere ønsker å ekspandere, er mulighetene deres for å nå frem store. Det betyr ikke at sakene ikke har vakt mye lokal diskusjon, men i slutføringen har de nådd frem. Som vist allerede er det slike saker som har foregått inne i selve verneområdet (hotell- og kjøpesenterutbygging i Ålesund) – og i tilgrensende sone av et verneområde eller i konflikt med fornminner (hotell- og kjøpesenterutbygging i Arendal). Men vi skal selvsagt være varsomme med å tilegne alle utbyggere samme motiver og holdninger, for også på utbyggersiden er det ulike syn, en av dem sier det slik: *”Som jeg ser det, kommer det an på utviklerens perspektiv. Det dreier seg om hvorvidt det ses i et langsiktig perspektiv eller om man regner i kroner og øre”*. Med dette mener han at enkelte ser kun på gevinstmulighetene i hvert enkelt prosjekt, mens andre oppfatter seg mer som bypatrioter og byutviklere enn som ”kremmere” (informantmeddelelse Å 10).

Hotellprosjekter synes å ha store muligheter for å vinne gehør hos de lokale politiske myndighetene. Narvik kommune har nettopp vedtatt at hotellkjeden Rica skal få bygge et 16 etasjer høyt hotell sentralt i byen ved torget, mellom gate 1/dagens E6 og Trekantenområdet, og reguleringsplan har vært ute til høring våren 2009. Motstanderne av bygget viser til eldre reguleringsplaner med begrensning av takhøyden, bl.a. i Sverre Pedersens ”Brente byers regulering” fra 1940-45, samt til begrensning av utsikten til det kjente fjellmassivet ”Den sovende dronning” fra sentrum og torget (Fjellet fikk sitt navn av engelskmenn i forbindelse med anleggingen av den eldste byen på stedet, Victoriahavn fordi den lignet dronning Victoria i silhuett (Wikipedia)). Tilhengere av hotellet viser til behovet for hotellplasser i byen til konferanser etc. (informantmeddelelse N 4). Et slikt hotell vil bli et landemerke og et

signalbygg (Løkken 2009). Paradoksalt vil et slikt moderne bygg kanskje i fremtiden dominere miljøet mer enn det gamle industrimiljøet i Trekanten.

*Rica Hotel Narvik, arkitekt Madsø Sveen
Arkitekter AS.
Forslag til utforming av 16 etasjes hotell i
Narvik. Etter Gisle Løkken, Arkitektnytt
7/2009.*

Narvik er et eksempel på en by med mange indre motsetninger. Store inntekter gjennom mange år har gitt byen en del flotte bygg og en mengde skulpturer og minnesteiner. Mens bebyggelsesstrukturen i sentrum har ligget fast siden forrige århundreskifte, har bombing og brann under siste verdenskrig gjort at det er kommet et stort innslag av betongbygg av funkistype fra 1950–60-tallet. Gjennomgangstrafikk av biler på E6 i sentrum har gjort miljøet mindre trivelig. Selv om retningslinjer i kommuneplan angående restriksjoner på byggehøyde og føringer for fasadeutforming etc. i stor grad er blitt beholdt gjennom fortetting med nybygg og ombygginger, har tillatelse til endring av detaljer i fasadene som balkonger etc. gjort at bybildet er blitt mindre enhetlig.

Regional kulturminneforvaltning og kommunene – roller og samarbeid

Dagens plansystem plasserer hovedansvaret for å ivareta lokale kulturminneinteresser til kommunene, mens det overordnede ansvaret for nasjonale og regionale kulturminneinteresser, herunder fredete kulturminner, ligger til Riksantikvaren på nasjonalt nivå og fylkeskommunene regionalt. Det er her de overordnede nasjonale og regionale retningslinjene for kulturminnevernet utvikles, og det er også her mulighetene for å gripe inn med innsigelser mot kommunale vedtak som oppfattes å være i strid med viktige kulturminneinteresser ligger. Vi kan stille spørsmål om et slikt system kan komme til å favorisere de byene der den fylkeskommunale forvaltningen er plassert. Det er imidlertid ingen av de konkrete sakene vi har kommet over som kan brukes direkte for å bekrefte eller avkrefte en slik påstand. Det er bare Arendal som er lokaliseringsssted for Fylkekommunen. Det kan være en tilfældighet at fylkeskommunen kom med høringsuttalelse og innsigelser i forbindelse med to store utbyggingssaker – men det kan også være en sammenheng ettersom regionavisene også er plassert her. Den levende diskusjonen som foregikk lokalt ble nødvendigvis også en del av de sakene som ble samtalestoff i fylkeskommunens kulturavdeling. I Østfold er fylkekommunen som kjent plassert i Sarpsborg. Som vist var det et godt samarbeid mellom utbyggingen av Værste og bygningsantikvaren i fylket. Han bor selv i Fredrikstad og har ikke lagt skjul på at han er en lokalpatriot og personlig engasjert i byens ve og vel. Nordland fylkeskommune er plassert i Bodø og Møre og Romsdal fylkeskommune i Molde. I begge disse byene er det lokale kulturinstitusjoner som i vernesaker fungerer som et viktig bindeledd mellom kommunen og fylkets kulturminneforvaltning. I Ålesund har det lokale museet Sunnmøre Museum ansvar for å gi høringsuttalelser i aktuelle saker – og selv om Jugendsenteret formelt ikke har slikt ansvar, engasjerer både de og Fortidsminneforening seg sterkt i mange av de sakene som influerer på ungdombebyggelsen og byutviklingen generelt. Ålesund har ingen

byantikvar, noe mange mener er et savn. Vernesiden har i dag mange ulike stemmer, noe som synes å være både en styrke og en svakhet. En styrke fordi ulike ståsteder gir større bredde i argumentasjonen, en svakhet når miljøene er dårlig koordinert og reiser skarp kritikk mot hverandre. Lokalpressen er en viktig formidler av vernesidens argumenter, men er også rask til å fremheve uenighet. Et eksempel på dette er store oppslag om at Jugendstilsenteret mener fylkeskonservator bør gå av fordi han ikke ivaretar vernet godt nok. I Narvik blir ikke Ofoten Museum formelt trukket inn i saker som dreier seg om bevaringsspørsmål, men museet øver et visst påtrykk i en del saker. F.eks. gjorde ”*museet noen utspill til Nordland fylkeskommune, fylkeskonservatoren, angående noen elementer som lå inne på Demag*” (intervjumeddelelse N 3). Fredrikstad Museum var som beskrevet tidligere sterkt inne i dokumentasjonsarbeidet rundt nedleggingen av Fredrikstad Mekaniske Værksted og har hatt en viktig rolle i formidlingen av stedets historie. Museet er gjennom plasseringen i Gamlebyen involvert i mye av det som foregår av vernediskusjoner i byen.

Det er en generell positiv oppfatning både i kommunene og fylkeskommunene om at det eksisterer en god dialog mellom kulturminneforvaltningen i fylket og kommunal forvaltning. Det gjelder alle byene. Man kan imidlertid få inntrykk av at den uformelle kontakten og informasjonsutvekslingen er større i noen byer enn i andre. I Fredrikstad og Arendal for eksempel kan det se ut som om mye utveksling av informasjon også har foregått utenom det ordinære saksforløpet, noe som er viktig for å kunne fange opp potensielle konfliktsaker på et tidlig stadium. I Narvik har kontakten med Nordland fylkeskommune vært mindre (informantmeddelelse N 2).

Når fylkets kulturminneforvaltning i noen sammenhenger kan synes å spille en litt usynlig rolle i forbindelse med viktige byutviklingsprosesser, kan dette ikke ses som en berettiget kritikk slik dagens forvaltningssystem fungerer. Mye av begrensningene ligger i de ytre rammebetingelsene som fylkenes kulturminneforvaltning må forholde seg til: begrenset økonomi / tilgjengelige ressurser, store geografiske ansvarsområder, sammensatt arbeidsfelt som inkluderer både automatisk fredete kulturminner, nyere tids kulturminner og kulturmiljøer der ulike lovverk og andre virkemidler kommer i betraktning. Det henger også sammen med at det regionale kulturminnevernet organisatorisk er en del av fylkeskommunen. Den er som kjent politisk styrt, og politikerne ønsker sjelden en alt for synlig administrasjon. Den kan lettere oppfatte administrasjonen som en konkurrent, noe som kan ramme fylkesnivået sterkere ettersom det er lenger vei mellom velgerne og fylkespolitikere enn mellom velgerne og kommunepolitikere. Fylkeskommunens representanter framstilles som kjent oftere som de mest ”usynlige” politikerne. Fylkeskommunens nye strategi som utviklingsaktør og partner med kommunene, har trolig også bidratt til at rollen som myndighet – den utskjelte ”overkommunen” – tones ned. Vi vil tilføye at dagens plansystem ikke setter en direkte stopper for at kulturminneforvaltningen kan være en aktiv part og sette i gang viktige kulturminnediskusjoner lokalt, men at begrensningene nettopp ligger på dette mer overordnede planet. Satt på spissen kan vi uttrykke det slik at fylkets kulturminneforvaltning oftere fungerer som ”kompromissmaker” enn som aktive dialogpartnere – noe som henger sammen med dagens forvaltningssystem.

Organisatoriske virkemidler

En undersøkelse utført av NIKU og Universitetet i Tromsø (Nyseth og Sognæs 2009) viser at kommuner som har lyktes med sine bevaringsområder, alle har vært kreative og tatt i bruk virkemidler og organisatoriske løsninger som kommer *i tillegg til* de formelle virkemidlene som følger direkte av Plan- og bygningsloven. Forfatterne hevder at en verneplan trenger legitimitet og oppslutning ut over det som følger direkte av de juridiske

bestemmelsene. For å kunne håndheve planen, synes kommunale myndigheter å være avhengige av aktive støttespillere i lokalsamfunnet. I mange tilfeller dreier det seg om former for *samstyring* med andre aktører og institusjoner. Det dreier seg om lokale praksiser som har utviklet seg over lang tid og som er influert av den kontekst de opererer innenfor. Det er snakk om en bred vifte av potensielle støttespillere, avhengig av stedet og særlige trekk ved kulturområdet. Slike samarbeidskonstellasjoner opptrer i ulike former, med ulike funksjoner, og ulike grader av formalisering. Noen har karakter av rådgivende utvalg, mens andre opptrer som mer formaliserte partnerskap eller forekommer som løse sammenbundne nettverk.

De rådgivende utvalgene er som regel formelt oppnevnt og sammensatt av deltakere både fra kommunen som organisasjon og fra sivilsamfunnet utenfor. I tillegg til rollen som rådgivere for kommunen, vil de som regel ha veiledningsoppgaver overfor beboerne i verneområdet. Ofte disponerer de også noen mindre budsjettposter for tildeling av midler til maling, arkitekt hjelp eller annet.

I praksis kan også frivillige organisasjoner som befinner seg på utsiden av kommuneorganisasjonen ha en rådgivende rolle overfor kommunen, men da som en høringsinstans som velger selv om den vil uttale seg eller ikke. I slike sammenhenger kan det dreie seg om Vel- og Verneforeninger knyttet til et bestemt område, eller organisasjoner som har som formål å arbeide for kulturminnevern på generell basis og med et langsiktig siktemål, slik Fortidsminneforeningen nå har gjort i mer enn 160 år. Uttalelsene som leveres vil imidlertid variere, avhengig som de er både av frivillig innsats og medlemmenes kompetanse. Problemet med disse organisasjonene er at de ikke har noen makt – de er avhengig av å bli lyttet til. Erfaringen fra Arendal er denne: *”Kommunen er interessert i høringsuttalelser, og det kan de få. De følger spillereglene. Men de blir ikke tatt med i betraktning. Det er et spill for galleriet. Saksprosessene i byen foregår slik at noen har snakket sammen og blitt enige”* (informantmeddelelse A4 / A 5 / A 6).

Partnerskap er et mer forpliktende samarbeid mellom parter som i utgangspunktet anses som likeverdige. Et partnerskap vil normalt være formalisert i form av stiftelser, aksjeselskaper, eller andre former for avtaler som regulerer forholdet mellom partene. Disse vil ofte være opprettet for å ta seg av oppgaver som ligger i skjæringsfeltet mellom offentlig og privat sektor og ressursene til å drifte samarbeidet og løse oppgavene hentes inn i form av bidrag fra deltakerne. Problemet med disse er at det oppstår nye konstellasjoner som unndras offentlig innsyn. Det tette båndet mellom utbygger/eier og kommune er tydelig kompliserende både i Fredrikstad og Arendal. *”Samarbeidet mellom kommunen og næringslivet er en ny tendens. Og hvis vi skal se litt kritisk på det, så har man inntrykk av at kommunen forhandler ferdig med næringslivet, og så kommer den politiske prosessen”* (intervjumeddelelse A 1). I Fredrikstad sitter kommunen med eierinteresser i Fredrikstad Energi, som eier store deler av utbyggingsselskapet Værste AS. Flere av styrerepresentantene er også politikere i kommunen. I Ålesund finner vi også slike tette bånd mellom utbygger og kommune. Det gjelder et område der arealene er frigitt fra havneformål for flere år siden og det er eiendomsorganisasjonen til Ålesund kommune som disponerer arealene. Denne er organisert som et foretak og opptrer dermed på mange måter på linje med private utbyggere.

I Narvik kommune er administrasjonen organisert i tre områder, oppvekst og kultur, teknisk og administrasjon. Det er to kommunale foretak, Narvik havn og Narvik vann og avløp. Kommunen har eierandeler i flere selskaper, mens Narvikgården AS er et heleid kommunalt selskap. Behandling av bygge-, og reguleringssaker skjer ifølge informanter på vanlig måte,

også for områder og tiltak der Narvikgården AS er byggherre og tiltakshaver (informantmeddelelse N 4).

I Narvik sentrum er private reguleringsplaner regelen, og kommunen responderer på disse. Informanter har pekt på at det i Narvik er tradisjon for at næringsinteressene har prioritet på grunn av den store økonomiske avhengigheten som byen har av LKAB, Ofotbanen og NSB. Narvikgården as driver etter forretningsmessige prinsipper og setter økonomiske hensyn fremst (informantmeddelelse N1 og N 4).

Det finnes også uformelle nettverk og samarbeidsformer der dugnadsinnsats og personlig engasjement står sentralt. Disse kan være opprettet for å gjennomføre konkrete prosjekter eller bestemte arrangementer, men hvem og hvor mange som er medlemmer vil kunne variere i sterkere grad enn for de andre samarbeidsformene. Under dette punktet må man også regne typiske aktivistnettverk, som har som formål å påvirke beslutningstakerne. Slike nettverk fantes i Arendal, hvor det er et meget aktivt lokalt foreningsliv – både velforeninger og historielag/Fortidsminneforening. De har sett fordelene av å danne allianser, og nå er det dannet felles nettverk for byens velforeninger. De er aktive i planprosessene og deltok for eksempel med stand på torget i Barbusaken. Også Tyholmens venner var aktive når det gjaldt påbyggingen av hotellet på Tyholmen. De bruker mange kanaler – aviser, politiske apparat, eget nettverk, stands. For øvrig gir Historielag og Fortidsminneforening også ut årbøker/tidsskrift.

Fredrikstad har ikke særlige aktive foreninger som engasjerer seg spesielt i forhold til å ivareta kulturminneinteresser. Det finnes riktignok et historielag, men de har ikke vært særlig opptatt av bevarings spørsmål knyttet til Værste.

Heller ikke i Narvik var det noen sterke uformelle pressgrupper innenfor bevaring og kulturminnevern. Ofoten slekt- og historielag har hatt slektshistorie i fokus og har også hatt et videre geografisk virksomhetsområde enn bare byen. Imidlertid er det fra 2008 ønske om å spille en mer aktiv rolle i utbyggingen av Narvik og bevaringen av kulturminner (informantmeddelelse N 1). Det er ingen lokalforening i Narvik for Fortidsminneforeningen og ingen velforeninger med spesielt fokus på bevaring. Ofoten museum (del av Museum Nord) eier også faste kulturminner og engasjerer seg i bevaring og selvsagt i formidling av kulturminner og har en stor påvirkningskraft når det gjelder folks innstilling til kulturminner og kulturarv. Men museet har ikke deltatt i debatten om utvikling av Trekantenområdet (informantmeddelelse N 3). Museene vil oftere fokusere på historien og kan mangle kompetansen for å delta i debatten om hvordan denne kan integreres i planleggingen.

Mange i Narvik har derimot engasjert seg individuelt i forbindelse med folkemøter om Trekantenområdet og om sentrumsplanen, men bare enkelte eldre bygninger her har reist folkelig engasjement i form av ønske om bevaring. Derimot er det som vist stort engasjement for kulturminner utenom sentrum, kulturminner som har med Ofotbanen, rallarkulturen og rallarvegen å gjøre.

Aviser og lokale medier er en viktig part for å fremme diskusjoner på lokalt plan. Lokal presse viser ofte stor interesse for spørsmål som dreier seg om den fysiske byen – både om utbygging og riving, så vel som utbedring og vern. Bygningshistorie og personlige fortellinger har lett for å få plass. Når det gjelder mer grunnleggende diskusjoner om byutviklingens kurs er det imidlertid vanskeligere å få disse presentert på en saklig og oversiktlig måte. Medias forkjærlighet for strid og ”skandaler”, gjør at det som i

utgangspunktet kan være en saklig uenighet, lett blåses opp til å dreie seg om uforenlige fronter. Media bidrar på den måten til å sette slike saker på dagsorden, men ikke nødvendigvis til en saklig debatt som kan føre frem til større forståelse og konsensus.

7. KULTURARV SOM PREMISS ELLER FERNISS?

Dette konklusjonskapittelet er ment å fungere både som en summarisk gjennomgang av det vi oppfatter som de viktigste resultatene av undersøkelsen, samt påpeke noe av det vi ser som begrensninger for å ivareta kulturminner og kulturmiljøer i dagens byutvikling. Det gjør vi gjennom å ta stilling til spørsmålet om kulturarv i dag først og fremst evner å legge premiss for videre byutvikling, eller om kulturarv heller kan oppfattes som en forholdsvis generell term som helst tas i bruk i overordnede kontekster der det i liten grad inngår i forpliktende sammenhenger.

Om resultatene

Hva som presenteres som kulturarv: Det som innenfor kulturminneforvaltningen regnes som udiskutabelt verneverdig har en selvsagt plass, fordi det fyller kriterier som det er en forholdsvis stor enighet om (alder, historisk betydning, symbolverdi, estetisk og arkitektonisk verdi, sjeldenhet, representativitet for en bestemt periode). Samtidig ser vi at det er blitt allmenn aksept for å regne inn det som man innenfor kulturminneforvaltningen gjerne betegner som immateriell kulturarv, det vil si ”lokalteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til” (Kulturminneloven § 2), og da kan det dreie seg om både videreføring og nyskaping av lokal tradisjon basert på historiske hendelser som kan foregå innenfor en historisk ramme som bidrar til å forsterke tilknytningen til viktige kulturmiljøer i byen. Det er også en god del eksempler på at enkeltstående bygninger og anlegg som i en historisk sammenheng kan betegnes som forholdsvis unge, f.eks. fra tidlig 1900-tall, blir vurdert som viktige i en lokal historisk sammenheng og blir diskutert i bevaringssammenheng. I slike situasjoner blir det åpnet for diskusjoner rundt hva slags nye funksjoner bygningene kan fylles med og hvordan man skal forholde seg til balansen mellom krav til bevaring av autenticitet og ønsket om å være moderne.

Begrunnelser som gjør seg gjeldende: Det som angis som begrunnelser i kommunale planer er ofte koblet opp mot et ønske byene har for å tiltrekke seg nye innbyggere og næringsmuligheter ved å ha et særpreget urbant miljø, med en størrelse som gjør det attraktivt for unge familier. Kultur og kulturarv brukes for å profilere byene som attraktive steder, og denne tendensen til å anvende kultur for økonomiske formål er som kjent i tråd med internasjonale tendenser. En by med en historisk forankring kan bidra til å knytte et bånd til stedet og bygge opp en stedsidentitet til byen.

Hvorvidt det er utarbeidet planer som legger føringer for vernearbeidet: Kulturarv er en tematikk som ofte er til stede i planer og strategiske dokumenter på et generelt plan. I tre av de fire byene har kulturminneproblematikken vært diskutert forholdsvis lenge, for eksempel i Ålesund og Arendal gjennom samarbeid med kulturminnemyndighetene om utvikling av bevaringsplaner (kommunedelplaner). De erkjenner betydningen av sin unike byhistorie og anser byens eldre bebyggelse som en velegnet ramme for å profilere byen overfor turister. I disse byene er det med andre ord en alminnelig forståelse mellom kulturminnevernere og de lokale planmyndighetene om det generelle rammeverket de arbeider innenfor. Men kulturarv er selvsagt bare et av en rekke temaer som inngår i byenes kulturpolitikk. Generelt sett kan vi si at det gis forholdsvis detaljerte retningslinjer i noen av planene for hvordan vern i bestemte vernesoner skal overholdes, men at mye endringer skjer gradvis uten at det nødvendigvis må forelegges til godkjenning. Slike endringer synes det å være vanskelig å fange opp i dagens praksis (jf. erfaringene fra Arendal og Ålesund). Det er når konkrete reguleringsplaner fremlegges at de største endringene inntreffer. Her hadde det vært ønskelig om det i større grad lå en helhetlig kulturmiljøtankegang til grunn for beslutningene som fattes som ledd i

saksbehandlingen (jf. omtalen tidligere under Regional kulturminneforvaltning og kommunene – roller og samarbeid).

Hva slags diskusjoner som føres og hvem som forfekter ulike synspunkter: I den begrensede graden vi har hatt mulighet for å følge de lokale debattene som har foregått, ser vi at spørsmålet om utbygging skaper engasjement. Flere av utbyggingstiltakene vi beskriver (eksempelvis Værste og Trekanten) har – i alle fall i perioder – hatt et bevisst forhold til å utnytte lokale media til å bringe ut informasjon om aktiviteten. Det har bidratt til å skape lokal debatt og bygd opp interessen omkring lokal stedsutvikling gjennom å skape optimisme omkring vekst og utvikling. Konkrete vernesaker blir også tidvis drøftet i avisenes spalter, om enn ikke med samme glød. Det hender de blir møtt med begeistring, men kan også møte motstand. Da engasjerer både lokalpatrioter og representanter for kulturinstitusjoner seg.

De viktigste aktørene – samt om det er spesielle aktører som ser ut til å ha hatt sterk innflytelse på beslutningene: I de lokale plansakene som berører kulturarvsspørsmål - direkte eller indirekte - er det en rekke aktører som i ulik grad er involvert, både fra forvaltningen, utbyggersiden og sivil sektor: Riksantikvaren via nasjonale strategiplaner, pilotprosjekter etc. - Fylkets kulturminneforvaltning via kulturminneplaner utviklet for fylket samt via uttalelser og faktisk saksbehandling i pågående plansaker - Kommunens saksbehandlere via kommuneplaner og innspill til strateginotater - Lokalpolitikere i rollen som beslutningstakere - Partnerskapsavtaler mellom det offentlige og det private - Private entreprenører, som bl a inkluderer sterke aktører av typen hotelleiere, forretningsdrivende, næringsutviklere av ulik slag etc. - Frivillige foreninger, inkludert kulturaktører av typen museer, kunstgallerier og lignende - Aviser og andre media - Privatpersoner som deltar i diskusjonene gjennom aviser og andre media. Som gjennomgangen av et utvalg store utbyggingsprosjekter i de fire byene viser, ser det ut til at aktører av typen hotelleiere, forretningsdrivende og entreprenører i kraft av å medvirke til å fremme næringsutviklingen i kommunen har vært dyktige til å få gjennomslag for sine argumenter i utbyggingsaker.

Hvilken rolle har kulturminneforvaltningen inntatt i slike spørsmål: Kulturminneforvaltningen har i hovedsak arbeidet innenfor det vi vil karakterisere som deres avgrensede og definerte arbeidsfelt, som dreier seg om å utarbeide regionale kulturminneplaner og komme med uttalelser hvis det oppstår tvil om hvorvidt konkrete reguleringssaker influerer på kulturminners situasjon. De har i mindre grad engasjert seg i mer overordnede diskusjoner omkring byutvikling og kulturarvens plass i de enkelte byene, i hvert fall ikke i en slik grad at det har nedfelt seg i strateginotater på området.

Hvilken grad av enighet eksisterer blant folk i dag når det gjelder hva som er verdifulle kulturminner i deres by: I de offisielle plandokumentene og ikke minst i presentasjonen av byene på kommunenes egne nettsider er kulturminnene gjennomgående gitt en positiv omtale og stor plass, gjerne som en viktig identitetsfaktor. Oppfatningene er erfaringsmessig mer varierte innen forskjellige grupper av bybefolkningen, og praktisk forvaltning og behandling av kulturminner viser ofte at oppfatningene er høyst delte og at bevaring ikke blir prioritert. Generelt sett kan det se ut som kulturminneforvaltningen har en stor definisjonsmakt når det gjelder kulturminnefeltet, i den forstand at når en bygning eller anlegg blir fredet (eller vernet gjennom PBL) blir det tilført en ny status. Denne statusen blir fremhevet i turistbrosjyrer og lokalhistoriske guider. Det kan også omfatte bygninger som er relativt unge, noe vi f eks ser tydelig i forhold til NSBs bygninger på Trekantenområdet i Narvik. Det betyr neppe at det er en allmenn enighet lokalt rundt slike spørsmål, men det betyr mye at slike bygninger blir betraktet som viktige lokale ressurser og omtales med respekt. En bred offentlig diskusjon rundt kulturminner og kulturmiljøer bidrar også til økt interesse for stedsutvikling generelt, og

i Arendal er den løpende diskusjonen omkring etablering av kanaler i bybildet et eksempel på dette.

I hvilken grad har skiftet mot mer nettverksbaserte prosesser i planleggingen også virket inn på arbeidsformene innenfor de frivillige kulturminnearbeidet: Det ser ut til å være en tendens til at nye og mer komplekse samarbeidsformer innenfor byutvikling fører til at noen saker unndras fra offentlighetens lys og fra offentlig debatt. Sett i lys av en slik tendens er det behov for frittstående aktører som kan bringe saker opp til debatt. På bakgrunn av det begrensede studiematerialet vårt er ikke mulig å uttale seg sikkert om det frivillige kulturminnearbeidet nå er i ferd med å endre seg, og om det er en form for reaksjon på de utydelige grensene som oppstår mellom den offentlige og den private sektor i nettverksbasert planlegging. Men vi har referert til en sak der mobilisering av lokal motstand ble brukt som lokal strategi for å påvirke lokalpolitikere og bystyremedlemmene til å endre syn i en utbyggingssak, og der innsatsen ble kronet med hell.

Et uoversiktlig planlandskap

Som gjennomgangen av et utvalg av de fire byenes planer har vist, finnes det mange forskjellige plantyper som mer eller mindre direkte kan influere på hvordan kulturminner og kulturmiljø forvaltes for fremtiden. Begrepet ”plan” kan omfatte dokumenter av mange ulike slag, utarbeidet etter ulike prosedyrer og med ulike konsekvenser. Noen er juridisk bindende og et kraftig styringsverktøy, andre viser til politiske intensjoner på et overordnet nivå og i et lenger tidsperspektiv, mens andre igjen befinner seg på et nivå som gjør at de vil få liten eller ingen praktisk betydning. Som det fremgår av gjennomgangen står en del planer og venter på å bli oppdaterte. Prinsippet om kommunalt selvstyre står sentralt i norsk forvaltning, og ligger til grunn for plan- og bygningsloven. Dette gir en stor grad av rom for å bestemme hvilke planer som skal lages. Men planer blir dårlige styringsredskap hvis de ikke følges opp politisk og administrativt. Noen forhold er enkle å styre ved hjelp av en plan, andre vanskeligere. Policy-dokumenter som er vedtatt av et kommunestyre i en periode, blir ikke nødvendigvis håndhevd i neste periode, særlig ikke hvis det i mellomtiden har skjedd et politisk maktskifte. Et problem som også kan melde seg, er at holdninger til planene kan være ”glidende”, i den forstand at synspunkter er kontinuerlig under diskusjon og i endring, og at planer som for eksempel er utarbeidet for å dekke en hel tiårsperiode i visse henseende kan risikere å være uaktuelle før de er modne for rullering. *”Det sies at langsiktige planer er uforutsigelige, de blir nemlig aldri fulgt”* (informantmeddelelse F 2/ F 3).

Begrensninger i dagens planpraksis

”Hva har vi fått til? Vi har tapt alle kampene. .. Vi vinner når det gjelder enkeltsaker. Kommunedelplanen gjelder jo veldig mye hvordan vi bare har enkeltbygninger. Da vinner vi gehør. Men når det gjelder store utbygginger, større områder, der vinner vi ikke. Men jeg tror det gjelder hele nasjonen Norge. Man må ned til Italia for å se hvordan kulturminnevernet gjennomsyrrer planpolitikken. Vi har et sterkt naturvern, med egne statlige rådgivere på fylkesnivå, men vi har ikke noe tilsvarende når det gjelder kulturminnevernet” (informantmeddelelse A 7/ A 8)

Vi starter med å omtale noen av de klare begrensningene dagens praksis med prosjektbaserte reguleringsplaner setter for å utøve en helhetlig, veloverveid og gjennomtenkt ivaretagning av kulturminner og kulturmiljøer. Helheter ufordres kontinuerlig og forutsetter forhandlinger i

hver enkelt sak. Det er en del problemer som kan sies å være felles problemer som bykommuner må takle i dag i forhold til områder og enkeltanlegg som er anerkjente som verdifulle i bybildet. Det dreier seg om forandringer i stedets visuelle karakter forårsaket av gradvis ombygging av enkeltbygninger, jf problemene Arendal har definert. I forbindelse med utbedring av bygningsmassen skjer det en endring og forenkling av bygningselementer og dekor, og slike endringer skjer på alle nivåer, fra bystruktur til fasadedekor. Hvor store og hvor mange endringer tåles før det miljøet som skulle vernes forvitres, er et åpent spørsmål. Kontrast i små doser synes ofte å virke oppkvikkende på bysamfunnet, men det går en grense for hvor mye som kan tåles over tid. Det som er spennende som nytt, blir ofte oppfattet som passé etter en tid, og bidrar dermed til å svekke helheten. Ved at det tilfører noe nytt og moderne kan det bidra til nye opplevelser og utviklingsoptimisme, men denne er dessverre av relativt kort varighet. Som påpekt tidligere kan kulturmiljøene i verneplaner innenfor PBL være godt nok beskyttet gjennom utfyllende bestemmelser, men problemer kan eksempelvis oppstå i de nærmeste sonene rundt, som ikke er underlagt spesielle bestemmelser. Her kan vi håpe på at aktiv bruk av den nye PBL paragraf om *hensynssoner* vil gjøre det enklere i fremtiden å forebygge utilsiktet brudd med vernet bebyggelse. Hvis enkeltbygninger av ulike grunner forsvinner, kan det oppstå uenighet rundt hva slags bygninger som bør komme som erstatning. Diskusjonen om tipasning /kontrast er en konstant utfordring.

Et stort problemkompleks melder seg i forhold til store helhetlige kulturmiljøer som ikke er definert som verneområder, jf. Narvik sentrum. De overordnede føringene i kulturminneplanen som er av typen ”fremheve betydningen av kulturminner som uttrykk for prosesser over tid” og å ”skape oppslutning om verdiene kulturminner og kulturmiljøer har som fortellere” gir få eller ingen konkrete holdepunkter for hvordan det skal bli mulig å sikre at byens enhetlige karakter opprettholdes fremover. Problem som byer av Narviks type erfarer, er at bygningsmassen er for ung til å ha oppnådd nødvendig anerkjennelse som et kulturmiljø som samlet bør underlegges bestemte føringer, og da kan manglende vedlikehold og mindre, gradvise endringer lett føre til at helheten smuldrer bort.

Vi savner et større fokus på de mulighetene de eksisterende materielle strukturene har for enten å forsterke eller å skape en ny karakter i et område som er inne i en omformingsprosess.

Vi ser en rekke utfordringer for vern og utvikling av kulturmiljøer i definerte utbyggingsområder med industriarv. Det man i en ideell situasjon kan ønske seg, er at det allerede på et tidlig tidspunkt i planleggingsprosessen blir lagt en plan for hvordan industriarven som helhet skulle ivaretas. Med en åpen prosess og idédugnader som gir rom for innspill fra flere parter ville sannsynligheten vært større for at det materielle kulturmiljøet ikke bare ble innsnevret til å dreie seg om industrihaller, men der også øvrige deler av anlegget, slik som kraner, jernbanespor, dokker, havna etc. ble vurdert i et helhetsperspektiv. Da blir ikke industriarven bare redusert til en bruksressurs, men blir også vurdert i lys av at den kan tilføre en by en viktig verdi på det symbolske og opplevelsesmessige planet. I slike prosjekter er det muligheter for å få til et velfungerende samarbeid hvis det både hos utbyggerne og innenfor kulturminneforvaltningen finnes erfaring og spesiell interesse og kunnskap omkring denne typen verneproblematikk.

Det kan være mange grunner til at tankegangen rundt større helhetlige kulturmiljøer har vanskelig for å få fotfeste. Mange av konfliktsakene innenfor kulturminnevernet dreier seg fortsatt om enkeltstående bygninger og anlegg, sjeldnere om større kvartaler og bydeler. Dette er ikke synspunkter som er fremmede i kulturminneforvaltningen; ”Kanskje det er vi som burde være klare på å legge premisser: at det som går på kulturmiljøer blir innlemmet og blir

en del av premissene i arbeidet, og ikke blir hengende etter slik som i dag. Jo tidligere vi kommer inn, jo bedre... Vi merker ofte at hvis vi kommer inn tidlig, så tas det mer hensyn. Men vi har jo ikke ressurser til å forholde oss til alt...” (informantmeddelelse A 7/ A 8). En uheldig konsekvens av for sterkt fokus på slike enkeltstående bygninger som planleggingsverktøyet foreløpig ikke ser ut til å ha klart å løse, er hva som skjer i områdene mellom enkeltbygningene med sentral historisk betydning. Hvis byggevirksomheten ikke forholder seg til noen strategiske føringer for hvordan man i fremtiden tenker seg at området og byrommet som helhet skal utvikle seg, kan den samlede effekten bli at enkeltbygningene med sentral historisk betydning blir stående igjen som løsrevne ”fremmedelementer” fremfor å profileres.

Eksempler vi har trukket frem på bruk av nybygg for å skape nye helhetlige sammenhenger (eks det nye Kultur og kommunehuset i Arendal) viser at det er mulig å bruke moderne arkitektur bevisst for å understreke et områdes karakter, uten at det behøver å gå på bekostning av viktige kulturminner i området. Det bør stimuleres til flere diskusjoner omkring samspillet mellom gammelt og nytt, der arkitektonisk kreativitet og nyvinning kombineres med respekt for kulturhistoriske karaktertrekk i miljøet. Kulturminneforvaltningen bør være en selvsagt part som involverer seg for å igangsette slike prosesser. Dagens idealer går i retning av å spille på kontraster for å bringe inn variasjon og overraskelsesmomenter i bybildet. Men det kan gå en grense for hvor mye kontrast et etablert område tåler. Hvis kontrast dyrkes som strategi i byutviklingen, kan det være behov for å stille seg spørsmål om ikke kontrast er et virkemiddel som egner seg best i små doser, fordi det ligger farer i at utstrakt bruk vipper over og bidrar til å skape et utilsiktet kaos? Kontrast som virkemiddel er svært ”her og nå” orientert. Og som en representant for kulturminneforvaltningen uttalte; *”det er krevende å få til kontrast, skulle gjerne ha sett nokre gode eksempler. Når ein seier dette til arkitekter, blir dei fornærma”* (intervju meddelelse Å 3).

Vi ser hvordan dagens planleggingspraksis med å fremme private utbyggingsprosjekter kan forsterke en oppstyking av en sone som ideelt sett burde betraktes i et helhetsperspektiv. Noen overordnede strategiske føringer ville ha kunnet forhindre både landskapsmessig og planmessig fragmentering som vi har registrert skjer f.eks i forhold til den lange sjøfronten i Arendal.

Mer ferniss enn premiss

Det er ingen tvil om at det å ta vare på kulturarven er et oppriktig ønske hos store deler av befolkningen. Undersøkelser gjort på oppdrag fra Riksantikvaren viser at kulturminner har en stor plass i folks bevissthet og at det er bred oppslutning om å sikre et rikt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer. Steder som har kulturminner og miljøer er stolte over disse og viser dem gjerne frem. I Ålesund er man stolt over Jugendbyen, i Fredrikstad over Gamlebyen og ”Værste”, i Narvik er det ikke det fysiske miljøet, men rallarhistorien som står i forgrunnen og i Arendal vekker alt som minner om tiden med ”de hvite seil” positive assosiasjoner. Det kan imidlertid være vanskelig å skille mellom de konkrete, fysiske objektene og den mentale forestillingen om disse. I Ålesund er mange av bygningene fra Jugendperioden revet eller endret. Hvor mange til kan forsvinne uten at forestillingen om Ålesund som Jugendbyen blir svekket eller dør ut? Hvor mange fysiske minner fra rallartiden trengs i Narvik for at fortellingen om rallartiden skal holdes levende?

Når det kommer til konkrete saker, der man må velge mellom bevaring og endring, synes det ikke å være like bred oppslutning om vern. Meningene er mer delte. Det er få som går på barrikadene for å hindre at objekter som er en del av kulturarven forsvinner eller mister

vesentlige kvaliteter pga uheldig ombygging. Det er greit å bevare så lenge det ikke kommer i konflikt med utbyggingsinteresser. Når dette skjer, synes mange å mene at praktiske og økonomiske behov må veie tyngst. Det synes også å være et sterkt behov for å vise at man følger med i tiden, at man er moderne. Evne til å ta opp nye og trendy former utenfra fremstår som viktigere enn evne til å vedlikeholde eksisterende miljøer i pakt med opprinnelig materialbruk, utforming og utførelse. Forestillingen om ”kulturarven som ressurs” synes å ligge på et annet plan. Det synes ikke å dreie seg om å vinne ny teknologisk kunnskap om å ta vare og styrke den lokale bygningsmessige kompetansen, men om ”branding” og omdømmebygging, om å utvikle reiselivsnæringen og andre nye næringer i kjølvannet av denne. I forbindelse med utnytting av sjøfronten som potensial i utviklingsprosjekter (fremlagt i planer så vel som i faktisk gjennomførte prosjekter), er det for så vidt ikke overraskende å observere at det i mange byer i dag planlegges ut fra en nokså fastlagt mal som ser ut som har vunnet gjenklang hos store deler av arkitektstanden. Dette tyder på at det er enklere å ta utgangspunkt i nasjonale og internasjonale trender, dvs. gjøre det samme som alle andre, fremfor å ta utgangspunkt i særegne lokale forhold, med en høyst spesiell kulturarv, som kunne ha dannet grunnlag for å gjøre *noe annet* enn alle andre. Dette sier vel noe om hvor vanskelig virkelig innovasjon er, selv om ordet i våre dager er på alles munn.

Kulturarven synes dessverre å være mer ferniss enn premiss – den blir noe man pynter seg med, på samme måte som andre steder man gjerne vil sammenligne seg med. Å gjøre kulturarven til premiss ville ha krevd en helt annen og langt mer nysgjerrig og utforskende holdning til det man har fått overlevert.

Som vi tidligere har vært inne på, har nye konstellasjoner på plansiden skapt et landskap det kan være vanskelig å orientere seg i. Det er ikke lenger en klart definert, nøytral og oversiktlig kommune på den ene siden og ”alle andre” på den andre siden. I stedet er det et uoversiktlig nett av samarbeidskonstellasjoner som involverer parter av ulike slag - formelle og uformelle, offentlige og private, sterke og svake. Noe av dette samarbeidet, og fasene i det, vil være åpent og tilgjengelig for allmennheten, men noe av det vil foregå uten offentlig innsyn.

For folk flest kan det være vanskelig å orientere seg, forstå hva slags plan det dreier seg om og hvilke muligheter man har for å påvirke den. Det faktum at mange planforslag langt på vei har funnet sin form før de når offentligheten, tilsier at det i mange tilfeller vil være ”for seint” når saken kommer til offentlig høring. Når man i tillegg vet at de fleste planer, på reguleringsplannivå, er private planer knyttet til konkrete utbyggingsprosjekter, ser man at vernehensyn under slike rammebetingelser vil være et ”svakt” hensyn. Å få vedtatt en reguleringsplan er et nødvendig skritt på veien for å kunne bygge. Det er få planer som er åpne for reell medvirkning. Fordi det dreier seg om et allment, generelt og tidsbestemt behov, ikke et konkret, personlig og tidsbestemt behov - slik en byggesak er for en utbygger - vil ønsket om vern sjelden bli frontet med samme styrke som ønsket om utbygging.

Rent konkluderende vil vi hevde at rommet for fortolkning av planverktøyet er svært stort. Når det gjelder utviklingsprosjekter i by, kan det se ut som hensynet til de omkringliggende kulturmiljøene og den helhetlige urbane strukturen er blitt mer et spørsmål som skal legges frem til politisk forhandling enn et spørsmål som de kommunale planleggerne skal forholde seg til i utgangspunktet. I jakten på å finne svar på utfordringene kan det ligge en viss hjelp i å lete etter sammenhenger mellom områdene som inngår i en bystruktur. Det dreier seg nemlig også om å forvalte en struktur, for en by kan ikke forvaltes som enkeltelementer alene^{viii}. Det blir da sentralt å forholde seg til byen ut fra en forståelse av at en by aldri kan oppfattes som en form som er fastsatt en gang for alltid, men at en by må utvikles kontinuerlig. I dette

arbeidet er det behov for at mange parter spiller på lag: kommunen, forvaltere og verneentusiaster, kreative arkitekter og fremadskuende entreprenører. Vi kan håpe på at et nytt engasjement i forhold til helhetlig byplanlegging vil melde seg og i en form hvor kombinasjonen av vern og fornyelse blir et kjernesporsmål.

Utfordringer og behov for nye arbeidsformer

På bakgrunn av undersøkelsen vil vi avslutningvis peke på noen områder hvor det er behov for å styrke kompetansen i kommunene, slik at hensynet til ivaretaking av kulturarv i byene blir solid forankret i planarbeidet:

Utfordringer knyttet til å ivareta industriarven aktualiseres kanskje sterkest i byene der arealene utsettes for press og transformasjonsbehovet er størst. Som arealer har de gjerne vært avsondret og tydelig skilt fra byen, til tross for sentral beliggenhet i forhold til sentrumsbebyggelsen. Når de skal integreres som en del av dagens aktive bykjerne åpner de for nytenkning. Deler av industribebyggelsen har kvaliteter som kan gjøre dem velegnet til ny bruk, og ikke minst har mange av anleggene og områdene en sentral plassering som kan være viktige kvaliteter både med tanke på infrastruktur og tilgjengelighet. For å finne fram til gode løsninger som både kan ivareta de kulturhistoriske og arkitektoniske verdiene i slike kulturmiljøer og bidra til utvikling av originale løsninger, trengs det å utvikle nye samarbeidsformer i dialog med utbyggere og på tvers av mange fag og sektorer. Kulturminnevernet kan bli en viktig samarbeidspart i dette arbeidet.

I dag foregår det endringer i sonene rundt verneområdene i byene som både direkte og indirekte influerer på kulturmiljøet i de vernete områdene. Endringene i PBL åpner for aktiv bruk av såkalte hensynssoner. Ved å etablere buffersoner mellom verneområder og omdanningsområder kan man oppnå at hensynet til mer helhetlige bystrukturer ivaretas på en god måte.

En bredere kulturmiljøtankegang forutsetter at hensynet til enkeltbygninger ses i lys av helheten de inngår i. I dag fungerer kommunale planleggere primært som saksbehandlere for private reguleringsplaner og utfører lite av planleggingen selv. Med dagens prosjektbaserte utbygging – reguleringsplanlegging – viser det seg nærmest umulig å få inn en kulturmiljøtankegang i planprosessen. Den regionale kulturminneforvaltningen sitter i prinsippet med den nødvendige kompetansen, men er ikke med de nødvendige økonomiske ressursene til å gå aktivt inn i slikt planarbeid. Ved å styrke kommunal planlegging med kulturminnefaglig kompetanse vil kulturmiljøtankegangen ha større mulighet for å vinne frem.

Mulighetene for å komme med forhånduttalelser i forhold til større utbyggingsoppgaver på områder hvor det allerede ligger bebyggelse som kan legge føringer for ønskelig utforming er i dag begrenset. Når det hender at den regionale kulturminneforvaltningen engasjerer seg, er det i forhold til et forholdsvis generelt utformet forhåndsvarsel, som er det normale i dagens planpraksis. Det gir svært begrensede muligheter for å få trukket inn lokal og regional kulturminnekompetanse på et tidlig tidspunkt i planprosessene.

Fylkeskommunene kunne hvis ressursituasjonen var en annen ha fungert som en pådriver og medspiller i forhold til å få satt i gang utarbeiding av kommunale strategiske planer som tar utgangspunkt i eksisterende bygningsressurser. På den måten kunne de bidra til å få en ”opplyst” debatt og fungere i rollen som faglig ressurs.

Ut fra en annen ressursituasjon i den regionale kulturminneforvaltningen ville det også i større grad enn i dag vært mulig å stå frem som en aktiv part i diskusjoner omkring samspillet mellom gammelt og nytt. Slike behov melder seg stadig sterkere gjennom at en større andel bygninger trengs å fylles med nye funksjoner (nedlagte industriområder). Da dreier det seg om å stimulere til diskusjoner om å finne en god balanse mellom vern og fornyelse og gi innspill i forhold til hvor balansepunktet for hvor mye endring byen som helhet tåler.

Slike innspill vil bidra til å få et større fokus på de mulighetene de eksisterende materielle strukturene har for enten å forsterke eller å skape en ny karakter i et område som er inne i en omformingsprosess.

8. LITTERATUR OG KILDER

LITTERATUR

- Arendal kommune u.å: *Kommunedelplan for bevaring*.
- Arendal kommune u.å: *Urbane trender og sentrumsutvikling*.
- Ashworth, G.J. (2008) Paradigms and paradoxes in planning the past. I: *Selling or Telling? Paradoxes in tourism, culture and heritage*. ATLAS Reflections 2008; pp. 23-34.
- Aspen, J. (red.) (2005) *By og byliv i endring. Studier av byrom og handlingsrom i Oslo*. Oslo: Spartacus forlag.
- Auger, T. & Resell, O. (2008) *Fredrikstad mekaniske verksted*. Diplomoppgave NTNU, inst. for arkitektur. Trondheim.
- Avery, P. (2007) Born again: from Dock Cities to Cities of Culture. I: Smith, M. K. ed.: *Tourism, Culture and Regeneration*. Townsbridge: Cromwell Press, pp. 151-162.
- Beite, K. (1972) *Kongens gate – Ålesund: registrering, bygningshistorie, miljøvurdering*. Særkurs arkitekturhistorie, Norges Tekniske Høgskole, Trondheim.
- Bjørkhaug, L. & Aanensen, H. O. (1972): *Tyholmen i Arendal*. Rapport nr. 2 av "Den nordiska trästaden". Stockholm.
- Blix, E. & Hovdan, B. (1926) *Festskrift til Narviks 25. årsjubileu. 29de mai 1926*. Narvik
- Blomlie, T. et.al. (2002) *Vandringer i Narvik: en tur blant det som var, og det som er*. Narvik: Narvik kommune.
- Bontje, M. & Musterd, S. (2008) Outlook on Europe. The multi-layered cite: the value of old urban profiles. I: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, volume 99, issue 2, pp. 248-255.
- Bostad, A. (2007) *Kulturhistorisk museumssenter - konvertering av Mekanisk Verksted, Narvik*. Arkitektskolen Aarhus.
- Bowitz, E., A. Brendemoen. E. Børrud, S. Hole og T. Skarsholt. (2002) *Bytransformasjon og økonomisk utvikling i Oslo*. Oslo Econ analyse. Forskningsrapport 47.
- Bowitz, E. & Høegh, J. (2005) Bytransformasjon – mister kommunene grepet eller gir de det fra seg? I: Fimreite, A. L. & Medalen, T. red. *Governance i norske storbyer. Mellom offentlig styring og privat initiativ*, s. 35-64.
- Butler, T. (2007) Re-urbanizing London Docklands: Gentrification, Suburbanization or New Urbanism? I: *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 31, Issue 4, pp. 759-781.
- Børrud, E. (2005) *Bitvis byutvikling - møte mellom privat eiendomsutvikling og offentlig byplanlegging*. Oslo: Arkitektur og designhøgskolen (Dr. thesis).
- Carlberg, N. & Christensen, S. M. (2005) *Byliv og havnefront*. København: Museum Tusulanums forlag, Københavns universitet.
- Chase, S. E. (2005) Narrative Inquiry: Multiple Lenses, Approaches, Voices. I: I: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. *The Sage handbook of Qualitative Research*. Sage Publication, London, s. 651-680.
- Curran, S.R., Perecman, E. (Eds.) (2006) *A Handbook for Social Science Field research. Essays and Bibliographic Sources on Research Design and Methods*. Sage Publications, London.
- De Figueiredo, Ivo. (1999) *Fredrikstad bys historie VI. Mot et nytt årtusen. 1964-1993*. Fredrikstad kommune.
- Dehli, Martin. (1987) *Fredrikstad bys historie IV. Fredrikstad i krigstid og krisetid. 1914-1940*. Fredrikstad kommune.
- Dehli, Martin. (1993) *Fredrikstad bys historie V. Krig, gjenreisning og velstand. 1940-1963*. Fredrikstad kommune.

- Ellefsen, K. O. (2007) Narrativt vern; i *Arkitektur N: byggekunst, landskap, interiør*. 89 (2007) nr. 4. Oslo: Norske arkitekters landsforbund, s. 52-59.
- Evans, G. (2003) Hard-branding the cultural city – from Prado to Prada. I: *International Journal of Urban and Regional Research* 27 (2), pp. 417-440.
- Falleth, E. I, Hanssen, G.S, Saglie, I.L. (2008) *Medvirkning i byplanlegging i Norge*. NIBR-rapport 2008:37. Oslo.
- Fimreite, A. L. & Medalen, T. (red.) (2005) *Governance i norske storbyer. Mellom offentlig styring og privat initiativ*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Flyvbjerg, B. (2006) Five misunderstandings of case-study research. *Qualitative Inquiry* 12, pp. 219–245.
- Fog, J. (1999) *Med samtalen som utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. Viborg: Akademisk Forlag.
- Foss, F. & Rosenvinge, Ø. (1998) *Arendals Byes Historie*. Arendal historielag, Arendal.
- Freestone, R. & C. Gibson (2006) The Cultural Dimension in Urban Planning Strategies; An Historical Perspective. I: Monclus, J. & M. Guardia: *Culture, Urbanism and Planning*. Aldershot: Ashgate; pp. 21-43.
- Gjestrum, J. A. (1997) *Jugendsenteret: en nasjonal institusjon: Ålesund 1997*. Forprosjektdokument.
- Graham, B. G.J. Ashworth and J.E. Tunbridge (2000) *A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy*. London: Arnold.
- Grytten, H. (1980) *Byvandring. Gater og steder i det gamle og nye Ålesund*. Ålesund: Nordvest Informasjon.
- Grytten, H. & J. Havran (1996) *Jugendbyen Ålesund. The city of Art Nouveau*. Oslo: ARFO
- Grytten, H. et al. (2004) *Fugl Føniks. Ålesund opp av asken. Supplement hefte med Tegningene – hus for hus, gate for gate*. Ålesund: Nytt i Ukas Forlag.
- Hamran, U. & Thorstensen, T. (1998) Kanaler eller kvartaler i Arendal? I: *Fortidsvern* nr. 3 1998.
- Henriksen, P. & Poppe, S. (1986) *Værste: en hjørnestensbedrift ved Glommas munning: en bok om FMV*. Fredrikstad.
- Høydal, O. (1974) ”Bevaring av bydeler, gårdsanlegg, sanering, rehabilitering”. Kapittel i Generalplanen 05.09.1974.
- Jones, A. L. (2007) On the Water's Edge: Developing Cultural Regeneration Paradigms for Urban Waterfronts. I: Smith, M. K. ed.: *Tourism, Culture and Regeneration*. Townsbridge: Cromwell Press, pp. 143-150.
- Kjeldstadli, K. (1995). Hvem er vi? Om byidentitet. I: Myhre, J. og K. Kjeldstadli: *Oslo - spenningen by. oslohistorie*. Oslo:Pax
- Kritsman, L. D. (1996) In Remembrance of Things French. I: Nora, P. *Realms of memory : rethinking the French past*. vol. 1. Conflicts and Divisions. New York.
- Langgård, Jørgen (2007) *Styringsstrategi og gjennomføringsstyrke i bytransformasjon – planlegging og gjennomføring av utbygging av FMV i Fredrikstad*. Masteroppgave, institutt for landskapsplanlegging, Universitetet for miljø- og biovitenskap.
- Larkham, P. J. (1996) *Conservation and the City*. London, New York: Routledge.
- Løkken, G. (2009) Hvem har retten til det offentlige rom. *Arkitektnytt* nr.7 2009.
- Marling, G. & Zerlang, M. (eds.) (2007) *Fun city*. Copenhagen: Arkitektens forlag.
- Molden, G. & J. Havran (1998) *Seilskutebyen Arendal*. With English translation. Oslo: ARFO.

- Milojevic, P. M. (2008) Accessing industrial landscapes: the arctic projects of Elin and Camen Corneil. Trykt i: Gospodini, A, Brebbia, C.A. & Tiezzi, E (eds.) *The Sustainable City. Urban regeneration and Sustainability*. Southampton: WIT Press, pp. 283-293.
- Monclus, J. & Guardia, M. (eds.) (2006) *Culture, Urbanism and Planning*. Aldershot: Ashgate.
- Mydske, P.K., Claes, D. H. & Lie, A. (eds.) (2007) *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Myklebust, D. (2000) Ålesund, Norway; in: *Research Art Nouveau Network Art nouveau in Europe today. A general appraisal*. Brussels: Réseau Art Nouveau Network.
- Netland, M.E. (2008) *Rom for dissens? Medvirkning og governance i privat planleggingskontekst*. Masteroppgave UMB.
- Nilsson, L. (red.) (2000) *Capital cities: images and realities in the historical development of European Capital*. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska instituttet.
- Nyseth, T. og Sognæs, J. (2009) *Godt fungerende bevaringsområder*, NIKU Rapport 34.
- Olsen, H. (1977) *Tyholmen i Arendal. Frå saneringstrugsmål til rehabilitering*. Telemark distriktshøgskole, seksjon for kulturarbeid.
- Pinder, D. (2000) Old Paris Is No More: Geographies of Spectacle and Anti-Spectacle. I: *Antipode* 32 (4) pp. 357-386.
- Rantisi, N & Leslie, D. (2006) Branding the design metropole: the case of Montréal, Canada. I: *Area* 38 (4) pp. 364-376.
- Roald, H. J. (2000) *Sustainable Historic Cities? A Baltic-Nordic Approach*. Nordic World Heritage Office. Oslo: Acrobe.
- Roald, H. J. (1998) *Rapport om byggesaken Grimmergården storsenter: Etablering av et kjøpesenter innen en historisk sentrumskerne i Ålesund*. Ålesund kommune.
- Rosenvinge, Ø. (1998): ... kanalen i Arendal. I: *Fortidsvern* nr. 3 1998.
- Røsnes, A. E. (2008) Prosjektplanene tar over. Konsekvenser for byplanleggingen. I: *Plan* 1/2008. S.32-39.
- Saglie, I-L., A. Strand og L. Schmidt. (2007) *By- og boligkvaliteter i markedsbasert fortetningspolitikk*. Rapport fra et forprosjekt. NIBR-notat 2007: 105.
- Schibsted, E. (1995) Fredrikstad mek. Verksted: Banebryter og hjørnestein i over 100 år. I: *Fredrikstad museum Årbok 1994-95*, s. 119-178, Fredrikstad.
- Schrøder, M. K. (2002) *Spillet om ungdomsbyen. En lokal maktstudie i Ålesund kommune*. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo.
- Stake, R. E. (2005) Qualitative Case Studies. I: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. *The Sage handbook of Qualitative Research*. Sage Publication, London, s. 443-466.
- Statsbygg (2005) *Kryss : veileder: kulturplanlegging i norske byer og tettsteder*. Oslo.
- Svendsen, O. (2002) *Narviks historie*. Bd. 2. 1950 – 2002. Narvik.
- Sæter, O. & Ruud, M. E. (2005) *Byen som symbolsk rom. Bypolitikk, stedsdiskurser og gentrifisering i Gamle Oslo*. Universitetet i Oslo / Byggforsk.
- Tschudi-Madsen, S. (1975) Art Nouveau - byen Ålesund: arkitektens drøm i går - hans dilemma i dag. I: *Byggekunst*, 1975, nr 5, s. 114-115.
- Tvinnereim, H. S. (1981) *Arkitektur i Ålesund 1904-1907*. Ålesund: Ålesund Museum, Skrift nr. 13 (trykt magistergradsavhandling).
- Tyholmens venner (1971): *Tyholmen: et initiativ til bevaring*. Arendal.
- Vaz L.F.& P.B. Jacques (2006) Contemporary Urban Spectacularisation. I: Monclus, J. & M. Guardia: *Culture, Urbanism and Planning*. Aldershot: Ashgate; pp. 241-253.
- Veiby, Linda L. (2005) *1980-tallets ansikter. Infill-oppgaven blant Oslos vernede bebyggelse*. Hovedfagsoppgave i kunsthistorie, UiO. 2005.
- Vestby, G. M. (red.) (2006) *Byenes attraktivitet. Fredrikstad i fokus*. NIBR notat: 2006:103.
- Windju, M. (2008): *Medvirkning i privat planlegging*. Masteroppgave UMB.

- Ytreberg, N. A. (1953) *Narviks historie*, bind 1. Ofoten i eldre tid. Narvik inntil 1914. Narvik.
- Ytreberg, N. A. (1954) *Narviks historie*, bind 2. Narvik.
- Aanensen, H. O. (2006): Kirkebasaren i Arendal. I *Aust-Agder arv Årbok 2005-2006*. Aust-Agder kulturhistoriske senter, Arendal.
- Aas, S (2001) *Narviks historie*. Bind 1. 1902 – 1950. Narvik.
- Aas, S (2006) *Ei byhistorie om Narvik 1902 – 1950. Eit refleksjonstillegg*. Dr. art. avhandling Universitetet i Tromsø.
- Aars, J. & Kvalvåg, S. (2005) Urbane aktivistnettverk: Effektive og eksklusive? I: Fimreite, A. L. & Medalen, T. red: *Governance i norske storbyer. Mellom offentlig styring og privat initiativ*. Oslo: Scandinavian Academic Press; s.149-181.

KILDER

Aviser

Agderposten
Arendals Tidende
Demokraten
Fredrikstad Blad
Sunnmørsposten

Nettsider:

NRK Sørlandet
NRK Østfold
Standal, A., Karlsen, S. W., & Kaurel, F.: Fredrikstad byleksikon. Fredrikstad 2000
<http://www.f-b.no/Byleksikon/>
www.vaerste.no
<http://www.fredrikstad2015.com/>
<http://www.fmvdokk.com/>
<http://www.arendalbysvel.org/>
<http://www.samfunnsbygging.no/>

Plandokumenter

Fredrikstad:

Kommuneplan 2006-2017
Kulturmelding Fredrikstad 2000-2012
Fylkesdelplan for kultur i Østfold 2005-2009
Reguleringsplan for Værste 2001

Arendal:

Kommuneplanen 2006-2017
Kommunedelplan for bevaring 2003
Prosjektplan Transformasjon Pollen

Annet:

Fredrikstad museum. *FMV. Et historisk tilbakeblikk*. DVD. Fredrikstad 2004

Narvik

Kommunedelplan for Narvikhalvøya 1997-2007.
Kommuneplan strategisk plan 1999-2010 (www.narvik.kommune.no)
Kommuneplanens arealdel 2005-2017 (www.narvik.kommune.no)

Kulturplan. Narvik – ”der det umulige er mulig” 2005-2009

(www.narvik.kommune.no/kunde/files)

Aktivitetspark Trekanten Narvikgården AS – Trekanten: Narviks ”nye” bydel, vedtatt 2006-2008 (www.narvikgaarden.no/trekanten.asp)

Sentrumsplan Narvik – forslag til planprogram for kommunedelplan, vedtatt 2007-2008 (www.narvik.kommune.no/artikkel NarvikForslagSentrumsplan.pdf)

Alt tilrettelagt for etablering i Narvik, vedtatt 2008 (www.futurm.no/artikkel)

Informantoversikt

Fredrikstad:

- F 1 Ansatt Fredrikstad Museum
- F 2 Ansatt Griff Arkitekter
- F 3 Ansatt Griff Arkitekter
- F 4 Ansatt kulturvernavdelingen Østfold fylkeskommune
- F 5 Ansatt Jotne Eidendom
- F 6 Ansatt Jotne Eidendom

Arendal:

- A 1 Ansatt Aust-Agder historiske senter / Aust-Agdermuseet
- A 2 Medlem Barbu Vel
- A 3 Medlem Barbu Vel
- A 4 Medlem i Arendal historielag / Fortidsminneforeningen
- A 5 Medlem Arendal historielag / Fortidsminneforeningen
- A 6 Medlem Arendal historielag / Fortidsminneforeningen
- A 7 Ansatt kulturvernavdelingen, Aust-Agder fylkeskommune
- A 8 Ansatt kulturvernavdelingen, Aust-Agder fylkeskommune

Ålesund:

- Å 1 Tidl. ansatt Jugendstilsenteret, nå Hordaland fylkeskommune
- Å 2 Privat næringsutvikler
- Å 3 Ansatt kulturvernavdelingen Møre og Romsdal
- Å 4 Ansatt planavdelingen Ålesund kommune
- Å 5 Ansatt Jugendstilsenteret
- Å 6 Ansatt Sunnmøre Museum
- Å 7 Ansatt Sunnmøre Museum
- Å 8 Tidl. ansatt Jugendstilsenteret, politiker
- Å 9 Ansatt Jugendstilsenteret
- Å 10 Privat næringsutvikler

Narvik:

- N 1 Medlem i Ofoten Slechts- og Historielag
- N 2 Ansatt Kulturkontoret, Narvik kommune
- N 3 Ansatt Ofoten Museum
- N 4 Ansatt Narvikgården AS
- N 5 Ansatt Krigsminnemuseet
- N 6 Ansatt Nordland fredssenter

Noter

ⁱ Autentisitet er et av kulturminneforskningens kjernebegreper og rommer et problemområde der det for tiden pågår mange teoretiske og metodiske diskusjoner. I denne rapporten velger vi å ikke gå inn i denne diskusjonen, men vil nøye oss med å vise til kapittel 1, hvor vi refererer til de to paradigmen i kulturarvdiskursen.

ⁱⁱ I UNESCOs kulturminnekonvensjon; Protection of the World Cultural and Natural Heritage Convention fra 1972 under paragrafen ”Protecting of tangible heritage” refereres det flere steder til ulike former for kulturarv ”which are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science”.

ⁱⁱⁱ Delmålet hvor det å ta vare på kulturminner og styrke formidlingen av dem presenteres i Kulturplan for Narvik 2005-2009, finnes i kapittel 3.2. Narviks kulturvisjon presenteres i kapittel 3.5, mens strategiene for å oppfylle kulturplanens visjoner omtales i kapittel 4. Kartene presenteres i kapittel 2.6.

^{iv} Planen det refereres til heter ”Urbane trender og sentrumsutvikling”, kapittel 2.2, utg. Arendal kommune u.å.

^v Det betyr imidlertid ikke at det ikke har vært mange diskusjoner knyttet til disse bevaringsprosjektene, men det ligger utenfor dette prosjektets ramme å beskrive disse sakene nærmere.

^{vi} Heftet ”Vandringer i Narvik” som ble utgitt i forbindelse med byens jubileum i 2002, gir en god oversikt over byens kulturarv (Blomlie 2002).

^{vii} Vinnerutkastet til to utøvende arkitekter fra Toronto; Elin og Carmen Corneil er beskrevet nærmere hos Milojevic 2005. Her framgår det at dette var arkitekter som var spesielt opptatt av utfordringer som oppsto i koblingen mellom byutvikling, industrilandskap og kulturarv, og at de hadde vært inne i andre prosjekter i Norge som forholdt seg til problematikken rundt omdefinering og ny bruk av industrilandskap, slik som Neptun i Melbu og industrianlegget i Mo i Rana.

^{viii} Som et eksempel på hvordan noen arkitekter ønsker å bidra til verktøyutvikling omkring integrering av nybygg i etablerte bystrukturer, refereres det her til innlegget som Espen Folgerød, arkitekt 3RW Bergen, hadde på fagkonferansen ”Byutvikling på gjengrodde stier – gjenreisningsbyen Kristiansund som case”, 21.–24. oktober 2009 (innlegget planlegges tilgjengeliggjort på konferansens nettside).

NIKU publikasjonsliste/Publications

pr. 18. desember 2009

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye, NIKU Rapport og NIKU Tema. F.o.m. 2001 er samtlige utgivelser tilgjengelig på www.niku.no som pdf-filer.

Kontaktadresse/Publications can be bought from:

NIKU, Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo

Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00. Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01

E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier f.o.m. 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringebu stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad A. og S. Barlindhaug.* 2003. 15 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil**
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.
- 6 Hamar Cathedral ruin. Archaeological investigations 1996-1998. *Reed, Stan.* 2005. 244 s. **Utsolgt, kun som pdf-fil**
- 7 Samiske urgraver. Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. *Myrvoll, E. R.* 2005. 37 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 8 Lysekroner frå Nøstetangen glasverk. Dokumentasjon, vurdering av originalitet, sikring og konservering. *Bjørke, A.* 2006. 55 s.
- 9 Evaluering av digitale dokumentasjonssystemer for arkeologiske utgravninger. *Molaug, P.B., Petersén, A., Risan, T.*, 2006. 19 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 10 Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. "Kulturav og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros". Arbeidspakke 1. *Andersen, S. og Brønne, J.* 2006. 89 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 11 Ikonene i St. Georgs kapell, Neiden, Sør-Varanger kommune. Kontekst, motiver, teknikk og restaurering. *Norsted, T.*, 2006. 71 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 12 Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. *Guttormsen, T. S.*, 2007. 43 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 13 Konservering av Peter Reimers' altermalerier i Valle kirke, Lindesnes kommune i Vest-Agder. *Ford, T. O. og Frøysaker T.* 2007. 30 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
14. Samiske kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Finnmark, Troms og Nordland. *E. R. Myrvoll.* 2007. 36 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 15 Kulturav som kapital. En analyse av kulturavskapitalens diversitet på Røros som et grunnlag for tenkning om verdiskaping. Delprosjekt 5 i forskerprosjektet "Verdiskaping Røros". *T. S. Guttormsen, & K. Fageraas.* 2007. 105 s + vedl. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 16 Konservering av kirkeskip. Bønsnes kirke, Hole kommune i Buskerud. *Smith, H.* 2007. 22 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 17 Kulturhistoriske registreringer. Porsangermoen – Halkavarri skytefelt. *Barlindhaug, S., Risan, T. & Thuestad, A.E.* 2007. 127 s. (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

- 18** Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 2. *Risbøl, O., Gjertsen, A. K. og K. Skare. 2007. 33 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 19** Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag. *Omland, A., Berg, S. K., Mehren, A. og Eldal, J. C. 2007. 59 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 20** Lokala røster og lokala värden. En studie av Ålgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkogångare. *Grahn, W. 2007. 30 s.* (Finnes kun som PDF-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 21** Alterskapet fra senmiddelalderen i Hadsel kirke – et alterskap attribuert til Lekagruppen. Undersøkelser og behandling av alterskapet. Oppmåling av fire skap i Lekagruppen. *Olstad, T. 2008. 83 s.*
- 22** Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 3. *Risbøl, O., Gjertsen, A.K., og Skare, K. 2008. 43 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 23** Maleriene i Fingalshula, Gravvik i Nærøy. *Norsted, T. 2008. 101 s.* (Finnes kun som Pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 24** Samiske helligsteder. Tradisjon – registrering – forvaltning. *Myrvoll, E. R. 2008. 50 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 25** Krusifikset og madonnaskapet i Hedalen stavkirke. Undersøkelse 2006-2008. *Stein, M. og Andersen, E. 2008. 82 s.*
- 26** Før og etter. Overvåking av tilrettelagte kulturminner. *Myrvoll, E. R. og Thuestad, A. E. 2009. 128 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 27** Interseksjonella konstruksjoner og kulturminnesforvaltning. *Grahn, W. 2009. 60 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 28** Kulturmiljøvurdering i Hammerdalen – Larvik. *Berg, S. K., Hvinden-Haug, L. J. og Larsen, K. C. 2009. 66 s + vedl.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 29** Kulturmiljøbegrepet som teoretisk/analytisk begrep og som praktisk begrep for forvaltningen? *Molaug, P. B., Sollund, M.-L. B., Sæterdal, A. 2009. 41 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 30** Visuell innvirkning på kulturminner og kulturmiljøer. En studie med utgangspunkt i vindparkutbygging på Lista. *Larsen, K. og Jerpåsen, G. 2009. 29 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 31** Evaluering av "Spesielle miljøtiltak i jordbruket" (SMIL). Freda og verneverdige bygninger og andre kulturminner og -miljøer. *Sætren, A. 2009. 72 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 32** Om retningslinjer for håndtering og forvaltning av skjelett- og gravfunn fra nyere tid. Rapport til Riksantikvaren. *Sellevold, B. 2009. 49 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 33** I pilegrimenes fotefar. Pilegrimsleden som verdiskapingsprosjekt. *Berg, S. K., Nesbakken, A. 2009. 66 s.* (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 34** Godt fungerende bevaringsområder. *Nyseth, T.; Sognnæs, J. 2009 – NIKU Rapport 34. 124 s.*

NIKU Tema

- 1** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L. B. 2003. 20 s.*
- 2** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlindhaug, S. og Holm-Olsen, I. M. 2003. 22 s.*
- 3** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P. 2003. 16 s.*
- 4** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K. S. 2003. 22 s.*
- 5** NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.) 2003. 77 s.*

- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen. *Bjørke, A. 2003. 95 s.*
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red). 2003. 112 s. Utsolgt, kun pdf-fil*
- 8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlø kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S. 2004. 20 s.*
- 9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold, 2003. *Sollund, M.-L. B. 2004. 17 s.*
- 10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder, 2003. *Sollund, M.-L. B. 2004. 20 s.*
- 11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I. M. 2004. 17 s.*
- 12 Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. *Swensen, G, Jerpåsen, G, Skogheim, R., Saglie, I-L, Guttormsen, T. S. 2004. 95 s.*
- 13 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004. *Sollund, M.-L. B. 2005. 29 s.*
- 14 Fra vernesone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner. *Nordeide, S. Walaker (red.). 2005. 76 s.*
- 15 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 2005. *Sollund, M.-L. B. 2006. 24 s.*
- 16 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 2005. *Sollund, M.-L. B. 2006. 26 s*
- 17 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 2005. *Holm-Olsen, I. M. 2006. 22 s.*
- 18 Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. *Red. Egenberg I. M., Skar B. og Swensen, G. 2006. 354 s.*
- 19 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal, 2006. *Sollund, M.-L. B. 2007. 19 s.*
- 20 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland, 2006. *Sollund, M.-L. B. 2007. 21 s.*
- 21 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2007. *Sollund, M.-L. B. 2008. 20 s.*
- 22 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2007. *Sollund, M.-L. B. 2008. 20 s.*
- 23 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2007. *Thuestad, A. E. 2008. 20 s.*
- 24 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland, 2006. *Thuestad, A. E. 2008. 21 s.*
- 25 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Guovdageainnu suohkan / Kautokeino kommune, Finnmark 2006. *Holm-Olsen, I. M. og Thuestad, A. E. 2008. 19 s.*
- 26 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2008. *Sollund, M.-L. B. 2009. 21 s.*
- 27 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlø kommune, Hordaland 2008. *Sollund, M.-L. B. 2009. 21 s.*
- 28 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold 2008. *Sollund, M.-L. B. 2009. 17 s.*

29 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2008. *Thuestad, A.E.* 2009. 20 s.

30 Kulturarv og stedsidentitet. Prosjektsammendrag. *Swensen, G (red.)*. 2009. 5 s.

Annet

Kulturminner – en ressurs i tiden (Jubileumsbok – NIKU 10 år). *Red. C.Paludan-Müller & G. Gundhus, G* 2005. 184 s.